

Εικ. 1. Προϊστορικά κτίσματα Θέρμον βορείως τοῦ ναοῦ.

ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

ΥΠΟ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

...

Πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἐρευνηθῇ τόπος ἔχων σημαντικὰ σύγχρονα κτίρια καὶ παλαιότεραν ἱστορίαν εἰς βαθύτερα στρώματα, ἀπέδειξεν ἐξόχως ἡ Ὀλυμπία. Παρὰ τὰς ὑποδειγματικὰς ἀνασκαφάς, ἐνεργηθείσας ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν λογίων καὶ δι' ὄλων τῶν δυνατῶν μέσων, ἐδέησε νὰ παρέλθῃ εἰκοσιπενταετία, ἵνα διὰ μελετῶν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν τέλει δι' ἀποφασιστικῶν τομῶν τοῦ ἐδάφους τῆς ἱερᾶς Ἄλτεως δειχθῇ, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ τόπου ἀρχίζει ἀπὸ τῆς β' χιλιετηρίδος. Τὸ κήρυγμα, ὅπερ ἤδη ὁ Schliemann μεταξὺ τῶν πρώτων ἐκήρυξε, ὅτι ἡ σκαπάνη ἀνάγκη νὰ κατέρχεται μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐδείχθη πολλάκις ἔκτοτε δυσεκτέλεστον.

Εὐνόητον εἶναι μετὰ ταῦτα ὅτι καὶ ὁ Θέρμος, τὸ σπουδαιότατον τοῦτο θρη-

σκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον τῶν Αἰτωλῶν, δὲν θὰ ἐξηρευνᾶτο τελείως μετὰ μόνας τὰς πρώτας ἀνασκαφάς, ἃς ἐνήργησεν ἐν τῷ τόπῳ κατὰ διαλείμματα ἀπὸ τοῦ 1898-1908 ὁ κύριος Σωτηριάδης. Διότι ὅσον ἐπαρχιακὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ τόπος, ὅμως ὁμοιάζει μεγάλως πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν διὰ τοὺς ὁμοτρόπους πρὸς τὸ Ἑραῖον ἀρχαῖκους ναοὺς καὶ τὴν προϊστορίαν αὐτῶν. *Ὅχι ὀλιγώτεροι τῶν τριῶν ἀρχαῖκοι ἰδιόρρυθμοι ξύλινοι ναοὶ ἀπεκαλύφθησαν εὐθὺς ὑπὸ τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος καὶ ὑπ' αὐτοὺς ἐβεβαιώθη 2 μέτρων περίπου στρῶμα περιέχον ἔλλειψοειδῆ κτίσματα ἀνήκοντα εἰς τὰς παλαιότερας ἐποχάς. Τὸ νὰ διευκρινισθῶσι πάντα ταῦτα ἱκανοποιητικῶς θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰς δυνάμεις ἐνὸς λογίου, ὅστις εἰργάζετο μόνος, περὶ πολλῶν εἶχε νὰ φροντίσῃ καὶ συχνότατα ἐστερεῖτο τῆς βοήθειας τοῦ σχεδιαστοῦ.

Ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς, τὸν μέγαν τοῦ Ἀπόλλωνος Θέρμιου καὶ δύο ἄλλους ἀνωνύμους καὶ σχεδὸν εἰσέτι ἀγνώστους, ἀλλ' ὅμως σημαντικούς, αἱ δυσχέρειαι ἦσαν μεγαλύτεραι ἢ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οἱ ναοὶ πλὴν τῶν θεμελίων ἦσαν ξύλινοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν διετήρησαν εἰμὴ τὰς κεραμώσεις αὐτῶν καὶ τινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς τὰς μετόπας, τὰ γείσα καὶ ἐνίοτε τὰς τριγλύφους, τὰ ὅποια ἦσαν πῆλινα. Ἐπειδὴ δ' ἐν γένει τὰ πῆλινα ταῦτα διὰ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ τὴν προσαρμογὴν εἰς τὴν παλαιὰν ξυλοδομίαν δὲν παρείχον πάντοτε τὰς γνωστὰς μορφὰς τῆς ἀνεπτυγμένης λιθοδομίας τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ, δὲν κατενοήθησαν ἐντελῶς οὔτε ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου οὔτε ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ Kawerau. Ἐκτὸς τούτου τὸ ὕλικόν ἦτο μέγα καὶ δυσδάμαστον διὰ τὴν θρυμματιώδη κατάστασιν εἰς ἣν διετηρήθη. Διὸ ἐχρειάσθησαν τρεῖς ὀλοκλήρους μῆνας τοῦ 1911-1912, ἵνα μετ' ἐπιμόνους ἀνασκαλεύσεις καὶ ἐξετάσεις τῶν ἐκτὸς τοῦ Μουσείου καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κειμένων σωρῶν κεράμων δυνηθῶ νὰ διακρίνω πέντε διαφόρους κεραμώσεις ἀνηκούσας εἰς τὰ τρία διασωθέντα κτίρια, ἣ καὶ εἰς τέταρτον ἐντελῶς ἐξαφανισθέν. Περὶ τῆς λίαν γονίμου εἰς ἀποτελέσματα ἐργασίας ταύτης δὲν ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε εἰμὴ βραχύταται ἐκθέσεις¹ (ΑΕ, 1912, 267. ΑΕ, 1913, 236 Arch. Anz. 1913, 98-99). Ἄλλ' οὐδὲ ἐνταῦθα σκοπῶ λεπτομερέστερον περὶ τούτων νὰ ἐκταθῶ, πρὶν πληρωθῶσι μερικὰ σπουδαῖα κενὰ διὰ τῶν μελετωμένων νέων ἐρευνῶν. Ἡθέλησα μόνον νὰ ὑποδείξω διὰ τῆς ἀπλῆς μνείας στοιχειωδῶν γεγονότων, ὅτι τὰ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς ναοὺς τοῦ Θέρμου κατὰ πολὺ δυσχερέστερα καὶ σπουδαιότερα εἶναι, ἢ ὅσον σήμερον εἶναι δεκτόν.

Ὡς πρὸς τὸ παλαιότερον τῶν ναῶν στρῶμα αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ κυρίου Σωτη-

¹ Ἀντιθέτως ὁ κ. Η. Koch ἐπλήρωσεν 23 ὄλας σελίδας τῶν Röm. Mitteilungen 1915, 51-74, περιγράφων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἐν Θέρμῳ γενομένας ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφὰς τῶν διαφόρων κεράμων. Ἄλλ' ἐκοπίασε ματαίως, διότι ἐκτὸς τῶν ἀπαραιτήτων λαθῶν, εἰς ἃ ὑπέπεσε διὰ τὴν σπουδὴν του, αἱ μακρὰ περιγραφὰὶ ἄνευ εἰκόνων δὲν σημαίνουν πολὺ περισσώτερον τοῦ μηδενός.

ριάδου ἦσαν ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς. Διὰ τοῦτο ἂν καὶ πολλάκις ἐπραγματεύθη περὶ τῶν περιφήμων ἔλλειψοειδῶν κτισμάτων ὁ πρῶτος ἐρευνητὴς αὐτῶν δὲν κατώρθωσεν ἐκτὸς εὐφυῶν εἰκασιῶν οὔτε ἑαυτὸν οὔτε τοὺς ἄλλους νὰ διδάξῃ περὶ τοῦ σχεδίου τῶν κτιρίων, τοῦ προορισμοῦ των, τῆς σχέσεως πρὸς ἄλληλα καὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀνήκουν. Οὔτε τὸ ἐν τῇ ΑΕ, 1900, 176 ἀπεικονιζόμενον βορειοδυτικῶς τοῦ ναοῦ ἔλλειψοειδές, οὔτε τὸ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὡς ὀρθογώνιον νομισθὲν κτίριον εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἑπαρκῶς. Ἐπειτα ὁ Σωτηριάδης ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξ Ὀλυμπίας τὸ πρῶτον ἐκπηγασίας θεωρίας, καθ' ἣν κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν ἐν τῷ τόπῳ τῶν κατόπιν ναῶν ὑπῆρχον μεγάλοι βωμοὶ χαρακτηριζόμενοι διὰ τῆς μελανῆς τέφρας τῶν ἱερείων καὶ τῶν χαλκῶν ἢ πηλίνων ἀναθημάτων. Παρεδέχθη λοιπόν, ὅτι τὸ πρῶτον ἱερὸν ἴδρυμα ἐν τῷ τόπῳ ἦτο μέγας βωμός, εἰς ὃν ἀπέδωκεν ἀδιακρίτως ὀλόκληρον τὴν ὑπὸ τὸν ναὸν καὶ περὶ αὐτὸν ἐκ δύο μέτρων ἐπίχωσιν. Ἐπειδὴ μερικὰ ἐκ τῶν εὐρεθέντων συντριμμάτων ἀγγείων ἐνομίσθησαν γεωμετρικά, εὐρέθησαν δὲ καὶ τινὰ γεωμετρικὰ ὄντως χαλκᾶ, ὡς ἀγαλμάτια, ἱπάρια καὶ τροχίσκοι ἀρμάτων, ὁ ὄνομασθεὶς βωμός ἀπεδόθη, ὅπως καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Τόση δὲ ἦτο ἡ πίεσις τῆς περὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων θεωρίας, ὥστε οὔτε ἡ ἀνομοιομέρεια τῆς ἐπιχώσεως παρατηρήθη, οὔτε ἡ ἐμφάνισις τῶν γεωμετρικῶν χαλκῶν ἐπὶ μόνου τοῦ ἀνωτάτου μελανωποῦ, 0,20 - 0,30 πάχους, στρώματος ἐσημειώθη, οὔτε κατενοήθη ἡ εἰς μέγα βάθος ἴδρυσις τοῦ λεγομένου ὀρθογωνίου κτίσματος καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἔλλειψοειδοῦς. Οὔτω δ' ἄνευ λόγου ἐνομίσθησαν σύγχρονα ἢ καὶ νεώτερα τοῦ «βωμοῦ», τὰ κτίρια ταῦτα.

Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἠδυνήθη νὰ ἀπαλλαγῶ τῆς περὶ ταῦτα πλάνης καὶ συγχύσεως. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1912 ἐπεχείρησα περὶ τὸν ναὸν διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐργατῶν ἀνασκαφάς, αἵτινες διήρκεσαν μόνις δύο ἐβδομάδας. Ἄλλ' ὅμως τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν μεγάλα καὶ ἀπροσδόκητα. Κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ πλησίον αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τρία, ἐξ ὧν τὰ δύο ἐπάλληλα, κτίρια, ὧν οἱ τοῖχοι παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν ἐφαίνοντο διαγράφοντες γραμμὴν καμπύλην. Πάντα ταῦτα ἔκειντο εἰς βάθος 1 - 1,50 μ. ἀπὸ τοῦ κατωτάτου δαπέδου τοῦ ναοῦ. Τὰ σχετικὰ συντρίμματα τῶν ἀγγείων ἂν καὶ τὰ πλεῖστα ἦσαν ἀγραφα, δὲν μὲ ἐπειθον, ὅτι ἀνήκον εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Μερικαὶ λαβαὶ ἐφαίνοντο ὅμοιαι πρὸς τινὰς ἐκ Νιδρίου τῆς Λευκάδος γνωστάς μοι λαβάς, ἀγγείων ἀνηκόντων ὠρισμένως εἰς τὴν 6' χιλιετηρίδα. Ἐπειτα μερικὰ γεωμετρικὰ δοτράκα παρουσίαζον διακόσμησιν διάφορον ἐκείνης τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου καὶ τῶν συγχρόνων. Μικρὸν ἀπωτέρω καὶ παρὰ τὴν κρήνην ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ κατωτάτου στρώματος, 2 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ, ἡμικυκλικὸν κτίσμα καὶ μεταξὺ εὐρέθησαν τὰ ἐμφανῆ ἴχνη ἱεροῦ ἀρχαίου, παρεμφοροῦς πρὸς τοὺς καὶ σήμερον

κατασκευαζομένους ἐκ πηλοῦ κωνικοὺς φούρνους. Μετὰ ταῦτα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀμφιβολία, ὅτι τὰ βαθύτερον τοῦ ναοῦ κτίσματα ἔπρεπε νὰ ἀποδώσωμεν εἰς συνοικισμόν. Ὅτι δὲ ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἔδει νὰ ἀνήκη εἰς τὴν 6' χιλιετηρίδα, ἐπείσθην πρὸ πάντων τότε ἐκ τῆς εὐρέσεως χαλκοῦ ἀγαλματίου γεωμετρικοῦ γυναικός, ὅπερ μετὰ βεβαίων μυκηναϊκῶν ὀστράκων εὐρέθη παρὰ τὸν νότιον στυλοβάτην εἰς βάθος ἐλάχιστον, 0,20 ἀπὸ τοῦ κατωτάτου δαπέδου τοῦ ναοῦ. Πρόδηλον ἦτο, ὅτι τὰ κατώτερα στρώματα τῶν καμπύλων κτισμάτων θὰ ἀνήκον εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν.

Συμπληρωτικὴ τούτων ὑπῆρξεν ἡ ἐξερεύνησις μικροῦ γλωσσοειδοῦς τμήματος γῆς, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν δυτικὸν στυλοβάτην καὶ 2 - 3 μ. μακρὰν αὐτοῦ. Τὸ τμήμα τοῦτο τῆς γῆς εἶχε μῆκος 9 μ. καὶ πλάτος 1 - 1,50 μ., ἐσχηματίσθη δὲ οὕτως εἰς στενὴν λωρίδα, διότι ἐκατέρωθεν εἶχε σκάψει εἰς μέγα βάθος ὁ κύριος Σωτηριάδης. Τὰ ἀνώτατα χῶματα μέχρι βάθους .20 - .30 περιεῖχον ὄστρακα ἑλληνιστικά, μετὰ ταῦτα δὲ ἀπεκαλύπτετο τὸ μελανὸν διὰ τὴν τέφραν καὶ τὰ κάρβουνα, 0,30 πάχους, στρώμα, ὅπερ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀρχίζει εὐθὺς ὑπὸ τοὺς κατωτάτους λίθους καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κατὰ τὴν νοτιὰν καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἀπαντᾷ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ εἰς ἰκανὴν ἔκτασιν. Τὸ στρώμα τοῦτο δὲν διεκρίνετο μόνον διὰ τὸν ζωηρὸν μαῦρον χρωματισμὸν του ἀπὸ τῶν βαθυτέρων χωμάτων. Διεκρίθη διὰ τὰ ἐν αὐτῷ εὐρήματα καὶ ὡς ἰδιάζον εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν στρώμα. Διότι ἐν αὐτῷ μὲν εὐρέθησαν ἰκανῶς πολυάριθμα γεωμετρικὰ χαλκᾶ, δακτύλιοι στρεπτοὶ περὶ τοὺς 15, τροχοὶ ἀρμάτων, διπλοὶ πελέκεις δύο, χαλκᾶ ἐλάσματα με σιγμᾶς ἐντύπους, ἐκ δὲ τῶν κατωτέρων στρωμάτων οὐδὲ ἓν τοιοῦτον. Ἀνάγκη ἄρα τὰ κατώτερα στρώματα νὰ ἀνήκον εἰς παλαιότεραν τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆν. Ἡ αὐτὴ δὲ γνώμη ἐνισχύθη διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἔσχομεν 5 - 6 σιδηρᾶς αἰχμᾶς δοράτων ἐκ τοῦ μελανοῦ στρώματος μόνον, οὐδὲν δὲ σιδηροῦν ἀντικείμενον ἐκ τῶν χαμηλοτέρων χωμάτων. Καὶ κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ σιδηρᾶ πράγματα προῆλθον μόνον ἐκ τοῦ μελανοῦ στρώματος τοῦ γεωμετρικοῦ ἀγαλματίου ἢ καὶ ὀλίγον βαθύτερα.

Κατὰ τὸ βόρειον πέρασ τῆς σκαφείσης λωρίδος, ὅπου ὁ Σωτηριάδης ἀπεκάλυψε συστάδα ἕξ πίθων, (ΑΕ 1900, 177, εἰκ. 3) ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἐβεβαίωσε ὅτι οἱ πίθοι περιλαμβάνοντο ἐντὸς ἑλλειψοειδοῦς κτιρίου, ὅπερ εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ἐπανιδρύθη γενόμενον εὐρύτερον. Πλησίον τούτου πρὸς βορρᾶν τελειώνει τὸ μέγα ἑλλειψοειδές, οὗ τὰ κατὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὴν τριμερῆ διαίρεσιν ἐσαφηνίσθησαν τότε κατὰ πρῶτον.

Οὕτω τὸ βραχυτάτης διαρκείας ἔργον τοῦ 1912 παρέσχε δύο ἐνδειξεις σπουδαιότητας. Πρῶτον ὅτι ἐν Θέρμῳ κατὰ τοὺς παλαιότερους τῶν ναῶν χρόνους ὑπῆρχε συνοικισμὸς. Δεύτερον δέ, ὅτι ἡ παλαιότερα ἐπίχωσις πρέπει νὰ ἀποδοθῇ

κατὰ τὸ ἀνώτατον μὲν μέρος αὐτῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν ἢ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου, κατὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον βάθος εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν, δηλ. τὴν τοῦ χαλκοῦ.

Ὅποια ἦτο ἡ χαλκῆ αὕτη ἐποχὴ ὄρισαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἐπομένου ἔτους 1913. Ἐνεργηθεῖσαι ἐπὶ τρίμηνον, ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Νοεμβρίου, ἀπεκάλυψαν ἐν μέρει ἢ ἐντελῶς πρῶτον μὲν συστάδα οἰκημάτων, ἐξ ὧν τρία ἔλλειψοειδῆ, τρία ὀρθογώνια, ἐξ ὧν ἓν τριμερές, βορείως τοῦ ναοῦ καὶ ἀνατολικῶς τοῦ μεγάλου ἔλλειψοειδοῦς κειμένων (εἰκ. 1), ἔπειτα δὲ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὴν νοτίως τοῦ ναοῦ παραδόξου σχεδίου ἔλλειψοειδῆ οἰκίαν, ἣς τὸ βόρειον ἄκρον εἶχεν ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου τὸ 1898 (ΑΕ, 1903, 75). Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκημάτων τούτων συνελέχθησαν πολυάριθμα συντρίμματα ἐκ τῶν σχετικῶν ἀγγείων καὶ πηλίνων σκευῶν, ὥστε νὰ δυνηθῆ ὁ τεχνίτης Ἰ. Παππανικολάου συγκολλῶν τὰ συνανήκοντα νὰ ἀπαρτίσῃ ὑπὲρ τὰ πενήκοντα ὀλόκληρα σχήματα ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων τῆς οἰκιακῆς χρήσεως. Τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἐξ ὧν τὰ παλαιότερα δύνανται νὰ ἀναβιβασθῶσι μέχρι τῶν παλαιομυκηναϊκῶν χρόνων. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τούτων οὐδὲν εὑρέθη σιδηροῦν ἀντικείμενον, οὔτε γεωμετρικὸν χαλκοῦν.

Προσέτι κατὰ τὸ 1913 ἀνέσκαψα καὶ δυτικῶς τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐφάνησαν τὰ λείψανα καὶ δύο ἄλλων ἔλλειψοειδῶν, ἀπὴν ἄλλαξα δὲ ἐντελῶς ἀπὸ τῶν χωμάτων τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὀρθογώνιου λεγομένου κτίσματος, ὅτε ἐφάνη ἐναργῶς, ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη δὲν εἶναι εὐθεῖα, ὡς ἀπεικονίσθη ἐν τῇ ΑΕ, 1900, 176, ἀλλ' ἐλαφρῶς κυρτή. Πόρισμα, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολὺ σημαντικόν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1914 ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἐπίσης ἐπὶ τρίμηνον, ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τέλους τοῦ ἔτους. Ἐξηρευνήθη ἐν πρώτοις ὁ ἀνατολικῶς τοῦ Μουσείου χώρος, 15 μ. × 5 μ., μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους μὲ τὸν σκοπὸν νὰ κτισθῆ ἐκεῖ ὑπόστεγον τῶν ἐπιγραφῶν, ἐὰν δὲν ἀπηγόρευε τοῦτο ἡ ἐπὶ τοῦ χώρου ἐνδεχομένη ἐμφάνισις σπουδαίου κτίσματος. Ἀλλὰ τὰ εἰς βάθος 1.50 ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ φανέντα λείψανα ἔλλειψοειδοῦς καὶ ἄλλου τετραγώνου κτιρίου δὲν ἦσαν τόσης εὐλαθείας ἀξία καὶ τὸ ὑπόστεγον ἰδρύθη ἐπὶ τοῦ χώρου βραδύτερον. Τὸ σπουδαιότερον εὑρημα ἐνταῦθα ἦτο πίθος ἐντὸς τοῦ ἔλλειψοειδοῦς, ἔχων τὸν ὀξὺν πυθμένα 0.90 βαθύτερον, πλήρης κατὰ τὸ κατώτερον ἡμισυ αὐτοῦ τέφρας ἀγνῆς λευκοτάτης, μεθ' ἣς κατὰ τὸν πυθμένα μόνον εὑρίσκοντο καί τινες ἀνθρακες. Βεβαιοῦται οὕτω καὶ ἐν Θέρμῳ, ὅπως ἐν τῷ Π στρώματι τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἡ δι' οἰονδήποτε ἱερὸν λόγον διαφύλαξις τῆς τέφρας τῶν θυσιῶν. Τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ χώρου ἦσαν κάπως τεταραγμένα, πιθανῶς διὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους κατὰ τοῦτο τὸ μέρος. Οὕτω εὑρέθη ἔκτυπος κεφαλὴ κόρης ἀκροκεράμου τοῦ ἐν ΑΕ, 1900, πιν. 10,1 δημοσιευθέντος τύπου, ἀριστα διατηρουμένη, ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι, ἐν ᾧ εὑρέθησαν καὶ τινὰ γεωμετρικὰ χαλκᾶ. Ἐξ ἄλλων

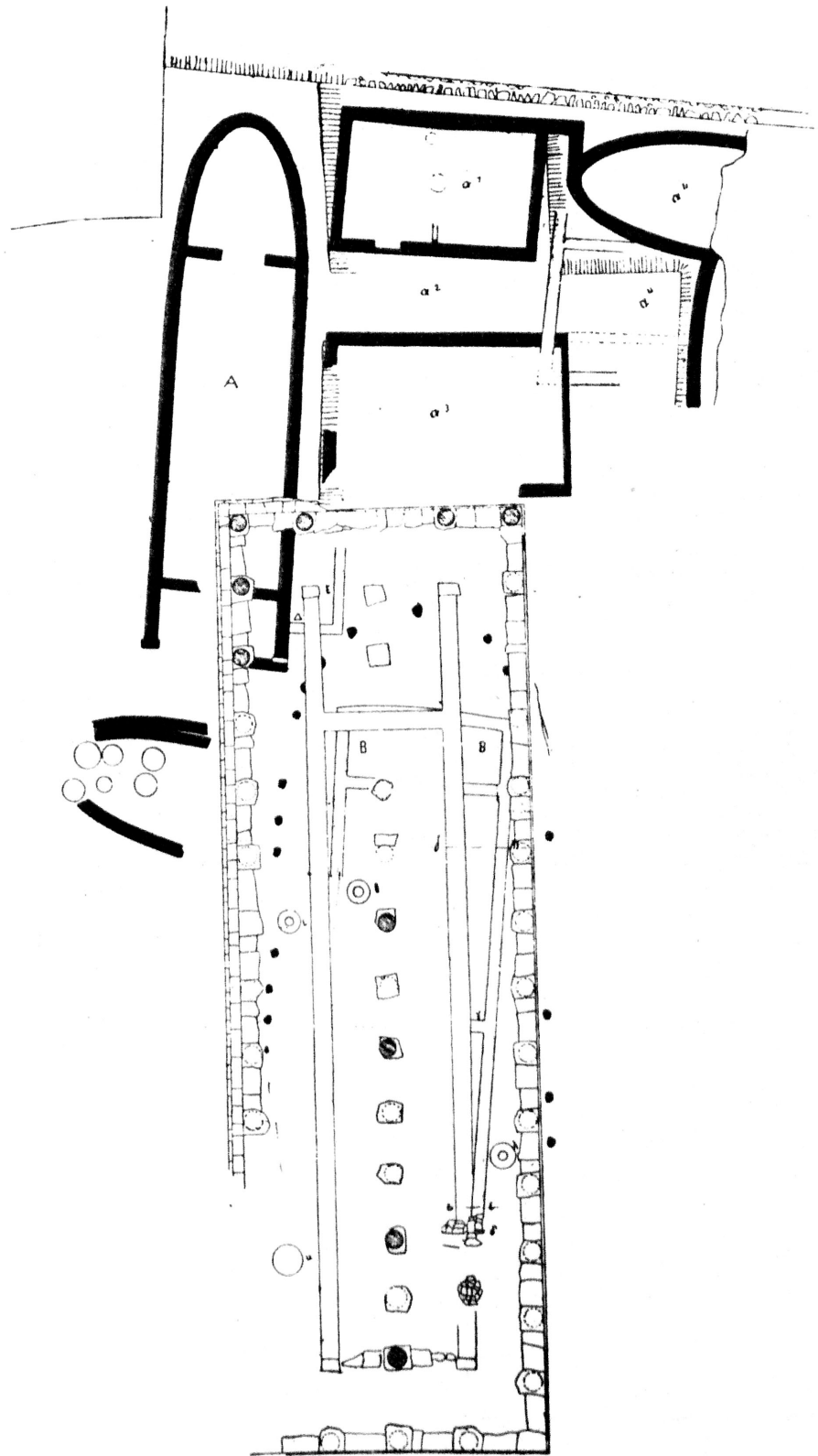
εύρημάτων αξία σημειώσεως είναι χρυσοῦς στρεπτός δακτύλιος καταλήγων και κατά τὰ δύο πέρατα εἰς δισκάριον και πηλίνη χελώνη. Τὰ ὄστρακα ἦσαν ἐδῶ πολὺ ἐφθαρμένα ἕνεκα τῆς πολλῆς ὑγρασίας και μόλις ἐν ἀγγεῖον, ὑστερομυκηναϊκῆ πρόχους, ἔγινε δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῆ.

Πρὸς τούτοις κατά τὸ 1914 ἐσκάφη εἰς βάθος μέχρι τοῦ βράχου ὁ δυτικῶς τῆς οἰκίας θ χώρος και προήχθη εἰς σαφήνειαν τὸ πολύπλοκον σχέδιον αὐτῆς (εἰκ. 2), ἠρευνήθη καλύτερον τὸ γνωστὸν μέγα ἔλλειψοειδὲς ὡς και ἡ ὑπ' αὐτὸ καλύβη και, ὄπερ ἀπετέλεσε τὴν μεγαλύτεραν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς, ἐσαφηνίσθη μεγάλως τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν μέγα κτίριον μετὰ τῆς περιφήμου ἔλλειψοειδοῦς κιονοστοιχίας. Ἐκτὸς τῆς κατὰ μέγα μέρος βεβαιώσεως τοῦ σχεδίου τοῦ κτιρίου ἐδείχθη, ὅτι, τὸ πολλάκις μνημονευθὲν μελανὸν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ ἀμέσως ἐρχόμενον στρώμα εἶναι τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν στρωμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ κτίριον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μελανὸν στρώμα ἀνήκει εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους διὰ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα γεωμετρικὰ χαλκᾶ, ἔπεται ὅτι και τὸ κτίριον εἰς τὴν αὐτὴν μακρὰν ἐποχὴν, τὴν λεγομένην τοῦ σιδήρου ἢ γεωμετρικὴν, πρέπει νὰ ἀποδοθῆ.

Προετάχθη ἡ ἀνωτέρω λίαν συνοπτικὴ ἐκθεσις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν, ἵνα κατανοηθῆ ἀμέσως, ὁποῖος πράγματι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἶναι ὁ προϊστορικὸς Θέρμος. Ἀντὶ τοῦ «μεγάλου βωμοῦ» και τῶν δυσκολώτατα μετ' αὐτοῦ σχετιζομένων ὀλίγων κτιρίων ἔχομεν τώρα πολλὰ κτίσματα περὶ τὸν μέγαν ναὸν και ὑπ' αὐτόν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἔλλειψοειδῆ. Ἔχομεν δηλ. συνοικισμὸν μὲ μικρὰ και μεγάλα οἰκοδομήματα, τοῦ ὁποῖου αἱ ἀρχαὶ φθάνουν πιθανώτατα μέχρι τῆς παλαιομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, τὸ δὲ τέλος ὀρίζεται διὰ τῆς πρώτης ιδρύσεως τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν, 650-600 π. Χ. Ἡ ὑπὸ τὸν ναὸν ἐπίχωσις τῶν 2 μ. δὲν εἶναι κατὰ ταῦτα τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, ἀλλὰ τὰ μὲν ἀνώτερα στρώματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν γεωμετρικὴν, τὰ δὲ κατώτερα εἰς τὴν παλαιότεραν. Τίνα ἐκ τῶν κτιρίων ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιότεραν και τίνα εἰς τὴν νεωτέραν προϊστορικὴν περίοδον, πῶς αἱ δύο αὗται ἐποχαὶ σχετίζονται και τίς τέλος ἢ σχέσις τοῦ μεγάλου ναοῦ πρὸς τὸ ὑπ' αὐτόν μέγα γεωμετρικὸν κτίριον θὰ δεῖξῃ ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν οἰκοδομημάτων, εἰς ἣν μεταβαίνομεν.

Πρὸ τούτου πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι δὲν θὰ περιγραφῶσι πάντα τὰ ἀποκαλυφθέντα προϊστορικὰ κτίρια. Μερικὰ δηλ. ἀσήμαντα λείψανα, ἢ ὅσα δὲν ἠρευνήθησαν εἰσέτι ἐντελῶς θὰ δημοσιευθῶσι βραδύτερον, δταν μετὰ ἐν ἡ δύο ἀνασκαφικὰ ἔτη θὰ κατορθωθῆ νὰ δοθῆ ἐν πέρασ εἰς τὰς ἐν Θέρμῳ προϊστορικὰς ἐρεῦνας. Ἐνταῦθα θὰ ἐξετασθῶσιν, ὅσα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀξία λόγου κτίρια και ὅσα σχετίζονται ὁπωσδήποτε πρὸς τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐπειδὴ ἡ παρούσα πραγματεία ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτῆρα τῆς προσωρινό-

Εικ. 2. Ναός Θεσμίου Ἀπόλλωνος καὶ προϊστορικὰ κτίσματα.

τητος, θὰ δικαιολογηθῆ, ἐλπίζω, ἢ παράθεσις ἀπλῶν σχεδίων, τὰ ὅποια κατήρτισα μόνος μου. Κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν πρέπει βεβαίως νὰ παρατεθῶσι λεπτομερέστερα καὶ ιδιαίτερα ἐν μείζονι κλίμακι σχέδια τῶν σπουδαιότερων κτιρίων.

Τὰ δύο μέγιστα καὶ σημαντικώτατα οἰκοδομήματα, τὸ βορειοδυτικῶς τοῦ ναοῦ ἑλλειψοειδὲς καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν ὠνόμασα δι' εὐκολίαν μέγαρον, Α καὶ Β (εἰκ. 2), τὰ οἰκήματα ἀνατολικῶς τοῦ μεγάρου Α γενικῶς ἐσημείωσα διὰ τοῦ α καὶ τὴν νοτίως τοῦ ναοῦ οἰκίαν διὰ τοῦ β. Διητήρησα δὲ ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ τὰ σημεῖα $\alpha^1, \alpha^2, \alpha^3, \alpha^4$ καὶ $\beta^1, \beta^2, \beta^3$, ἃν καὶ ἕκαστον ἐκ τούτων δὲν σημαίνει ἴδιον οἰκημα, ἀλλὰ χῶρον, παραλαβὼν ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἀνασκαφῶν μου διὰ τὸν λόγον, ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν σημείων ἔχει ὀρισθῆ ἢ προέλευσις τῶν συγκολληθέντων ἀγγείων καὶ τῶν λοιπῶν ὀστράκων.

Τὸ μέγαρον Α εἶναι ἐν γένει ἐκ τῶν προϊστορικῶν κτιρίων τὸ σχετικῶς καλύτερον διατηρούμενον. Εἶναι μακρότατον ἑλλειψοειδὲς μήκους 22 μ. καὶ πλάτους μεγίστου 6 μ. Τὸ περίγραμμα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐλαφρότατα καμπύλον μέχρι περιπυ τοῦ βορείου στυλοβάτου τοῦ ναοῦ, μεθ' ὃ τὰ ἐκατέρωθεν σκέλη ἀποβαίνουσιν ἐντελῶς εὐθύγραμμα. Διὰ τὴν μικρότητα τοῦ σχεδίου ἢ θαυμασίως λεπτὴ καὶ ζωντανὴ καμπύλη δὲν εἶναι ἀρκετὰ αἰσθητή. Διὰ δύο ἐγκαρσίων τοίχων τὸ μέγαρον διαιρεῖται εἰς τρία. Μήκη τῶν μερῶν τούτων: 2.50 - 17 - 5 μ. Ἰχνη θύρας δὲν διατηροῦνται ἐπὶ τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον εἶναι αὐτονόητον, εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι τὸ μέσον αὐτῶν θὰ συνέπιπτε πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου. Μόνον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὸ πλάτος τῶν θυρῶν, διότι οὐδαμοῦ διητηρήθη ἀναντιρρήτως τὸ πέρασ τοῦ ἐκατέρωθεν τῆς θύρας μέρους τοῦ τοίχου. Ἄλλὰ τὰ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ μεγάρου δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοία. Θὰ ὑπέθετέ τις, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐγκαρσίων τοίχων καὶ ἐνταῦθα ἡ θύρα θὰ ἦτο μεταξὺ τοῦ ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος ἀναχωροῦντος τοίχου καὶ τοῦ ἐκ τοῦ δυτικοῦ. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδὲν ἐγκατέλιπεν ἶχνος. Κατὰ τὴν σκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων οὐδεὶς παρατηρήθη λίθος δυνάμενος νὰ ἀνήκῃ εἰς τοιοῦτον τοῖχον. Ἀντιθέτως ἀπέναντι ἐβεβαιώθη τοῖχος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος καὶ προχωρῶν ὑπὸ τὸν δυτικὸν στυλοβάτην μέχρι μήκους 2.30 μ. Ποῦ κατέληγεν ὁ τοῖχος εἶναι ἄδηλον, ἀλλὰ βεβαίως ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον. Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ἐκάλυπτε μεγάλην πλάκα, εἰς ἣν κατέληγε τὸ ἀνατολικὸν σκέλος, ἀλλ' ἄφηνεν ἐξ αὐτῆς ζώνην ἐλευθέραν πλάτους 0,12. Τὸ δυτικὸν σκέλος περατοῦται ἐπίσης εἰς παρομοίαν πλάκα (εἰκ. 3), μήκ. 0,40, πλ. 0,65, πάζ. 0,18 - 0,14, ἣτις ὅμως ἐλαξεύθη ἐπίτηδες, ὥστε νὰ ἀποτελεῖται αὐλαξ, πλάτους 0,15, μεταξὺ τοῦ πέρατος τοῦ ὑψουμένου τοίχου καὶ τοῦ ἔμπροσθεν ἄκρου τῆς πλακός, ἀφελθέντος ἀθίκτου καὶ ἐξέχοντος 0,04 ὑπὲρ τὴν λάξευσιν. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι σαφῶς διδακτικὴ. Καὶ κατὰ τὰ δύο πέρατα τῶν σκελῶν ὑψοῦντο ξύλινα παρα-

στάδες, ἀλλ' αὐταὶ κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἐσφηνοῦντο μεταξὺ τῶν τοίχων, κατὰ δὲ τὸ δυσμικὸν πέρασ ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῆς λαξεύσεως. Οὐδεὶς ἄρα θὰ ὑπῆρχε τοῖχος κλειῶν ἐνταῦθα τὸ μέγαρον καὶ ἡ εἴσοδος δὲν θὰ ἦτο κατὰ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀλλὰ κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἐλλείψεως, ἥς τὸ καμπυλούμενον πέρασ ἀπέβη διὰ τεκτονικοὺς λόγους εὐθύ. Ὅπως διὰ τὴν μεγάλην ἐπιμήκυνσιν τῆς ἐλλείψεως λόγοι στερεότητος ὑπηγόρευσαν τοὺς δύο ἄλλους ἐγκαρσίους τοίχους, οὕτως ἀπητήθη, ὥστε καὶ τὸ ἕτερον πέρασ τῆς ἐλλείψεως νὰ ἀποβῆ εὐθύ, ἐπειδὴ μάλιστα ἐνταῦθα διὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας προσετίθετο καὶ ἄλλος κίνδυνος κατὰ τῆς ἀσφαλείας τῆς κατασκευῆς. Ὅτι ὄντως ὁ τοῖχος τῆς εἰσόδου εἶναι λείψανον τοῦ ἐτέ-

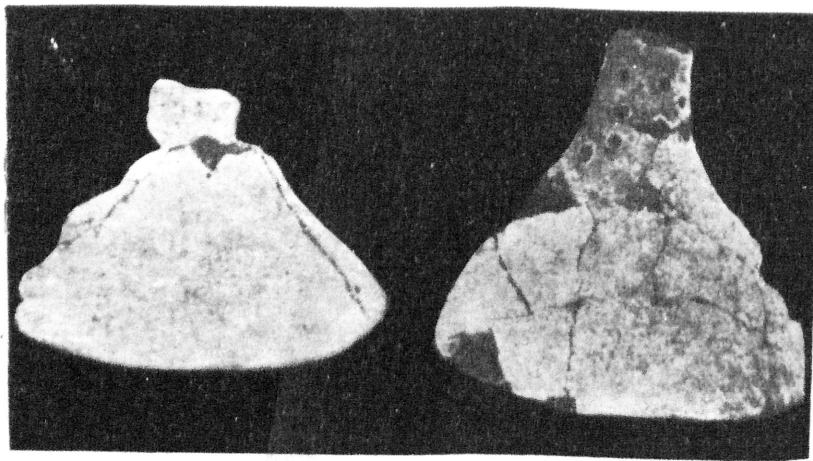
ρου ἄκρου τῆς ἐλλείψεως φαίνεται ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν παραστάδων καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθούσης λοξῆς διευθύνσεως τῆς θύρας. Τὸ ὅλον σχέδιον τῆς εἰσόδου νομίζω κατὰ ταῦτα παράγωγον ἐξ ἐκείνου τῆς γνωστῆς μεσομινωϊκῆς οἰκίας τοῦ Χαμαιζίου (Ξανθουδίδης, ΑΕ, 1906, 119 εἰκ. 1).

Εἰκ. 3. Ἀριστερὰ παραστάς μεγάρου Α.

Οἱ τοῖχοι, ἐκτισμένοι καλῶς διὰ μικρῶν πλακομόρφων λίθων καὶ πηλοῦ ὡς συνδετικοῦ μέσου, δὲν διατηροῦνται παντοῦ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος ἔχομεν σφζόμενον ὕψος 0.60-0.90, κατὰ τὸ δυσμικὸν 0.20-0.40. Πάχος ἔχουσιν οἱ ἐξωτερικοὶ 0.55, ὁ κατὰ τὴν εἴσοδον 0.50, οἱ ἐσωτερικοὶ μόνον 0.40. Τὸ ἀρχαῖον ὕψος τῶν τοίχων δὲν διατηρήθη οὐδαμοῦ, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα κατασκευὴ ἀπετελεῖτο ἐκ πλέγματος ξύλων καὶ καλάμων καλυπτομένων διὰ πηλοῦ. Ἴχνη τῆς τοιαύτης κατασκευῆς, τεμάχια πηλοῦ μὲ τύπους καλάμων παρατηρήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου (ἐλλειψοειδῆ κτίσματα Θέρμου 20) καὶ ὑπ' ἐμοῦ. Ἄλλ' ὁποῖον ἀκριβῶς θὰ ἦτο τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ξυλοπλέκτου πηλίνου μεγάρου δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰπωμεν. Ἐνιαχοῦ ἐπὶ τῶν καμπύλων τοίχων, ὅπου οὗτοι διατηροῦνται εἰς μεγαλύτερον ὕψος, παρατηρεῖται κλίσις τοίχων 0.06-0.08, ὑποδεικνύουσα, ὅτι θολωτὴ ἦτο ἡ ἀνωτέρα κατασκευή. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ δὲν εἶναι ἀπλοῦν, θὰ ἐπανέλθωμεν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῳσι τὰ κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ κτιρίου, ὁ προορισμὸς αὐτοῦ τοῦλάχιστον εἶναι γνωστὸς νῦν μετὰ θετικότητος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν σκεύη μαγειρικὰ καθιστῶντα ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ μέγαρον ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία. Ἐν εἰκ. 4 βλέπει τις δύο πήλινά σκεύη, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον, ὕψ. 0.21 μεγ. διαμ. 0.21, εὐρέθη μὲ συντριμμάτα καὶ ἄλλων ἐντὸς τῆς οἰκίας α', τὸ δὲ μικρότερον, ὕψ. 0.15 μεγ. διαμ. 0.20, ἐντὸς τοῦ μεγάρου ἐν μέρει μὲν κατὰ τὸ 1898 ἐν μέρει δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν χωμάτων τοῦ 1913. Τὰ σκεύη εἶναι κοῖλα ἐσωτερικῶς, παρουσιάζοντα λείαν ἐπιφάνειαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, ἥτις ἐμφανῶς ἐπὶ τοῦ μεγαλύτερου δεικνύει ἴχνη ἐπιδράσεως τοῦ πυρός. Ἐπὶ τοῦ μικροτέ-

Εἰκ. 4. Πήλινοι κλίβανοι.

ρου ὑπάρχει ὑπὸ τὸ κυκλικὸν στόμιον μίᾳ σειρᾷ μεγάλων ὀπῶν, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τρεῖς καὶ τέσσαρες. Διὰ τῶν σκευῶν τούτων ἠδύναντο νὰ ὀπτῶσι μικροὺς ἄρτους ἢ γλυκύσματα. Ὅστις γνωρίζει τὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα λέγονται *μπογάνες* ὑπὸ τοῦ λαοῦ μας, θὰ ἐννοήσῃ, ὅτι καὶ τὰ ἀρχαῖα πηλουργήματα παρόμοιον θὰ εἶχον σκοπόν. Δὲν γνωρίζω ἂν εὐρέθησαν καὶ ἀλλαχοῦ ὅμοια, ἀλλ' ἀνταποκρίνονται ἄριστα εἰς ἀρχαίας περιγραφὰς τῶν κλιβάνων ἢ κριβάνων¹.

Πλὴν τοῦ κλιβάνου μεταξὺ τῶν ὀλίγων συντριμμάτων ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων, ὅσα διεφύλαξεν ὁ κύριος Σωτηριάδης ἐκ τῶν τοῦ μεγάρου, ὑπάρχουν καὶ πήλινα χονδροειδῆ κομμάτια, τὰ ὁποῖα ὡς *ποδαρικὰ* ἐχαρακτήριζεν ὁ φύλαξ Λάμπρος. Ταῦτα κατενοήθησαν μόνον μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1913 ὡς μέρη περιέρ-

¹ Λισσκ. I. 96... *καινῶ ἀγγείῳ κεραμεῶ κλιβανοειδεῖ, ἄνωθεν μὲν περιφερεῖ καὶ στενῶ κάτωθεν δὲ τρήμα ἔχοντι καθάπερ οἱ κλίβανοι*. II. 81... *ἀγγείῳ κεραμεῶ σωληνοειδεῖ στενῶ κατὰ τὰ ἄνωθεν, τρήματα δὲ ἐκ τῶν ὑπὸ ποδός ἔχοντι καθάπερ οἱ κλίβανοι*. Ἴδὲ Blümner, Technologie I. 67.

γων χυτροπόδων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας α' ἀπεκαλύφθησαν ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν τριῶν τοιοῦτοι χυτροπόδες, ἐξ ὧν ὁ εἰς δύναται νὰ ἀναπαρασταθῇ συγκολλημένων τῶν συνανηκόντων τεμαχίων. Κυρίως πρόκειται περὶ ὀλοκλήρου μαγειρικῆς συσκευῆς, πυραύνου περιφεροῦς ἔχοντος λαβὴν σχήματος κολούρου κώνου καὶ τριῶν ποδῶν ἀνυψουμένων συμμετρικῶς ἀπὸ τοῦ περιχειλώματος τοῦ πυραύνου καὶ συγκλινόντων ἄνω, ἵνα σχηματίσῃ κυκλικὴν τρυπημένην κατὰ τὸ μέσον βάσιν. Συντρίμματα τοιούτων μαγειρικῶν σκευῶν εὐρέθησαν καὶ εἰς ἄλλας προϊστορικὰς οἰκίας τοῦ Θέρμου. Περὶ τοῦ προορισμοῦ των οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, διότι εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκιῶν ἐν μέσῳ πολλῆς μελανῆς τέφρας.

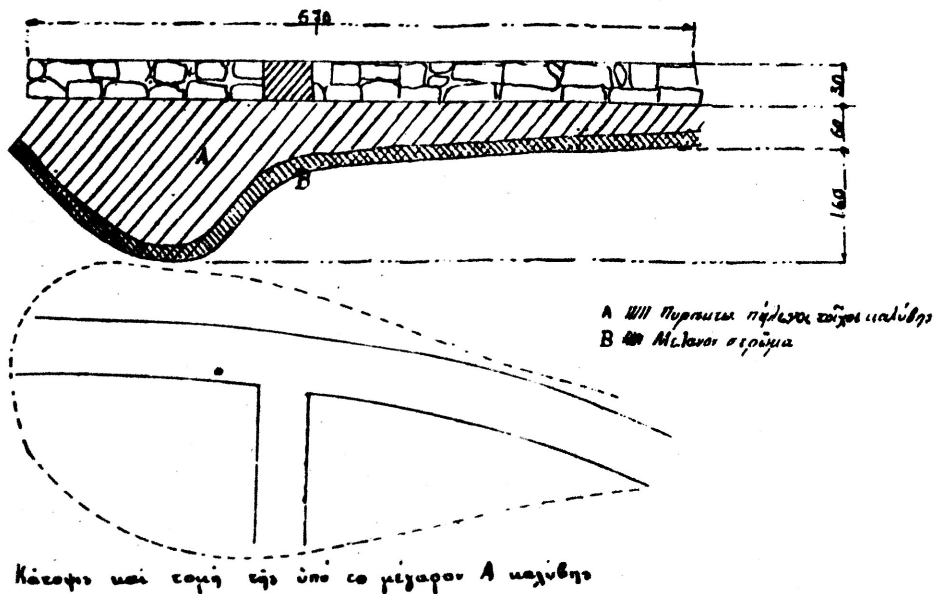
Βεβαίως ὁ Σωτηριάδης ἔκλινε νὰ πιστεύσῃ, (ἐλλειψ. κτ. Θερμ. 20), ὅτι τὸ κτίριον ἦτο ἡρῶν, διότι ἐνόμισεν, ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ εὔρε τάφους, δύο ἢ τρεῖς, νεκρῶν καέντων καὶ ἐναγίσματα (ΑΕ, 1900, 180). Ἄλλὰ τοὺς τάφους, περὶ ὧν συχνὸς ἐγένετο λόγος, ὀφείλομεν μόνον εἰς ἀπλήν εἰκασίαν τοῦ ἀνασκάψαντος, ὅστις εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του οὐδένα ἀναφέρει πειστικὸν λόγον. Ἐκθέτει π. χ. ὅτι ἐντὸς λάκκων εὔρε στρῶμα ἀνθρώκων μετὰ τέφρας, ἐλάχιστα τεμάχια ὀστέων καὶ πεπυρακτωμένην γῆν. Ἄλλὰ τὴν καιρίαν λέξιν, ὅτι τὰ ὀστᾶ ἦσαν ἀνθρώπινα, πάντοτε ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ. Δὲν ὑποχρεοῦμεθα λοιπὸν οὐδ' ἐξ αὐτῶν τῶν ἐκθέσεων τοῦ κυρίου Σωτηριάδου νὰ δεχθῶμεν ὡς πραγματικούς τοὺς τάφους τούτους.

Εὐτυχῶς ὑπὸ τοὺς τοίχους τοῦ μεγάρου διατηρήθησαν παρόμοια χώματα πρὸς ὅσα περιέγραψε ὁ Σωτηριάδης καὶ ἡ ἀλήθεια ἐγένετο δυνατόν νὰ εὐρεθῇ διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐρεύνης τῶν χωμάτων τούτων. Ἐπὶ τῆς παρατιθεμένης φωτογραφικῆς εἰκ. 5 καὶ τῶν σχεδίων εἰκ. 6 βλέπει τις, ὅτι πράγματι πρόκειται περὶ

Εἰκ. 5. Λεῖψανα καλύβης. Πιτυχαὶ πυρακτωθέντος πηλοῦ. Μυλόπετρα.

λάκκιον ὀπωσδήποτε περιφερικοῦ, πρὸς ὃν συγκοινωνεῖ ἄλλος ἀβαθέστερος καὶ ἐπιμήκης. Ὅποια εἶναι ἡ κάτοψις τῶν βαθυσμάτων τούτων δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω τελείως διὰ τὴν κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς καταστροφὴν. Ἀλλὰ τὴν τομὴν γενομένην ὑπὸ τὸν καμπύλον τοῖχον ἔχομεν ἐξησφαλισμένην, ὅπως καὶ τὴν ἔκτασιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγάρου, καθόσον ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου. Ὅτι πρόκειται περὶ βαθύσματος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀνοιχθέντος, βεβαιοῦται ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ κατώτατοι τοῖχοι τοῦ μεγάρου πατοῦσιν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωθέντος φυσικοῦ ἐδάφους. Διαγράφεται δὲ τὸ δάπεδον τοῦ βαθύσματος διὰ τοῦ 0.10-0.15 παχέος στρώματος γῆς ἀναμείκτου

Εἰκ. 6.

μετ' ἀνθράκων καὶ μελανωπῆς. Ὑπὲρ τοῦτο μέχρι τῶν θεμελίων τοῦ μεγάρου ἔχομεν χρώματα κοκκινωπά, πυρακτωθέντα, τὰ ὅποια σχηματίζονται εἰς πολλές χαρακτηριστικὰς πτυχάς. Τοιαῦται πτυχαὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ προέλθουν ἐκ τῶν θερμανθεισῶν παρειῶν λάκκων, ἀνοιχθέντων χάριν καύσεως νεκρῶν. Ἀλλ' ἐξηγοῦνται καλῶς, ἐὰν ἀποδοθῶσι εἰς τὰ ἐλεύθερα πῆλινα τοιχώματα καείσης ξυλοπλέκτου καλύβης. Δύο τεμάχια πηλοῦ μὲ τύπους καλάμων συλλεγέντα ἐκ τοῦ βάθους τῶν πυρακτωθέντων χωμάτων ἀνήκουσιν ὠρισμένως εἰς τοιαύτην καλύβην, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ μυλόπετρα, τοῦ γνωστοῦ σχήματος τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀποκαλυφθεῖσα ἐν ἡ ἀκριβῶς θέσει φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνος 5. Οὐδέμια ἄρα ὑπολείπεται ἀμφιβολία, ὅτι ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἧς εἰς νεωτέρους χρόνους ὑψώθη τὸ μέγαρον A ὑπῆρχε καλύβη, ἧς ἱκανὸν μέρος ἦτο ὑπόγειον μετὰ δρόμου ὀλιγώτερον βαθέος, ἀγοντος εἰς ταύτην. Ἡ καλύβη αὕτη ἐκάη καὶ καταχω-

σθείσα οὐδόλως φυσικὰ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν κτισάντων τὸ μέγαρον. Εἶναι δὲ τοῦτο γανερὸν καὶ ἰσχυρὰ ἔνδειξις κατὰ τῆς γνώμης, ὅτι τὸ μέγαρον ἐχρησίμευσε εἰς τὴν ἠρωολατρείαν, καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ὑπαρξίν τάφων. Διότι θὰ περιεμένομεν τότε τὸ ἠρῶον νὰ περιβάλλῃ τὰς πυρὰς καὶ ὄχι νὰ κτισθῇ ἀδιαφύρως πρὸς αὐτάς. Τοιαῦται δὲ καλύβαι κατὰ τὸ ἡμισυ ὑπόγειοι μετ' εἰσόδου ἐπίσης ἐσκαμμένης εἰς βάθος καὶ κατερχομένης παρατηρήθησαν ἐν Σέσκλω ὑπὸ τοῦ Τσουντα (Προϊστ. Ἀκροπόλεις 115-118) καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας (Pfuhl AM, 1905, 331, κέ. 346). Πολλὰ συντρίμματα πυρακτωθέντος πηλοῦ δὲν φαίνονται βορείως τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὅπως ἐπὶ τῶν ἰταλικῶν καλυβῶν ἡ εἰσόδος δὲν ἦτο ἐστεγασμένη (Pfuhl ἔ. ἀ. 347).

Ἡ ἐποχὴ, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ μέγαρον A, πρέπει βεβαίως νὰ ὀρισθῇ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων συντριμμάτων ἀγγείων ἢ ἄλλων εὑρημάτων. Ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν συνελέχθησαν πάντα τὰ ὄστρακα κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφάς, ἐγὼ δὲ ἐλάχιστα εὔρον, ἢ ἀναπαράστασις ἀγγείων σημαντικῶν τῆς ἐποχῆς δὲν ἐγένετο δυνατὴ. Εὐτυχῶς ἐντὸς τῶν πρὸς A γειτονικῶν οἰκημάτων εὑρέθησαν ἰκανὰ ὄστρακα, ἀφ' ὧν ἀπηρτίσθησαν ἀγγεῖα χαρακτηριστικὰ τῶν χρόνων τῶν κατοικιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ οἰκήματα εἶναι νεώτερα κατὰ τι τοῦ μεγάρου A, ἔχομεν ἐν τούτοις τὸν πολὺ χρήσιμον *terminum ante quem*.

Ἀνατολικῶς τοῦ μεγάρου φαίνονται δύο τοῖχοι ὑπὸ τὰ οἰκήματα α¹ καὶ α³, οἵτινες εἶναι ἀναλημματικοί, ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων ἀπελεκτήτων λίθων, καὶ παρίστανται ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ὡς πάντες οἱ ὅμοιοι, δι' ἀπλῶν γραμμῶν. Οἱ τοῖχοι οὗτοι δὲν συνέχονται, ἀλλὰ προεκβαλλόμενοι σχηματίζουν ἀμβλυτάτην γωνίαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου α². Ἡ ὄψις εἶναι πρὸς τὸ μέρος τοῦ μεγάρου. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἢ διεύθυνσις τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων, οἵτινες τρόπον τινὰ παρακολουθοῦσι τὸ περίγραμμα τοῦ ἔλλειψοειδοῦς, καθιστᾷ φανερόν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τῶν ἀναλημμάτων προὔπηρχεν ἤδη τὸ μέγαρον. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων ἐπικείμεναι οἰκίαι α¹ καὶ α³ εἶναι νεώτεραι.

Ἐπίσης νεώτερα ἀποδεικνύεται ἡ οἰκία α¹ τῶν ἀνατολικῶς ἐπὶ τοῦ χώρου α⁴ ὑπαρχόντων δύο ἔλλειψοειδῶν, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώθη ἐντελῶς νὰ ἀποκαλυφθῶσι. Διότι τὰ ἔλλειψοειδῆ περιβάλλονται ὑπὸ σχετικῶν ἀναλημμάτων, ἐξ ὧν τὸ δυτικὸν Γ εἶναι φανερόν, ὅτι προὔπηρχε κατὰ τὴν κτίσιν τῆς οἰκίας α¹. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῆς οἰκίας α¹ καὶ τοῦ ἀνατολικῶς προσκειμένου ἔλλειψοειδοῦς ἀπέμενε κενὸν δυνάμενον νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνον καὶ εἰς τὰ δύο πηλόδημητα κτίρια, ἐλήφθη φροντὶς νὰ περικλεισθῇ ὁ κενὸς χώρος διὰ τῶν δύο γωνιουμένων τοιχαρίων. Εἶναι ἀγνωστον, ἂν ὁ στενὸς καὶ ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς προσιτὸς χώρος ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἄλλην τινὰ ἀνάγκην τῶν παροικούντων. Πιθανόν. Ἀλλὰ τὸν τέκτονα τῆς οἰκίας α¹ δὲν παρεκίνησε βεβαίως νὰ προεκτείνῃ τὸν βόρειον τοῖχον

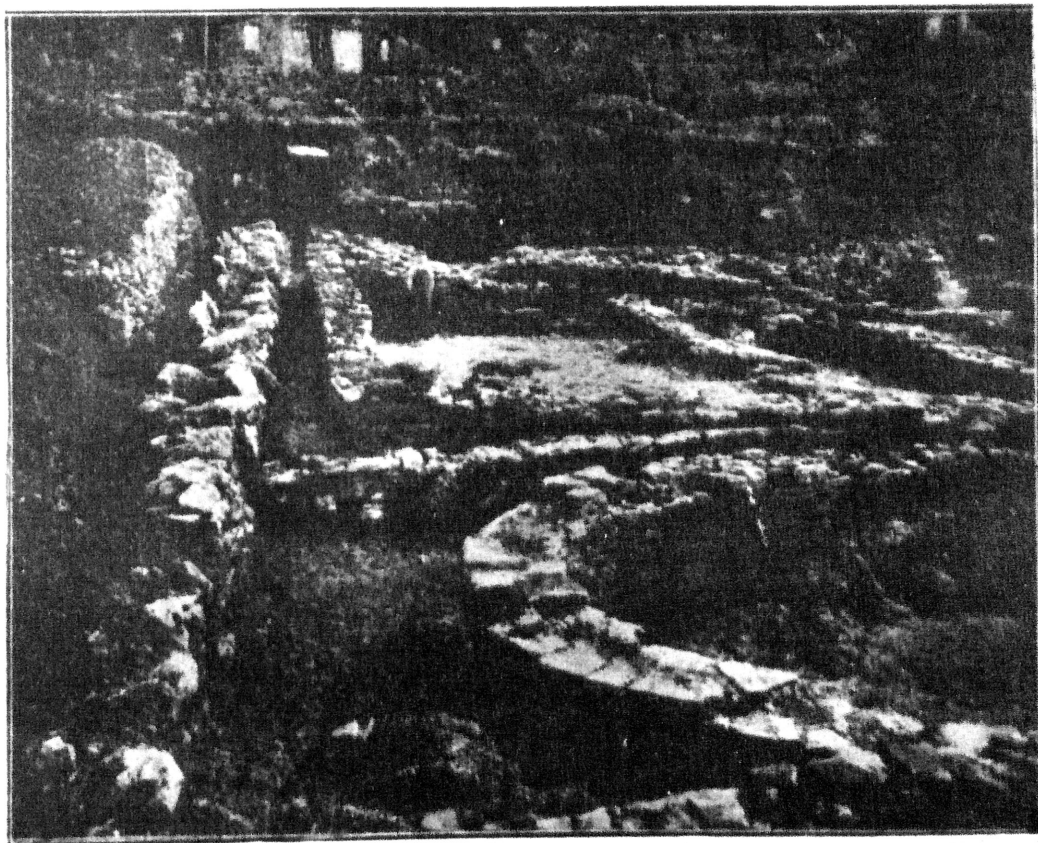
καὶ συνάψη εἶτα μετὰ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἢ πρόθεσις τῆς κατασκευῆς ἀποπάτου. Λόγοι μεγαλυτέρας ἐξασφαλίσσεως τῶν κτιρίων ἦσαν οἱ ὑπαγορευσαντες τὸ περιεργον κατασκευάσμα. Ὅφειλομεν πρὸς τούτοις νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν προσπάθειαν τοῦ τέκτονος νὰ συνδέσῃ τὸ κτίσμα α' πρὸς τὸ ἐλλειψοειδές, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐπιζητηθεῖσαν συμμόρφωσιν τῆς βορείας πλευρᾶς πρὸς τὴν τοῦ ἐλλειψοειδοῦς καὶ τὴν κατ' ἀκολουθίαν λοξὴν διεύθυνσιν τῆς δυτικῆς πρὸς τὸ οἰκτεῖον ἀνάλημμα.

Τίς ἢ χρονικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν ἐλλειψοειδῶν α' καὶ τοῦ μεγάρου Α δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ γνωρίζωμεν. Ἄλλ' ὁ πρὸς βορρᾶν μακρὸς κοινὸς τοῖχος (εἰκ. 7) ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χρονικὴ ἀκολουθία, ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν πάντα τὰ ἐλλειψοειδῆ ἦσαν συγχρόνως ὄρθια. Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν οἰκίαν α', διότι καὶ πρὸς ταύτην σχετικὸς εἶναι ὁ πρὸς βορρᾶν τοῖχος. Δὲν εἶναι δὲ λόγος νὰ χωρισθῇ ἡ οἰκία α'. Ὡστε πάντα τὰ βορείως τοῦ ναοῦ προϊστορικὰ κτίρια, πλὴν τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ χώρου α', ὅπερ ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς, ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν συγχρόνως κατασκευῶντο.

Ὁ βόρειος μακρὸς τοῖχος δὲν εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτός. Ἀπέναντι τοῦ μεγάρου Α εἶναι πάχους μόνον 0.40-0.50, ἀπέναντι δὲ τῆς οἰκίας α' καὶ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς 0.70-0.75. Ἐκτὸς τούτου βλέπει τις ἐνταῦθα (ιδὲ εἰκ. 7) ἐπὶ τοῦ βορείου πέρατος καὶ πλάκας καθέτως ἐμπεπηγμένας, μὴ ὑπαρχούσας ἐπὶ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ μεγάρου, διότι ἴσως ἐκεῖ κατέπεσαν καὶ ἐξηφανίσθησαν. Πιθανῶς εἰς τὰς καθέτους ταύτας πλάκας, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ θὰ ἴδωμεν, ἐσφηνοῦντο ξύλινοι στῦλοι ἀποτελοῦντες φράκτην, ἐφ' οὗ ἐξετείνοντο ὡς περίπου ἐπὶ κιονοστοιχίας αἱ στέγαι τῶν νοτίως ὑψουμένων κτιρίων. Ἦτο δὲ ἀναγκαῖον τὸ οἰονδήποτε τοῦτο προπέτασμα ἐνταῦθα, διότι ἐξαιρετικῶς σφοδρὸς εἶναι ὁ βορρᾶς ἐν Θέρμῳ καὶ τὰ ξυλόδημα κτίρια μεγάλως ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου θὰ ἠπειλοῦντο.

Τὸ σημαντικώτερον τῶν κτιρίων τούτων εἶναι ἡ οἰκία α' καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς κατασκευῆς αὐτῆς καὶ τὴν περίσσωσιν μεγάλου πλήθους ὀστράκων καὶ μαγειρικῶν σκευῶν. Ὑπεράνω καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν α' καὶ α³ ὑπῆρχε τετράγωνον κτίριον, 6.60 × 6.60, τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἐν πάσῃ λεπτομερεῖᾳ σχεδιογράφησιν διελύσαμεν χάριν τῆς ἐρεῦνης τῶν πολὺ σπουδαιότερων κατωτέρων στρωμάτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καλλιεργούμενου ἐδάφους εὐρίσκοντο, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὄστρακα ἐλληνιστικὰ ἐξικνούμενα μέχρι τοῦ βάθους περίπου 0.30, μεθ' ἑφαίνοντο ἄνευ μεσολαβῆσεως τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα τῆς ἐπικρατούσης ἐν Θέρμῳ τάξεως τῶν μετὰ πηλοῦ πρασινοφαίου ἀγγείων. Τὰ ὄστρακα ταῦτα δὲν ἀνήκον εἰς τὴν οἰκίαν α' ἢ τὴν γειτονικὴν ἀλλὰ προήρχοντο ἐξ ἐπιχώσεως κατελθούσης ἐκ τοῦ ἀνατολικῶς ὑψουμένου ἐδάφους. Τὰ ὄστρακα τῶν οἰκιῶν ἐνεφανίσθησαν ἀραιὰ μὲν ἐντὸς τοῦ ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν

τοιχῶν καὶ στεγῶν σχηματισθέντος στρώματος ἐξ ἄγνου κοκκινοχώματος, ἀφθονα δὲ ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου τῶν οἰκιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κοκκινόχωμα. Τὸ τελευταῖον εἶχε πάχος 0.40-0.50 καὶ ἤρχιζεν εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ὅτι πραγματικῶς προῆλθεν ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν τοιχωμάτων καὶ στεγῶν, ἐξάγομεν καὶ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων πολυαρίθμων τεμαχίων πηλοῦ, ἅτινα

Εἰκ. 7. Οἰκία α'. Βόρειος περίβολος.

παρέμειναν ἀδιάλυτα καὶ δεικνύουν τύπους καλάμων. Διετηρήθη δὲ τὸ στρώμα τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν κατερείπωσιν τῶν οἰκιῶν, ἀδιατάρακτον μέχρι τῶν ἀνασκαφῶν, διότι οὐδαμοῦ ἐφάνη ἴχνος νεωτέρας ὑπὲρ τὰς οἰκίας κατασκευῆς. Διὰ ταῦτα διεφυλάχθησαν μέχρις ἡμῶν πάντα τὰ ἀγγεῖα καὶ σκεύη, ὅσα οἱ τελευταῖοι κύριοι τῶν οἰκιῶν ἐγκατέλιπον. Ὀλίγιστα μόνον ὄστρακα διέφυγον τὴν προσοχὴν τῶν ἐργατῶν μου ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς οἰκίας α'. Ἐκ τῆς γειτονικῆς δὲν συνεκροτήθησαν εἰμὴ ἐλάχιστα ἀγγεῖα, διότι τὸ μεγαλύτερον νότιον μέρος αὐτῆς εἶχε σκαφῆ κατὰ τὰς παλαιότερας ἐργασίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀκολουθεῖ, ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῆς οἰκίας α', α³ καὶ τοῦ μεταξὺ χώρου α², ὅσα εὐρέθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, εἶναι λίαν σημαντικὰ διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ὀλίγων ἢ πολὺ προγενεστέρων ἔλλειψοειδῶν. Περὶ τῶν ἀγγείων ἀνηκόντων εἰς πολλὰς τάξεις θὰ γίνῃ μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν κτιρίων ἐκτενέστερος λόγος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὰ χαρακτηριστικώτερα ἐκ τῶν ἀγγείων εἶναι προϊόντα ἐγχωρίου ἢ γειτονικοῦ ἐργοστασίου ἀναπαράγοντος γνωστὰ κρητομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ὧν ἕνια παρουσιάζουν γνωρίσματα τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν παρετηρήθη ὄστρακον, περὶ οὗ νὰ δύναται νὰ εἴτῃ τις ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ὑστερομυκηναϊκὴν ἐποχὴν, συνάγεται, ὅτι πιθανώτατα αἱ οἰκίαι θὰ εἶναι παλαιότεραι τοῦ 1350 π. Χ. καὶ ἀσφαλῶς νεώτεραι τοῦ 1500 π. Χ. Τὰ ἔλλειψοειδῆ α⁴, καθόσον ἐξερευνήθησαν, καὶ τὸ μέγαρον Α ἐκτίσθησαν, ὡς εἴπομεν πρὸ τῶν οἰκιῶν, ἀλλὰ δὲν παρέσχον παλαιότερα ὄστρακα. Καὶ περὶ τούτων ἄρα προκειμένου ὡς καὶ τῆς προγενεστερας τοῦ μεγάρου καλύβης δὲν δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν παλαιότεραν τῆς παλαιομυκηναϊκῆς ἐποχῆν.

Ἡ οἰκία α' ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μόνου δωματίου, οὗ ἡ ἔκτασις ἐσωτερικῶς εἶναι 7.60×4.70 . Κατὰ τὸ μέσον τῆς Ν πλευρᾶς διετηρήθη τοιχάριον μήκους 1.10 καὶ πάχους 0.25, ὅπερ ἐχρησίμευσε πιθανῶς εἰς διαίρεσιν τοῦ χώρου, ἂν καὶ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι πλευρᾶς οὐδὲν διετηρήθη παρομοίου τοίχου ἴχνος. Τὸ δάπεδον εὐρέθη διὰ πλακῶν ἐστρωμένον, ἀλλ' αἱ πλάκες ἦσαν πολὺ ἀραιαὶ καὶ σπανίως συνεχεῖς. Κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ τοιχαρίου καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ ὑπῆρχεν ἡ κεντρικὴ ἐστία ἐστρωμένη πυκνῶς διὰ πλακῶν καὶ χαρακτηριζομένη ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀφθόνου ἐκεῖ παρατηρηθείσης μελανῆς τέφρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν συντριμμάτων δύο ἢ τριῶν χυτροπόδων τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος εἴδους. Ἀπωτέρω, ὅπου σημειοῦται ἐπὶ τοῦ σχεδίου ὁ μικρότερος κύκλος, ἐπὶ πλακῶν ἐπίσης καὶ ἐν μέσῳ τέφρας συνελέχθησαν τὰ τεμάχια τοῦ καλύτερου διατηρουμένου χυτροπόδου, ὅστις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπαρασταθῇ. Τρίτη ἐστία ἔκειτο παρὰ τὸ τοιχάριον καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ. Ἡ θύρα κατὰ τὸ μέσον περιῖπου τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τῆς Ν πλευρᾶς ἔχει ἀνοιγμα 1 μ. καὶ εἶναι πολὺ ἀπλῆ. Διακρίνεται μόνον ἐκ τῆς λεπτύνσεως τοῦ 0.50 παχέος τοίχου εἰς 0.20 κατὰ τὴν οἰκίαν θέσιν. Οὐδεμία δὲ διετηρήθη κατασκευὴ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν παραστάδων ἢ τῆς στρόφιγγος. Ὡς πρὸς τὴν λουιτὴν κατασκευὴν τῆς οἰκίας, ἐπειδὴ ὁ Β καὶ Α τοῖχος διετηρήθησαν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ 1 μέτρου, δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν εἰκασίας ἱκανῶς πιθανάς. Οἱ τοῖχοι δηλ. οὔτοι κατὰ μὲν τὴν γωνίαν, ἔνθα συναντῶνται, ὑψοῦνται ἀκριβῶς κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, καθ' ὅσον ὁμως ἀπομακρύνονται, κλίνουν αἰ μᾶλλον πρὸς τὰ ἐντός. Ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνας 7 δύναται τις νὰ ἴδῃ τὴν παράδοξον ταύτην τοῦ Β τοίχου κλίσιν. Εἶναι ἀδύνατον

νά ἐρμηνευθῆ τὸ φαινόμενον ὡς ἀποτέλεσμα πίεσεως ἢ ὡς διάσπασις τοῦ τοίχου δι' οἰονδήποτε λόγον. Λιῶτι ἡ κλίσις εἶναι κανονικῆ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καὶ προχωρεῖ βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἀφιστάμεθα ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιῶν. Οὕτω ἡ κλίσις κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου εἶναι 0.13 ἐπὶ 1 μ. ἦρους, ὁμοία δὲ εἶναι περίπου καὶ ἐπὶ τοῦ Α τοίχου, ὅστις ἀτυχῶς δὲν διατηρεῖται καλῶς κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως τὴν κλίσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν ὡς τυχαίαν. Λιῶτι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πάντα τὰ ἐν Θέρμῳ ἐλλειψοειδῆ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν μεγίστην πλειονότητα ἐκ τῶν προϊστορικῶν κτιρίων ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὀρθογώνια, παρουσιάζουν τοὺς τοίχους κεκλιμένους, κατακορυφους δὲ μόνος, ὅταν πρόκειται νὰ διασταυρωθῶσι μετ' ἐγκαρσίων τοίχων, εἶναι δὲ τὰ ὀρθογώνια κτίσματα, ὡς αἱ οἰκίαι α' καὶ α'', ὅμοια πρὸς τὰ ἐλλειψοειδῆ κατὰ τὴν λοιπὴν ὑπὲρ τοὺς λιθίνους τοίχους κατασκευήν. Οἱ τοῖχοι ἐκκλινον διὰ νὰ δεχθῶσι καλῶς τὸν ξύλινον πλεκτὸν θόλον, ὅστις μὲ τὸν ἐπαλειφόμενον ἐκατέρωθεν πηλὸν ἀπέβαινεν ἱκανῶς βαρὺς, διετηροῦντο δὲ κατακόρυφοι κατὰ τὰς γωνίας χάριν τῶν ἐκεῖ τοποθετουμένων καθέτων στύλων, οἵτινες ἀνέχοντες καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὴν κορυφαίαν τῆς στέγης ἐξησφάλιζον οὕτω τὴν στερεύτητα τοῦ θόλου. Ὡς πρὸς τὰς οἰκίας α', α'' ὑποθέτω, ὅτι ἐπὶ τῶν τεσσάρων γωνιῶν ὑψοῦντο δοκοὶ κάθετοι, ἐφ' ὧν ἐπετίθεντο σφηκίσκοι, ὥστε νὰ ἀποτελῆται τὸ εἶδος τῆς στέγης, ὅπερ ἡμεῖς ἐν Πελοποννήσῳ καλοῦμεν σκούφιᾶ (Walmdach). Ὑπὸ τὴν τοιαύτην στέγην, καὶ ἀκριβέστερον ὑπὸ τὸν τοιοῦτον σκελετὸν στέγης, ἐκαμπυλοῦτο ὁ πλεκτὸς θόλος καὶ συνδεόμενος ἐστερεοῦτο καὶ ἐκ τῶν ἄνωθεν. Διὰ τὴν τοιαύτην δὲ ὑποστήριξιν τῶν θόλων ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐντελής ἀπουσία βάσεων κίωνων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν κτιρίων. Οὐτε ἰδιαζούσας πλάκας οὔτε ὁπὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσω.

Ἡ οἰκία α'' εἶναι μεγαλύτερα, 9.30×5.50 . Εἶναι περίεργον, ὅτι τὸ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς αὐτῆς ἐξωτερικῶς εἶναι ἀκριβῶς ἴσον πρὸς τὸ τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς οἰκίας α' ἐὰν συμπεριληφθῆ ἡ μέχρι τοῦ ἐλλειψοειδοῦς προέκτασις, 10.20 μ. δηλ. Ἀλλὰ περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς οἰκίας α'' γνωρίζομεν ὀλιγώτερα. Ἡ θύρα θὰ ἦτο πιθανῶς κατὰ τὴν Ν ἐπίσης πλευράν. Ὁ Α τοῖχος ἔχει τὸ ἥμισυ τῶν ἄλλων πάχος, δηλ. 0.25. Καὶ ἐνταῦθα εὐρέθησαν πολλὰ τυπώματα καλαμωτῆς. Ἐκτὸς τῶν ὀστράκων τῶν ἀγγείων σημειώνω ὡς ἐξαιρετικὸν εὕρημα, ὅτι κατὰ τὴν Β πλευράν ἐν μέσῳ τῆς τέφρας τῆς ἐστίας συνελέχθησαν 17 τεμάχια χαυλιοδόντων κάπρου, ἅτινα εἶχον κοπῆ καὶ τρυπηθῆ καταλλήλως, ἵνα ἀποτελέσουν τὴν κατὰ ζῶνας διακόσμησιν κράνους.

Ὡς πρὸς τὰ ἐλλειψοειδῆ α' πιθανώτατον εἶναι, ὅτι καὶ τὰ δύο μίαν ἀπετέλουν κατοικίαν. Κατωτέρω ἐπὶ τῆς οἰκίας β θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλο παρόμοιον παράδειγμα. Ἐνεκα τῆς παρερχομένης ἐνταῦθα αὐλακος ποτιστικοῦ νεροῦ τῶν ἀγρῶν

ή εξερεύνησις τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου συμπλέγματος τῶν ἐλλειψοειδῶν κατέστη ἀδύνατος μέχρι τοῦδε. Ἡ βορεία πλευρὰ διατηρεῖται σχετικῶς καλύτερον εἰς 0.60-0.70 ὕψος καὶ παρουσιάζει διὰ τοῦτο κλίσιν 0.10-0.12. Ἐντὸς τῆς ἐλλείψεως συνελέχθησαν πολυάριθμα ἀποτυπώματα ἐκ πηλοῦ παχειῶν στρογγύλων δοκῶν διασταυρουμένων μετ' ἄλλης ὀριζοντίας.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐλλειψοειδῶν καὶ τῆς οἰκίας α^β ὑψώθη βραδύτερον κτίριον, φαινόμενον τοῦλάχιστον ὀρθογώνιον, ὃπερ διαιρεῖται ἀσφαλῶς εἰς τρία μέρη. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουσι πάχος μικρότερον 0.40, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοὶ 0.50. Πλείονα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῶσι περὶ τοῦ κτίσματος. Πόσον ἐξετείνεται πρὸς βορρᾶν τὸ τρίτον δωμάτιον εἶναι ἀγνωστον.

Νοτίως τοῦ μεγάρου Α ἔχομεν ἐλλειψοειδῆς ὁμοιον πρὸς τὰ ἄλλα κατὰ τὸ ὄξυ ἄκρον τῆς ἐλλείψεως. Εἰς τὸ κτίσμα, ὃπερ ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὡς τὸ μέγαρον Α ἐδάφους, ἀνήκουσι βεβαίως οἱ ἕξ πίθοι, ἂν καὶ ὁ διακόπτων τὸ περιγύγραμμα εἶναι δυσσυμβίβαστος πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν. Ἴσως οὗτος μόνον νὰ ἐτιοποθετήθη ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κτιρίου. Οἱ πίθοι, διατηρούμενοι νῦν εἰς μικρὸν ὕψος, περιεῖχον παρόμοιον πρὸς τὸ πέριξ χῶμα καὶ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς ἀποθήκευσιν ἱερᾶς τέφρας. Θὰ ἦσαν προσωρισμένοι εἰς διατήρησιν στερεῶν ἢ ὑγρῶν προμηθειῶν τῶν ἐνοίκων. Ἡ διατήρησις τοῦ κτιρίου εἶναι κακίη, οὔτε ἐγένετο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ συνέχεια αὐτοῦ ἀνατολικῶς τοῦ στυλοβάτου. Ὁ Β τοῖχος ἐν τούτοις, παρὰ τὸν ὅποιον παρέρχεται ἄλλος ἐλλειψοειδῆς ἀνήκων εἰς ἐπισκευὴν τοῦ αὐτοῦ, ἢ ἄλλο διάφορον κτίσμα, παρὰ τὸ μικρὸν, 0.30, ὕψος εἰς ὃ διετηρήθη, δεικνύει σαφῶς ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἐντὸς κλίσιν τόσον κανονικὴν καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς, ὥστε νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι αὕτη ἐπεδιώχθη σκοπίμως.

Ὅπως ἐν α⁴ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐλλειψοειδῶν ἰδρῦθη ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐν μέρει τῆς οἰκίας α^β ὀρθογώνιον κτίριον, οὕτω συνέβη καὶ μετὰ τὴν κατερείπωσιν τοῦ μεγάρου Α. Κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον αὐτοῦ ἔχομεν τὸν τοῖχον Δ 0,40 ἰψηλότερον ἐκτισμένον τοῦ παρακειμένου τοῖχου τοῦ μεγάρου, ὃν ἀσφαλῶς κατὰ τὴν προέκτασιν ὑπερέβαινε. Ἀνήκει οὕτω ὁ τοῖχος Δ εἰς ὀρθογώνιον ἴσως κτίριον, ὃπερ εἶχεν ἐπικαθίσει ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ παλαιοῦ μεγάρου, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ λείψανα τοίχων παραλειφθέντα ἐπὶ τοῦ σχεδίου δεικνύουσι. Ἡ σπουδαιότης τοῦ κτιρίου δι' ἡμᾶς ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ τοῖχοι Δ καὶ Ε εἶναι ἐκτισμένοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ καὶ τὸ νοτίως ἐκτεινόμενον μέγαρον Β. Κατὰ ταῦτα τὸ τελευταῖον ἐκτίσθη μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐξαφάνισιν τοῦ μεγάρου Α.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1913 ἐβεβαιώθη, ὅτι ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ μεγάρου δὲν εἶναι εὐθύγραμμος ἀλλ' ἐλαφρῶς καμπύλος. Τὸ βέλος τοῦ τόξου κατὰ τὸ μέσον εἶναι 0,30, ἐφόσον εἶναι ἀκριβεῖς μετρήσεις ἐπὶ τοίχων ἐκτισμένων μὲν ἐπιμελῶς ἀλλ' ἐξ ἀπε-

λεκήτων λίθων. Ἡ καμπυλότης λίαν ἐναργής εἰς αὐτόπτην¹ διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ σχεδιάσαντος μηχανικοῦ Λυκάκη, τὸ ἐσφαλμένον δὲ τοῦτο σχέδιον μετ' ἄλλων ἀνακριβειῶν συνετέλεσε εἰς τὴν τελείαν παρανόησιν τοῦ κτιρίου.

Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἐβεβαιώθη ἐν πρώτοις ὁ δεύτερος ἐγκάρσιος τοῖχος κατὰ τὸ σημεῖον γ (εἰκ. 2), οὔτινος τὸ λοιπὸν μέρος ὡς καὶ τὸ ἀντίστοιχον

Εἰκ. 8. Ἀνατολικὸς τοῖχος μεγάρου Β.

ἀπὸ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ἀναχωροῦν τμήμα κατεστράφη κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς τοῦ ναοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐβεβαιώθη καὶ τὸ τέλος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μεγάρου κατὰ τὸ σημεῖον δ. Ὅτι ἐνταῦθα θὰ ἐπερατοῦτο ὁ τοῖχος, ὑπώπτευσα ἐκ δύο λεπτῶν πλακῶν (γ εἰκ. 9), αἵτινες κατὰ μοναδικὸν τρόπον ἦσαν τοποθετημέναι ἐγκαρσίως πρὸς τὸν τοῖχον καὶ κατακορύφως πρὸς τὸν ὑπ' αὐτὰς μέγαν λίθον.

¹ Ὡς εἰς τὸν Koch π. χ. (AM 1914, 254 καὶ RM, 1915, 53).

Ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ ἐπιφυλαχθῇ ἰσομέτρητος χῶρος πρὸς προσαρμογὴν τῶν ξυλίνων παραστάδων. Ἡ εἰκασία ἐβεβαιώθη, ὅταν ἀποφασίσας χάριν ἀκριβεστεράς ἐρεύρης νὰ ἀπομακρύνω κατὰ τοῦτο τὸ μέρος τὸν ὑπεράνω τοῖχον τοῦ σηκοῦ παρατηρήσα συμφώνως πρὸς τὰς προσδοκίας μου, ὅτι ὁ μακρὸς ἀνατολικὸς τοῖχος συνήπτετο μετ' ἄλλου ἐγκαρσίου κατὰ τὸν τρόπον τὸν παρατηρηθέντα ἐπὶ τοῦ μεγάρου Α.

Εἰκ. 9. ΝΑ γωνία μεγάρου Β.

δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ἂν ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ μεγάρου Α ἢ ἐσχηματίζετο κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ ὅλον μῆκος τοῦ μεγάρου εἶναι 21.40 μ., τὰ δ' ἐσωτερικὰ μήκη τῶν διαμερισμάτων: 2.20 μ., 9.13 μ., 8.15 μ. Παρὰ τὸ μῆκος 21,40 μ. τὸ πλάτος κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον εἶναι 7.30 μ., κατὰ δὲ τὸ μέσον κατὰ τι μεγαλύτερον.

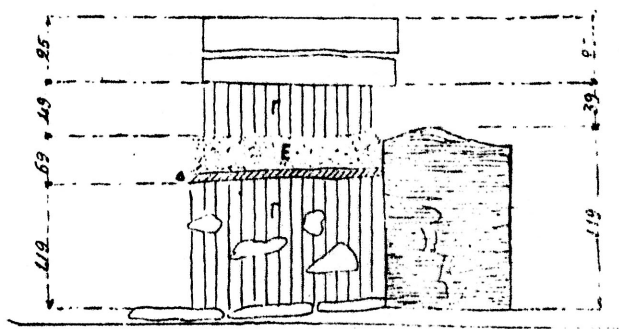
Κατὰ ταῦτα εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ μέγαρον Β δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ παλαιότερου μεγάρου Α, διότι, ὡς ἐκεῖνο, εἶναι ἐλλειψοειδές, μὲ κεκλιμένους καμπύλους τοίχους, διαιρούμενον εἰς τρία. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι, ἀντὶ τοῦ ἐκεῖ σφηνοειδοῦς ἄκρου τῆς ἐλλείψεως, ἐνταῦθα ἔχομεν ἐλαφρότατα καμπύλον τόξον

Μεταξὺ δηλ. τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου καὶ τῶν ὀρθίων πλακῶν ἀπέμενε χῶρος πλάτους 0.15 χρήσιμος εἰς τὴν ὑποδοχὴν τῆς ξυλίνης παραστάδος.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπὸ τῶν χόρτων καὶ χωμάτων ἐδείχθη προσέτι, ὅτι καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶναι ἐλαφρῶς καμπύλος. Δὲν διέφυγε δὲ οὔτε τὸν Σωτηριάδην ἢ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν κλίσις τοῦ τοίχου (ΑΕ, 1900, 179), ὅστις πολλαχοῦ διατηρεῖται μέχρι ὕψους 0.90 (εἰκ. 8). Ἐπὶ τοιούτου ὕψους, μάλιστα κατὰ τὸ μεγαλύτερον δωμάτιον, ἐμέτρησα κλίσιν 0.08. Ἀλλὰ καὶ ὁ βόρειος τοῖχος παρουσιάζει ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ ὁ δυτικὸς, καθόσον διατηρεῖται, μετὰ τὸν πρῶτον ἐγκάρσιον τοῖχον. Τὸν δυτικὸν τοῖχον θὰ συμπληρώσωμεν συμφώνως πρὸς τὸν ἀνατολικόν. Ὡς πρὸς τὴν εἴσοδον (εἰκ. 9),

συναπτόμενον γωνιωδῶς πρὸς τοὺς μακροὺς τοίχους. Συνάμεθα δὲ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ μεγαλύτερον πλάτος 7.30 μ. ἀπέναντι 5.50 μ. Ὁ τέκτων δηλ. τοῦ μεγάρου Β ἐπεδίωξε νὰ ἐπιτύχῃ μεγαλύτερον χῶρον μὲ τὴν αὔξησιν τοῦ πλάτους, ἀλλ' ἢ κατασκευὴ ὀγκωδεστέρου πλεκτοῦ θόλου ἐξετίθετο εἰς μεγαλύτερον ἀπὸ τοῦ βορρᾶ κίνδυνον. Ἴσως δὲ εἶχον τότε οἱ τέκτονες τὴν πεῖραν, ὅτι καὶ μικρότεροι συνεσφιγμένοι θόλοι, ὡς ἦσαν οἱ τῶν παλαιότερων ἐλλειψοειδῶν, δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν βίαν τοῦ βορείου ἀνέμου. Ἀκολούθως περιορίσθη εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην τὸ ἰσχυρῶς τεταμένον τόξον καὶ ἡ μετρίως κυρτουμένη βορεία πλευρὰ εὗρισκεν ἄμεσον στήριγμα εἰς τὸν ἐγγυὲς ἐγκάρσιον τοῖχον.

Πρὶν ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐλλειπτικὴν κιονοστοιχίαν, τὴν περιθέουσαν τὸ μέγαρον, σκόπιμον εἶναι νὰ μελετήσωμεν τὴν μεταξὺ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάρου καὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἐπίχωσιν. Ἐν εἰκ. 10 ἔχομεν τὴν τομὴν ε-ε 1 μ. βορειότερον τοῦ νοτιανατολικοῦ πέρατος. Τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ μεγάρου ἐνταῦθα

Γ ||| Κοινὰ χρώματα
 Δ πύλος συνακρωδιστῆς
 Ε ○ Τέφρα
 Τομὴ κατὰ Ε-Ε τοῦ ΝΑ
 ἀφροῦ τοῦ μεγάρου Β

Εἰκ. 10.

σημειοῦται διὰ τῆς πλακοστρώσεως, ἥτις ἐλάχιστα ὑπέρκειται τῆς κατωτάτης σειρᾶς λίθων τοῦ παραπλεύρως τοίχου. Μετὰ πάροδον χρόνου ἄγνωστον πόσου τὸ δάπεδον ὑψώθη κατὰ 0.50. Διότι ὑπὲρ τὴν πλακόστρωσιν βλέπομεν κοινὰ χρώματα καὶ λίθους, ἐπ' αὐτῶν δὲ στρώμα 0.04 - 0.05 πάχους ἐκ πυρακτωθέντος πηλοῦ, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ἀναμφιβόλως ὡς βάσις ἐστίας. Ὑπεράνω τοῦ πυρακτωθέντος καὶ κοκκινίζοντος πηλοῦ φαίνεται τέφρα μελανὴ διαστιζομένη ὑπὸ πολυαριθμῶν μικρῶν συντριμμάτων ὄσταρων, ἰσχυρῶς καέντων, πάχους 0.20, μεθ' ἀκολουθοῦσι κοινὰ χρώματα καὶ τέλος οἱ δύο λίθοι τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ.

Τὴν ἀνωτέρω τομὴν καὶ τὰς περὶ τῶν σχετικῶν στρωμάτων εἰδήσεις ἐπέτυχον ἐννοεῖται, ἀφοῦ διέλυσα κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τὸν ἀσήμαντον τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐτοποθέτησα παραπλεύρως δυτικώτερον καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει τους ἄλλως εἰς τεμάχια πολλὰ συντετριμμένους λίθους. Τὸ αὐτὸ ἀναγκαῖον ἐγχείρημα, ἵνα ἀπομακρύνω δηλ. τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐρευνήσω τὰ ὑπ' αὐτὸν στρώματα, ἐνήργησα καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Τοῦτο δέ, διότι οὐδαμῶς ἄλλως ἠδυνάμην νὰ ἔχω ἔδαφος παρατηρήσεων, ἀφοῦ αἱ παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ εἶχον πανταχοῦ ταράξει τὰ χρώματα. Ἀπεμάκρυνα λοιπὸν τοὺς λίθους τοῦ σηκοῦ εἰς

μῆκος 5,60 μ. ἀπέναντι τοῦ 6^{ου} ἀπὸ βορρᾶ καὶ 8^{ου} κίονος (εἰκ. 11) καὶ ἐνήργησα τομὰς τῶν ὑποκάτω στρωμάτων, αἵτινες ἐδείχθησαν τελείως ἐξυγιαντικαὶ ἀπὸ τῶν ἐπικρατουσῶν ὀμιχλωδῶν σκέψεων περὶ τοῦ κτιρίου.

Ἐν εἰκ. 12 ἔχομεν τομὴν κατὰ τὰ σημεῖα ζ-η. Καὶ ἐνταῦθα τὸ παλαιότατον δάπεδον ἐσχηματίζετο διὰ πλακοστρώσεως ἐλάχιστα ὑψηλότερας τοῦ βάθους τῶν θεμελίων τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἄλλ' ὑπὲρ τὴν πλακόστρωσιν δὲν ἔχομεν ἐδῶ τὰ κοινὰ χώματα τῆς κατὰ τὸ νοτιανατολικὸν ἄκρον τομῆς, ἀλλὰ στρῶμα γῆς πυρακτωθείσης, μετὰ τοῦτο στρῶμα τέφρας μὲ ὀστάρια, δεῦτερον ὑπεράνω στρῶμα

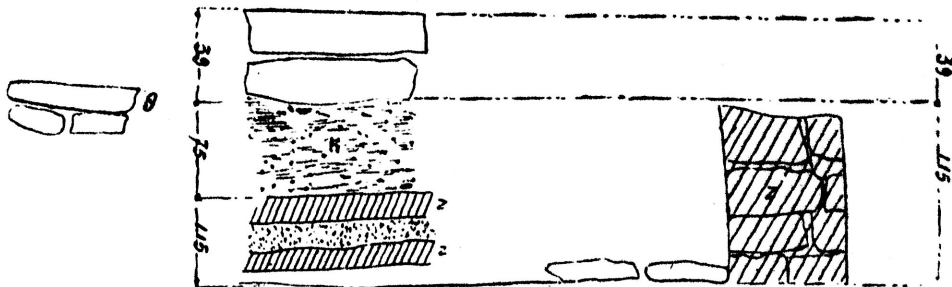

Εἰκ. 11. Ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ σηκοῦ.

πηλοῦ καέντος καὶ τέλος παχὺ στρῶμα, 0.35, μελανῆς τέφρας καὶ χώματος, φθάνον μέχρι τοῦ ὕψους τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ. Καὶ τὰ δύο στρώματα τέφρας, ἰδίως τὸ πρῶτον, διεκρίνοντο διὰ τὰ πολυάριθμα συντριμμάτια ὀσταρίων, τὰ λευκάζοντα ἐν μέσῳ τοῦ μελανοῦ περιβάλλοντος. Ἐνίοτε ἐφαίνοντο καὶ ὀστᾶ μεγάλα, μεγαλυτέρων ζώων ἄθραυστα καὶ ἄκαυστα. Καὶ τὰ τέσσαρα δὲ ταῦτα στρώματα παρατηρήθησαν καθ' ὅλον τὸ ἐρευνηθὲν μῆκος τῶν 5.60 μ. συνεχῆ καὶ μὲ βᾶσιν ὀριζοντιᾶν ἐκτὸς ἐλαφρῶν διακυμάνσεων. Εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὰ τέσσαρα ἀνωτέρω στρώματα ἀνήκουσιν εἰς πυρᾶς ἀναφθείσας ἐντὸς τοῦ μεγάρου Β. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι τὸ κτίριον ἦτο ἀρχαιότερον καὶ ἤδη ἠρειπωμένον καὶ ὅτι καθαρισθέντος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀπὸ τῶν χωμάτων μέχρι τοῦ παλαιοῦ δαπέδου ἀνήφθησαν μετὰ ταῦτα αἱ ἐπάλληλοι αὐταὶ πυραὶ καὶ θυσίαι. Ὅτε πάλιν εἶναι κατ' ἐλάχιστον πιθανόν, ὅτι μετὰ τὰς πυρᾶς καὶ θυσίας καὶ τὴν

συσσώρευσιν τύσης τέφρας ἔκτισαν μέχρι τόσοῦ βάθους τοὺς τοίχους τοῦ μεγάρου εἰς νεωτέραν ἐποχὴν. Διότι δὲν θὰ συνέβαινε τότε, ὥστε τὰ στρώματα τοῦ πυρακτωθέντος πηλοῦ νὰ προχωροῦν μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὅπως κατὰ τὴν τομὴν τοῦ νοτιανατολικοῦ ἄκρου μάλιστα ἐδείχθη, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀνάγκη κατὰ τὴν κατόρυξιν τῶν θεμελίων νὰ ταραχθῶσιν εἰς μεγαλύτερον πλάτος τὰ ἐκατέρωθεν χώματα.

Προσέτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ χωρίσωμεν τὸ ὑπεράνω παχὺ στρώμα τῆς τέφρας ἀπὸ τῶν ὑποκάτω τριῶν. Διότι ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὴν τάξιν θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ ἐκάστοτε στρώμα τῆς τέφρας ἀκολουθεῖ τὸ ὑπ' αὐτὸ κείμενον στρώμα τοῦ πυρακτωθέντος πηλοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ἔδαφος τῆς ἐστίας. Τὸ ὑπέρτατον λοιπὸν

Z III Πυρακτωθέντα χρώματα
 Η Τίφρα με σσισμια
 Β Βάσις κίονος εἰς ἄλλοισι κίονοισι

Τομή δ-η

Εἰκ. 12.

στρώμα παρήχθη τρόπον τινὰ ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτὸ στρώματος τῆς πυρακτωθείσης γῆς, ἥτις ἀναμφισβητήτως ἀνήκει εἰς τὸ κτίριον.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι σπουδαῖον. Διότι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο στρώμα μελανῆς τέφρας, συνεχιζόμενον εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἐκτὸς τοῦ μεγάρου Β ἰδίως πρὸς δυσμὰς καὶ νότον, δὲν ἀνήκει εἰς τινὰ βωμόν, ὡς ὑπετέθη ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἡμέτερον μέγαρον. Θυσίαι θὰ ἐτελοῦντο καὶ ἐκτὸς τῶν τοίχων τοῦ μεγάρου. Διότι ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς ἐντὸς τοῦ κτιρίου συσσωρευθείσης τέφρας μόνον δὲν θὰ ἐξηγεῖτο ἐπαρκῶς ἢ ἐπὶ τόσην ἔκτασιν ἐξάπλωσις τῆς τέφρας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔδαφη πυρῶν ἐκτὸς τοῦ κτιρίου δὲν ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσω. Ἄλλ' ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρχον ἐνιαχοῦ καὶ νὰ κατεστράφησαν κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφάς.

Αἱ ἐκτὸς τῶν τοίχων γενόμεναι θυσίαι δὲν ἐτελοῦντο πᾶσαι καὶ ἐκτὸς τοῦ μεγάρου. Διότι δὲν εἶχε πάντοτε τοῦτο ὡς ἔσχατα ὄρια τοὺς περιγραφέντας τοίχους. Εἰς τὸ μέγαρον Β ἀνῆκε καὶ ἡ περίφημος ἑλλειπτικὴ κιονοστοιχία, ἐξ ἧς

διετηρήθησαν 18 λίθινοι βάσεις. Ὁ Bille, ὅστις δεόντως ἐξετίμησε (Orchoimienos 47,50 κέ.) τὴν σημασίαν τῆς κιονοστοιχίας, δὲν ἀπέδωκε ταύτην εἰς τὸ «ὀρθογώνιον» κτίριον, διότι ὁ ἄξων αὐτῆς ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς *AE* δὲν συνεπιπτε πρὸς τὸν τοῦ κτιρίου, ἀλλ' ἀπέκλινε μικρὸν βορειοδυτικῶς. Ὅμως ὀφείλει τις νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι εὐκόλος εἶναι ἡ μετακίνησις πλακῶν πάχους 0,15 περίπου καὶ διαμέτρου μεγίστης 0.60-0.70. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι μετεκινήθη μόνον ἡ βορείως τῆς βορειανατολικῆς γωνίας τοῦ μεγάρου πλάξ διὰ νὰ μὴ προσκρούωμεν εἰς τὸ ἐξῆς εἰς τὴν ἀντιτασσομένην ἀσυμφωνίαν τῶν ἀξόνων. Ἦτο εὐκόλον νὰ γίνῃ ἡ μετακίνησις αὕτη ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε δις ὡς γνωρίζομεν ἐκτίσθη ἐνταῦθα ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης¹.

Εἰς τὰς ἐνδείξεις, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον Β προσητέθη καὶ ἄλλη κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ νοτιανατολικοῦ πέρατος. Πρὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ μεγάρου ἐφαίνετο συνεχιζομένη μέχρι σχεδὸν τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ σηκοῦ καὶ οὕτως ἰχνογραφῆθη ὑπὸ τοῦ Λυκάκη. Ἀλλ' ὡς βλέπει τις ἐπὶ τοῦ σχεδίου καὶ τῆς φωτογρ. εἰκόνας 9 ἀντὶ τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη παράδοξον ἐκ πετρῶν ἀπελεκῆτων κτίσμα (ββ) ἰδρυμένον ἐπὶ πλακοστρώσεως (α), ἣτις ἐστρώθη ἐκτὸς τοῦ μεγάρου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἐσωτερικὴ στρωσίς. Τὸ κατασκεύασμα ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς μεγάλης πλακὸς σχεδὸν ὀρθογωνίας, 0.70×0.75 , πάχους 0.15, ἐπιτεθειμένης ἀμέσως ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως καὶ ἄλλων ἀλαξεύτων λίθων ἐκτισμένων ἐπὶ τῆς πλακὸς εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῆται εἰς σχῆμα παραλληλογράμμου χάσμα μήκους 0.40, πλάτους 0.25 καὶ βάθους 0.30. Ἐντὸς τοῦ χάσματος τούτου συνελέχθησαν ἐκ τῶν χωμάτων ὀστάρια μικροῦ ζύφου ἴσως ἐριφίου καὶ πτηνοῦ, εὐρέθησαν δὲ καὶ τεμαχία ἀγράφων ἀδήλου σχήματος ἀγγείων. Παρόμοιον κτίσμα παρατηρήθη, ἂν καὶ οὐχὶ ἐπίσης καλῶς διατηρούμενον, κατὰ τὴν πλησίον γωνίαν τοῦ μεγάρου. Καὶ τοῦτο εὐρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος, εἶχε τὸ αὐτὸ ἐπίμηκες σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις, ἀλλὰ διάφορον διεύθυνσιν. Ὑπέθεσα κατ' ἀρχάς, ὅτι ταῦτα ἦσαν βύθροι θυσιῶν γενομένων ἐξαιρετικῶς διὰ τὴν ἐγκαινίαν τοῦ μεγάρου ἢ δι' ἄλλην ἀφορμὴν. Ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἡ πλάξ τοῦ ἐξωτερικοῦ κτίσματος ἐφαίνετό μοι ὁμοία πρὸς τὰς βάσεις τῆς ἑλλειπτικῆς κιονοστοιχίας. Ἐπειτα παρατήρησα, ὅτι ἐὰν συμπληρωνέ τις τὴν κιονοστοιχίαν καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς εἰσόδου ἀκριβῶς ἐν τῇ θέσει τῆς πλακὸς θὰ ἐτοποθέτει τὸν κίονα, ὅστις θὰ ἦτο ἀπέναντι τοῦ τοίχου. Πρὸς τούτοις ἡ ἀνωτέρα ἐπιράνεια τῆς πλακὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, εἰς ὃ καὶ αἱ ἄλλαι πλάκες τῆς κιονοστοιχίας. Πείθομαι ὅθεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐξο-

¹ Εἰς τὸν περὶ τῆς κιονοστοιχίας διαταγμὸν συνετέλεσε καὶ λάθος τοῦ Λυκάκη σχεδίουσαντος ὡς βορειότερον κειμένην τὴν κορυφὴν τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου. Ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου, ἐννοεῖται, ὅτι δὲν ἐπανελήφθη τὸ λάθος.

τερικοῦ κατασκευάσματος ἴσατο εἰς ἓκ τῶν ξυλίνων στύλων τῆς Ν πλευρᾶς. Ὁ στῦλος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἔχη 0.25 πάχος καὶ 0.30 - 0.40 πλάτος, ὑψώνετο στερεῶς ἐπὶ τῆς πλακῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξησφαλιζετο διὰ ταύτης καὶ τῶν περικαλυπτόντων λίθων ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς ὑγρασίας. Παρεμφερῆ κατασκευὴν γενομένην χάριν προφυλάξεως τῶν πατούντων ἄκρων ξυλίνων στύλων εἶδομεν εἰς τὰς ὀρθίας πλάκας τοῦ παραθέοντος τὰς οἰκίας α¹ καὶ α⁴ τοίχου. Οἱ περικαλύπτοντες λίθοι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρχον ἐπὶ πασῶν τῶν λοιπῶν πλακῶν τῆς κιονοστοιχίας, νὰ ἀπεμακρύνθησαν δὲ διὰ τὴν μικρότητά των κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ. Ἡ δὲ ἐμφάνισις τῶν μικρῶν λειψάνων θυσίας ἐντὸς τῆς λιθίνης θήκης τοῦ στύλου, ἂν δὲν εἶνε τυχαία, δὲν στερεῖται ἀλλοθεν ἀναλογιῶν. Ἐν τῷ νεολιθικῷ μεγάρῳ Α τοῦ Διμηνίου ὁ Τσουντας παρετήρησε λείψανα θυσιῶν ἐντὸς δύο ὀπῶν, αἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς ὑποδοχὴν κίωνων. (Προϊστ. Ἀκροπ. 50).

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν δύο ἐκ λίθων συγκροτημάτων ἐπιτυγχάνομεν ὄχι ὀλίγα. Πρῶτον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας μένει, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον Β. Ἐπειτα βεβαιοῦται, ὅτι ἡ κιονοστοιχία δὲν περιέβαλε τὸ κτίριον ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἰδρύσεως, ἀλλ' ὅτι προσετέθη κατόπιν. Διότι καὶ αἱ δύο βάσεις κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν ὑψοῦνται, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως, ἧτις ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ μεγάρου. Μανθάνομεν πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἦτο εὐθύγραμμος κατὰ τὴν νοτιανὴν πλευράν, ὅπως ἄλλως περιεμένομεν, καὶ τέλος ὅτι ὁ ξύλινος στῦλος δὲν ἦτο στρογγύλος.

Κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ ἐλλειψοειδοῦς περοῦ δὲν γνωρίζομεν, ἂν προσετέθη καὶ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ὅπως συνέβη εἰς τὸν κατόπιν ναόν. Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τοιαύτη κιονοστοιχία δὲν ὑπῆρξε. Τοῦτο ἐξάγομεν πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Σωτηριάδης δὲν ἀνεῦρε λιθίνας βάσεις ἐντὸς τοῦ μεγάρου. Ἐὰν ὑπῆρχον, θὰ ἐφυλάσσοντο ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως παρετηρήθησαν εὐτυχῶς καὶ διεφυλάχθησαν αἱ 18 βάσεις τοῦ περοῦ. Ἐπειτα δὲν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀνάγκη τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ἐν τῷ μεγάρῳ, ὅπου τοὺς κίονας ἠδύναντο νὰ ἀναπληρώσουν οἱ τέσσαρες ἐγκάρσιοι τοῖχοι. Ἐπὶ τοῦ κατόπιν ναοῦ, ὅπου εἰς μόνον ἀπέμεινεν ἐγκάρσιος τοῖχος, ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία ἦτο βεβαίως ἀναγκαία.

Ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦτο ὄρθιον τὸ μέγαρον καὶ ἐν χρῆσει ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἢ μέχρι ἐνὸς μέτρου ἀνύψωσις τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ γενομένη προσθήκη τῆς κιονοστοιχίας, ἧτις δυνατὸν νὰ ἐπέφερε καὶ τροποποιήσιν τῆς παλαιᾶς θολοειδοῦς στέγης, ἦν ὁμοῦ δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ παρακολουθήσωμεν. Ἐὰν τὴν προσθήκην τῆς κιονοστοιχίας θεωρήσωμεν ὡς χρονικὸν σταθμὸν, θὰ ἔχωμεν τότε παλαιότεραν καὶ νεωτέραν περίοδον. Ἀλλ' οὐσιωδεστέρα εἶναι ἡ διάκρισις διὰ τῶν εὐρημάτων. Κατὰ ταῦτα τὸ ἀνώτατον, παχὺ 0.20 - 0.30, μελανὸν στρώμα τέφρας ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον, διότι ἐν τούτῳ μόνον, ὡς φαί-

νεται, παρατηρήθησαν τὰ διάφορα χαλκᾶ ἀναθήματα καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἀγαλμάτια. Ἐκ τῶν περιγραφῶν βεβαίως τοῦ Σωτηριάδου δὲν ἐξάγεται τοῦτο ὠρισμένως. Ἄλλ' ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐπέισθην ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ στρώματος νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ δυσμικῶς, ὡς καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν τοίχον τοῦ σηκοῦ, ὅτι βαθύτερον ταῦ μελανοῦ στρώματος δὲν παρουσιάζονται τὰ χαλκᾶ ἀναθήματα. Διὰ τούτων δὲν ἰσχυρίζομαι, ὅτι ἡ παλαιότερα περίοδος τοῦ μεγάρου ἀνήκει εἰς τὴν προγεωμετρικὴν ἐποχὴν, διότι καὶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα εὑρέθησαν ἀραιαὶ σιδηραὶ αἰχμαί, ἀλλ' ὅτι μόνον τὴν νεωτέραν περίοδον διακρίνουσι τὰ χαλκᾶ ἀναθήματα τῆς ἐποχῆς. Τὴν ἀρχὴν ἄρα τοῦ μεγάρου δὲν δυνάμεθα διὰ τῶν εὑρημάτων νὰ ὀρίσωμεν εἰμὴ μόνον γενικῶς, ὅτι ἐκτίσθη δηλ. ἰκανὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ μέχρι τοῦ 1500 π. Χ. ἴσως φθάνοντος μεγάρου Α. Ἄλλὰ τὸ τέλος αὐτοῦ εὐτυχῶς δυνάμεθα μετὰ θετικότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ ναὸς ὡς γνωστὸν κατεστράφη κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Μακεδόνων τὸ 218 ἢ 206 π. Χ. καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεκαινίσθη τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πλείστους θεμελίους τοίχους καὶ τινὰς λιθίνους σπονδύλους κίωνων. Ἄλλὰ κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν διετηρήθη πιστῶς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον, ἐπειδὴ κατὰ τὴν καταστροφὴν δὲν διελύθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σειραὶ τῶν λίθων, οὐδὲ αἱ βάσεις τῶν κίωνων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ὑπῆρχε λόγος νὰ ἀπομακρυνθῶσι. Ἀντικατεστήθησαν μόνον διὰ στερεωτέρου ὕλικου ὁ βόρειος, ἀνατολικὸς καὶ νότιος στυλοβάτης, διότι οἱ παλαιότεροι λίθοι δὲν ἐφάνησαν ἰκανοὶ νὰ βαστάσουν λιθίνους κίονας. Ἡ κάτοψις λοιπὸν τοῦ ναοῦ, ὡς σήμερον φαίνεται, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀρχικὴν. (Σωτηριάδης, ΑΕ, 1900, 173 κέ. καὶ Kawerau, Ant. Denk. II, 5tes Heft). Ἄλλ' ἂν παραβάσωμεν ταύτην πρὸς τὴν τοῦ μεγάρου Β μετὰ τῆς κιονοστοιχίας, εὑρίσκομεν τόσας ὁμοιότητας, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡγνῶει ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τὸ σχέδιον τοῦ μεγάρου, ὅπερ σημαίνει, ὅτι τὸ τελευταῖον ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ.

Πράγματι τὸ μέγιστον πλάτος τῆς ἔλλειπτικῆς κιονοστοιχίας εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ. Τὸ μῆκος τοῦ παλαιοῦ μεγάρου εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μῆκος τοῦ σηκοῦ, εἰς ὃν προσετέθη ὀπισθόδομος καὶ πρόδομος. Ὁ τελευταῖος δὲν χωρίζεται διὰ τοίχου ἔνεκα τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἀλλ' ὑπάρχει τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις καὶ ἰσοῦται πρὸς τὸν ὀπισθόδομον. Ἐπειτα τὸ μετακίονιον διάστημα ἐπὶ τοῦ ναοῦ, 2.70 ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ 2.75 ἐπὶ τῶν στενῶν, ἔχει λόγον πρὸς τὸ μετακίονιον τοῦ ἔλλειπτικοῦ πτεροῦ ὡς 2 : 1. Αἱ τρεῖς αὗται ὁμοιότητες ἢ ἀριθμητικαὶ σχέσεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τυχαῖαι. Βεβαίως εἰσῆχθησαν νεώτερα στοιχεῖα εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ, ὡς τὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ὀρθῶν γωνιῶν πανταχοῦ, τὸ τοῦ ὀπισθοδόμου καὶ προδόμου

καὶ τὸ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας. Ἄλλ' ἀρκεῖ μόνον ἡ πρόδηλος σχέσις τοῦ σηκοῦ πρὸς τὸ παλαιότερον κτίσμα, ἵνα πείσῃ πάντα περὶ τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ νέου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος.

Ὁ ναὸς ἰδρύθη τὸ πρῶτον, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς ἐστεγάσθη διὰ κεράμων, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἃς εἴπωμεν κατὰ τὰ 620. Τὴν χρονολογίαν ταύτην εὐρίσκομεν ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν κεφαλῶν τῶν ἀκροκεράμων (AE, 1900, πιν. 10, 1, σελ. 191, εἰκ. 4), αἵτινες πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην κεράμωσιν¹ τοῦ ναοῦ, ὡς αὕτη συνεκροτήθη ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Θέρμου (Arch. Anz. 1913, 98). Μέχρι λοιπὸν τοῦ μέσου τοῦ 7^{ου} αἰῶνος τὸ μέγαρον Β μετὰ τῆς κιονοστοιχίας ὑψοῦτο ὄρθιον ἐν τῷ τόπῳ.

Ὑπολείπεται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὸ ζήτημα τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Τὰ στρώματα τῆς τέφρας μὲ τὰ καέντα ὀστάρια, τὰ ὅποια παρετηρήσαμεν καὶ κατὰ τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν νεωτέραν περίοδον, σημαίνουν βεβαίως θυσίας, καθ' ἃς τὰ ὀστᾶ ἐγκατελείφθησαν εἰς τὸ πῦρ ἐπίτηδες. Οὕτω ταῦτα συνετριβήσαν εἰς μικρότατα τεμάχια. Ἄλλ' αἱ θυσίαι δὲν ἀποδεικνύουν μόναι, ὅτι τὸ κτίσμα ἐχρησίμευε ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν λατρείαν καὶ ἦτο ναός. Ὅμοια στρώματα παρετήρησα πολλαχοῦ ἐν Θέρμῳ καὶ εἰς μεγαλύτερον ἔτι βάθος, ὅπως δυτικῶς τοῦ μεγάρου Α, παρὰ τὸ ἔλλειψοειδὲς τὸ κατὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ Μουσείου, τὸ καλυφθὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστέγου τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ νοτίως τοῦ ναοῦ. Ἦτο κάλλιστα δυνατόν νὰ ἐγίνοντο εἰς ἐξαιρετικὰς ἢ κανονικὰς περιστάσεις τοιαῦται θυσίαι καὶ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν. Οὔτε ἐκ τῶν τεσσάρων πίθων, θ, ι, κ, λ, εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ κτιρίου ἢ τῆς κιονοστοιχίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ τι ἐνδεικτικώτερον. Οἱ πίθοι ἐχρησίμευον καὶ διὰ τὰς οἰκιακὰς ἀνάγκας, ὡς ἀναμφιβόλως οἱ ἐντὸς τοῦ παρὰ τὸν δυτικὸν στυλοβάτην ἔλλειψοειδοῦς, καὶ εἰς διατήρησιν τέφρας θυσιῶν, ὡς ὁ ὑπὸ τὸ ὑπόστεγον εὐρεθεῖς. Ὅμοίως ἦτο πλήρης τέφρας ὁ ἐντὸς τοῦ μεγάρου πίθος (θ), ὡς μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ ἐπισταμένως παρακολουθήσας τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σωτηριάδου ἐπιμελητῆς τῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Λουκόπουλος. Ἄλλ' ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ κτιρίου κρίνοντες δυνάμεθα μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι τοῦτο ἐχρησίμευσε ὡς κατοικία. Διότι τὸ σχέδιον αὐτοῦ εἶναι ὁμοιότατον ὡς εἶδομεν πρὸς τὸ τοῦ μεγάρου Α, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἦτο κατοικία. Μάλιστα ἡ μεγαλυτέρα εὐρυχωρία τοῦ μεγάρου Β εἶναι εἰς ἔτι περισσότερον λόγος. Ὅπως δὲ τὸ μέγαρον Α ἦτο τὸ καλύτερον οἶκημα, ἃς εἴπωμεν τὸ οἶκημα τοῦ βασιλέως, μεταξὺ τῶν συγχρόνων

¹ Ταύτην ὁ Koch ἀποδίδει (AM, 1914, 264 καὶ RM, 1915, 611), εἰς τὸ μέγαρον Β, ἀλλὰ παραδέλει τὴν δυσκολίαν, ὅτι ὁ γωνιαὸς μὲ δύο προσόψεις ὀρθογωνίως τεμνομένης λεοντοκέφαλος κέραμος δὲν προσαρμόζεται εἰς τὴν στέγην μὲ τὸ ἔλλειπτικὸν πτερόν, ὅπερ, ὡς ἡμεῖς ἀνωτέρω ἐπείσθημεν, ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ μεγάρου.

τῆς παλαιότερας ἐποχῆς, οὕτω καὶ τὸ μέγαρον Β θὰ ἦτο τὸ ἀνάκτορον κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Σύγχρονα πρὸς τοῦτο μικρότερα οἰκήματα εἶδομεν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλα. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἢ ἐν τῷ μεγάρῳ λατρεία ἀπέβη συχνοτέρα. Πιθανῶς τότε, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ χαλκᾶ μικρὰ ἀναθήματα, ἢ ἐν τῷ μεγάρῳ ἔκπαλαι λατρευομένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως θεότης, ἐτιμᾶτο καὶ ὑπὸ τῆς κοινότητος ἢ πλειόνων οἰκογενειῶν. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ παραμένῃ. Γνω-

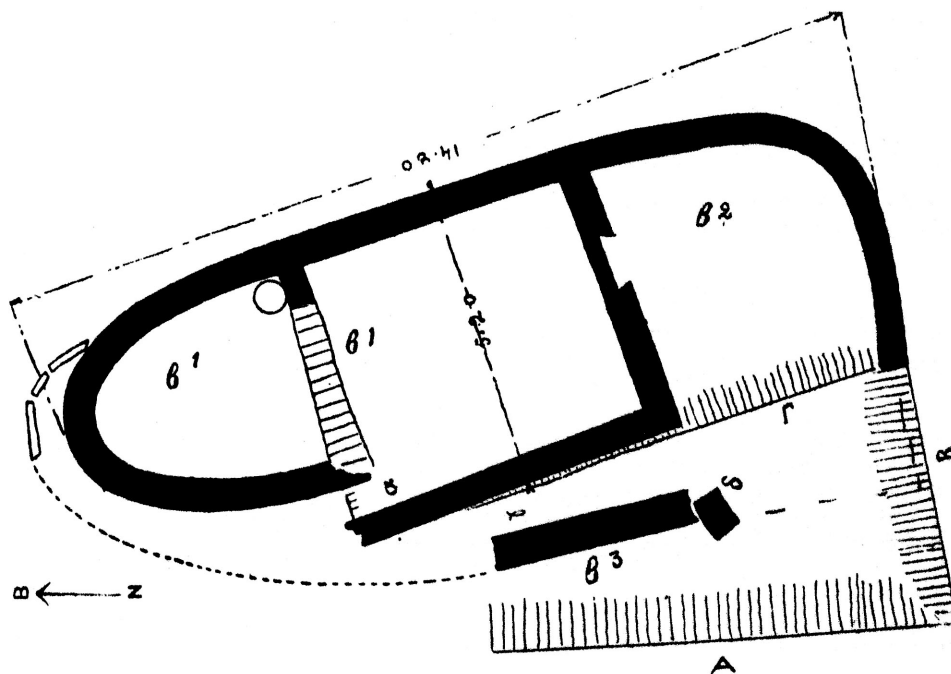

Εἰκ. 13. Ἡ οἰκία β.

ρίζομεν καλῶς, ὅτι οἱ δεσμοὶ τῶν βασιλέων πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἔκπαλαι λατρευομένας θεότητας ἦσαν λίαν ἰσχυροὶ καὶ ἀνθίσταντο ἐπιμόνως κατὰ τῶν ἐκ τῆς κοινότητος πιέσεων, χαλαρούμενοι μόνον βαθμιαίως. Διὰ τοῦτο τὴν μεταβολὴν τῶν ἀνακτόρων εἰς ναοὺς πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὡς βραδέως γενομένην καὶ ὄχι ἀπτόμως. Βεβαίως δὲ αὕτη εἶχε συντελεσθῆ ἐν Θέρμῳ, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ὅτε ὁ βασιλεὺς δὲν θὰ ἠδύνατο πλέον νὰ συνοικῇ εὐμαρῶς μετὰ τοῦ παλαιοῦ ὁμοστέγου θεοῦ ἐντὸς τοῦ λίαν στενοῦ σηκοῦ.

Νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ ὑπὸ πλακόστρωσιν ἀνήκουσαν πιθανότατα εἰς τὸν βωμὸν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη ἡ οἰκία β. Ταύτης ἰδὲ σχέδιον καὶ

ἄποιν ἐν εἰκ. 13 καὶ 14. Ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν ὑπῆρχε στρώμα μελανῆς τέφρας, 0,20 πᾶχ., συνέχεια τοῦ ἀνωτάτου γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β, ἐκτεινόμενον ὑπὲρ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς οἰκίας β. Ἀμέσως ὑπ' αὐτὸ κατὰ τὸ νοτιώτερον διαμέρισμα διεκρίθησαν λείψανα τοιχαρίων μετὰ πλακοστρώσεως. Τὰ τοιχάρια ἀνήκον εἰς οἶκημα σύγχρονον, διὰ τὴν ὑπὸ τὸ μελανὸν στρώμα θέσιν των, πρὸς τὸ μέγαρον Β, ἀλλὰ σχεδιασθέντα διελύθησαν χάριν τῆς ἐρεῦνης τῶν βαθυτέρων στρωμάτων. Τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας χαρακτηριζόμενον δι' ἀραιοτάτων πλακῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν ἐστιῶν εὐρέθη 0.80-0.90 ὑπὸ τὸ μελανὸν στρώμα. Ὅπως

Εικ. 14. Ἡ οἰκία β.

ἐν ταῖς οἰκίαις α¹ καὶ α³ καὶ ἐνταῦθα εὐρέθη πλῆθος ὀστράκων ἰδίως ἐκ μεγάλων πιθοειδῶν ἀγγείων καλυφθέντων ἀπὸ τῆς κατερειπώσεως τῆς οἰκίας διὰ στρώματος, παχέος 0.30-0.40, κοκκινοχώματος ἄγνου, προερχομένου ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν τοιχωμάτων καὶ τῆς στέγης. Τεμάχια μὲ τύπους καλάμων ἢ λεπτῶν κλάδων εὐρέθησαν ἐπίσης ἐνταῦθα. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος διατηρεῖται ἐν β¹ εἰς ὕψος 0.80-0.90, ἐν β² εἰς 0.80-0.60. Οἱ ὀρθογωνίως τεμνόμενοι σφῆζον ὕψος 0.80-0.60. Οἱ καμπύλοι τοῖχοι παρουσιάζουν παντοῦ κλίσιν, ὅπως κατὰ τὸ ἀψιδωτὸν βόρειον ἄκρον ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος: 0.15 καὶ ὁ ἐν β³ ἐπὶ μικροτέρου ὕψους 0.06. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὀρθογωνίου δωματίου (β¹) ἔνεκα τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαρσίων τοίχων εἶναι κατακόρυφος.

Λίαν δυσχερὴς εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκίας. Ἡ κανονικὴ

ἔλλειψις, τὴν ὁποίαν περιεμένομεν, διασπᾶται εἰς δύο τόπους, κατὰ τὸ σημεῖον *α*, ὅπου ὁ εὐθύγραμμος τοῖχος πλησιάζει τὸν ἐκ βορρᾶ κατερχόμενον καμπύλον κατὰ 0.45 ἀλλὰ δὲν συνεννοῦται μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος, ὅπου ὁ καμπύλος τοῖχος εὐθυνόμενος τρέπεται πρὸς δυσμᾶς. Τὸ κατὰ τὸ σημεῖον *α* ἄνοιγμα διὰ τὴν στενότητά του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς εἴσοδος, οὔτε τὸ κατὰ τὸ σημεῖον *γ*. Διότι ὁ παρατεινόμενος δυτικὸς τοῖχος, ἐκτισμένος ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τῆς οἰκίας εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ συνανήκων, προεκτεινόμενος, ἐπειδὴ δὲν διατηρεῖ τὸ πέρασ αὐτοῦ, θὰ ἐσμίκρυνε μᾶλλον τὸ καὶ ἤδη στενὸν ἄνοιγμα (τῶν 0.70). Ἡ καλῶς διατηρουμένη θύρα εἶναι βεβαίως ἐσωτερικὴ καὶ χρησιμεύει διὰ τὴν συγκοινωνίαν τοῦ χώρου β² πρὸς τοὺς λοιποὺς δύο (β¹). Ἡ εἴσοδος λοιπὸν ἢ ἐξωτερικὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὸ νότιον ἢ νοτιοδυτικὸν μέρος, ὅπου ὁμως οἱ τοῖχοι μᾶς ἀφήγουν εἰς ἀπορίαν.

Παρὰ ταῦτα νομίζω, ὅτι τὸ κατὰ τὸ σημεῖον *δ* μικρὸν λείψανον καμπύλου τοίχου παρέχει τὴν κλεῖδα τοῦ μυστηρίου. Ὁ τοῖχος δὲν ἐξετείνεται πρὸς ἀνατολάς, διότι ἀκριβῶς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς γωνίας τοῦ ὀρθογωνίου δωματίου εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἴχνη ἐστίας καὶ λείψανα χυτρώποδος. Δυτικῶς ἐξετείνεται βεβαίως, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπερβῆ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον *A* περιορίζοντα ἐκ δυσμῶν τὸν χώρον, οὔτε τὸ πρὸς νότον ὄριον (*B*). Ἐπειδὴ δύσκολον εἶναι νὰ ἠνοίγετο ἡ θύρα ἐπὶ τοῦ καμπυλομένου τοίχου, πιθανὸν εἶναι, ὅτι αὕτη θὰ ἦτο ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς. Πρὸς τὸν καμπύλον τοῖχον *δ* συνάπτεται εὐθύγραμμος ὀπισθεν, ὅστις συγκλίνει πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου β¹. Ἐπίσης συγκλίνει τὸ ἀνάλημμα *A* πρὸς τὸ *Γ*. Τὸ τελευταῖον ἀνέχει ὀλίγα ὀπισθεν χώματα, ἐπειδὴ τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἔλλειψοειδοῦς οἰκίας εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Λιὰ τοῦ *A* ἐπεκτείνεται πρὸς δυσμᾶς ὁ χώρος, ὃν διέθετεν ὁ κύριος τῆς οἰκίας. Ὁ χώρος οὗτος εἶναι πλατύτερος κατὰ τὸ νότιον μέρος καὶ στενὸς κατὰ τὸ βόρειον, πιθανῶς ἕνεκα γειτονικῶν οἰκημάτων ἢ ξένης ἰδιοκτησίας. Ὅπωςδήποτε ὁ διαθέσιμος χώρος ἦτο τριγωνικὸς καὶ συμφώνως πρὸς τοῦτο βλέπομεν συμμορφούμενον τὸ σχέδιον τῆς οἰκίας. Τὴν κορυφὴν τοῦ τριγώνου καταλαμβάνει τὸ στενὸν φύσει ἀψιδωτὸν δωμάτιον, τὸ μέσον τὸ ἐκτεινόμενον κατὰ τὸ δυνατόν κεντρικὸν διαμέρισμα, καὶ τὴν πλατυτέραν βάσιν ἔλλειψοειδὲς ἄλλο ἐμβιάλλον καθέτως καὶ συγχωνευόμενον μετὰ τοῦ πρώτου. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀκανόνιστον σχῆμα καὶ ὄχι ὠραῖον, ἐπειδὴ τὸ νότιον ἀνάλημμα περιορίζε τὴν ὀμίλην ἀνάπτυξιν. Ἄλλ' ἔγινε ὁμολογουμένως μὲ μεγάλην ἐπιτηδεϊότητα ἢ χρησιμοποίησις τοῦ χώρου. Ἐνδειξιν, ὅτι ἐν Θέρμῳ συνηθίζετο ἡ ἔνωσις δύο ἔλλειψοειδῶν, εἶδομεν ἐν τῷ χώρῳ *α*¹.

Ὅσον δεξιὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκίας ἐπὶ τοῦ δεδομένου χώρου, ὁμως ἀπετελοῦντο χάσματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπι-

κίνδυνα εἰς τὴν ὅλην κατασκευὴν, ἐὰν δὲν ἐθεραπεύοντο. Ἐννοῶ τὰ ἀνοίγματα α καὶ γ. Εἰς τὴν ἀπορίαν ἡμῶν περὶ τούτων ἀπαντῶσι τρεῖς πλάκες καθέτως ἐμπεπηγμέναι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκφυόμεναι τρόπον τινὰ ἀπὸ τοῦ ΒΑ ἄκρου τῆς ἐλλείψεως. Τοιαύτας πλάκας εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω ἐπὶ τοῦ πρὸς Β τοίχου τῶν οἰκημάτων α' καὶ α' καὶ ἡρμηνεύσαμεν ὡς περικαλύμματα ξυλίνων στύλων. Ἀναμφιβόλως καὶ ἐνταῦθα αἱ ὄρθιαι πλάκες θὰ προεφυλάσσουν εἴτε κατὰ τῆς ἐξολισθήσεως εἴτε κατὰ τῆς ὑγρασίας ξυλίνους στύλους ἀποτελοῦντας μετὰ κλάδων καὶ πηλοῦ προπέτασμα χρήσιμον. Καὶ τὸ ὅλον κτίριον ἐξησφαλίζετο ἔτι μᾶλλον καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐκεῖνα ἐφράσσοντο. Ζήτημα εἶναι μόνον, ἂν ὁ ξύλινος πλοχμὸς διηυθύνετο, ὡς διὰ στιγμῶν συνεπλήρωσα, ἢ βαίνων ἐπὶ τοῦ ἀναλήμματος Α περιέβαλλε καὶ τοὺς τοίχους.

Οὕτως ἡ οἰκία β παρέχει δεῖγμα νέας ἐπιτυχοῦς ἀναπτύξεως τοῦ ἐλλειψοειδοῦς σχεδίου. Ὀλόκληρος ὁ χώρος κατελήφθη καταλλήλως καὶ ἐχρησιμοποιήθη. Ἡ στενὴ λωρὶς δυτικῶς τοῦ κεντρικοῦ δωματίου ἐχρησίμευε διὰ μαγειρικὰς ἢ ἄλλας ἀνάγκας. Διὰ τῶν ἀνοιγμάτων α καὶ γ διατηρουμένων κατὰ τὸ κατώτατον μέρος θὰ ἐξέρρεον τὰ ἀχρηστα ὕδατα. Διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου παρὰ τὸ δ καὶ τὸν ἐκ βορρᾶ πλοχμὸν προεφυλάσσετο τὸ κτίριον κατὰ τὴν κινδυνωδεστέραν πλευρὰν καὶ ἐστερεοῦτο μᾶλλον ὡς διὰ κιονοστοιχίας ἢ στέγη. Πῶς αὕτη θὰ ἐμορφοῦτο ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ἡ κλίσις ἐπὶ τῶν καμπύλων τοίχων καὶ ἡ ἀπουσία ταύτης ἐπὶ τῶν ἐγκαρσίων καὶ τῶν περιλαμβανομένων μεταξὺ αὐτῶν εἶναι φανερωτάτη ἕνεκα τῆς ὅπωςδῆποτε καλῆς διατηρήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ περιγράμματος. Ἐπὶ τῶν κεκλιμένων τοίχων βεβαίως ἡ στέγη ἦτο θολωτή, ἐπὶ δὲ τῶν κατακορύφων σαγματοειδῆς, ἀλλ' ὑπὸ ταύτην ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διεκόπτετο ὁ θολοειδῆς πλοχμὸς.

Ἡ οἰκία β ἀνήκει καὶ διὰ τὸ σχετικὸν βάθος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀγγεῖα εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάρου Α καὶ τῶν συγχρόνων. Ἀλλὰ τὸ παλαιότερον κτίσμα ἐν τῷ χώρῳ δὲν εἶναι. Ὑπὸ τὸν δυτικὸν τοίχον τοῦ ἀψιδωτοῦ ἄκρου φαίνεται παλαιότερος εὐθύγραμμος ἀνήκων εἰς οἶκημα, οὗ εὐρέθη καὶ κυκλικὸς ἰπνός. Δυτικῶς εἰς βάθος μεγαλύτερον ἐφάνησαν ἴχνη ξυλοπλέκτου καλύβης, ἥτις ἐστερεῖτο τοίχων καὶ ἦτο ὁμοία ἴσως πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ μέγαρον Α βεβαιωθείσαν.

Περισσότερον δὲν θὰ ἐκταθῶμεν εἰς περιγραφὰς κτιρίων καὶ στρωμάτων ἐκ φόβου μὴ ὑπερβῶμεν τὰ ὄρια τῆς παρουσίας πραγματείας. Διὰ τοῦτο μεταβαίνομεν εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν μικρῶν εὐρημάτων, ἀγγείων καὶ χαλκῶν. Διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν σπουδαιότερων ἐξ αὐτῶν θὰ κατανοηθῶσι πρῶτον τὰ περὶ τῶν κτιρίων χρονολογικὰ ζητήματα, ἔπειτα θὰ γνωσθῶσιν ἐν μέρει τὰ καθ' ἑαυτὰ ἀξιόλογα ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου.

Κυρίως ἡ διάκρισις τῶν δύο ἐποχῶν κατωρθώθη, ὡς εἴπομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ.

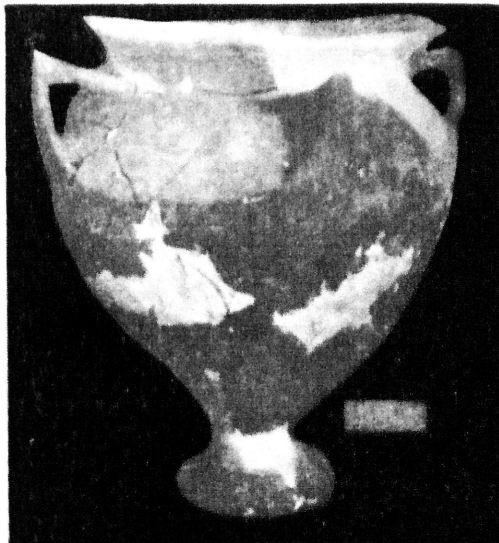
διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἐντὸς μὲν τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εὐρέθησαν γεωμετρικὰ χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ πράγματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἰχμαὶ δοράτων, εἰς τὰ βαθύτερα δὲ στρώματα οὐδὲν τοιοῦτον ἐσημειώθη. Οὕτως ἀπεδόθησαν τὸ μέγαρον Β καὶ τὰ σύγχρονα εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, τὰ δὲ λοιπὰ καὶ βαθύτερον κείμενα εἰς τὴν παλαιότεραν φθάνουσαν μέχρι τῶν παλαιομυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ ἀγγεῖα ἐπικουροῦσι μόνον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς γνώμης ταύτης. Διότι ἐκτὸς ὀλιγίστων παραδειγμάτων δὲν συνελήχθησαν ὄστρακα ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος, τὰ ὅποια νὰ ἰδιάζουσι εἰς τοῦτο μόνον τὸ στρῶμα, νὰ εἶναι δὲ ὁμολογουμένως νεώτερα τῶν ἀπαντώντων εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα. Τούναντίον ὄχι μόνον τὰ μονόχρωμα ἀλλὰ καὶ μία τάξις γραπτῶν ἀγγείων εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὰς δύο ἐποχάς. Ὡς ἐπικουρικὴ λοιπὸν μόνον ἔνδειξις εἶναι ἡ παρεχομένη ὑπὸ δύο τάξεων γραπτῶν ἀγγείων, αἵτινες εὐρέθησαν μόνον ἐντὸς τῶν οἰκιῶν α¹, α³ καὶ β. Θὰ ἦτο δὲ ἡ ἐκ τούτων ἔνδειξις ἰσχυροτάτη καὶ καθ' ἑαυτὴν ἱκανὴ νὰ διακρίνῃ τὰς δύο ἐποχάς, ἂν εἴχομεν ἐπίσης πολυάριθμα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μεγάρου Β, ὅπερ δὲν κατωρθώθη. Ἀλλὰ καὶ οὕτω οὐδεμία ἀμφιβολία εἶναι ἐπιτετραμμένη ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν χρονικῶν περιόδων.

Τὰ ἀγγεῖα εἶναι ἄγραφα μονόχρωμα καὶ γραπτὰ. Τὰ μονόχρωμα διαιροῦνται, α') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ πρασινοφαίου, β') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ κοκκινωποῦ τραχέος καὶ γ') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ λεπτοῦ λευκοῦ ἢ κοκκινωποῦ. Τρεῖς κατηγορίαι ἐπίσης διακρίνονται μεταξύ τῶν γραπτῶν, α') ἢ τῶν γεωμετρικῶν, β') ἢ τῶν ἀμαυροχρῶμων καὶ γ') ἢ τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἀγγείων.

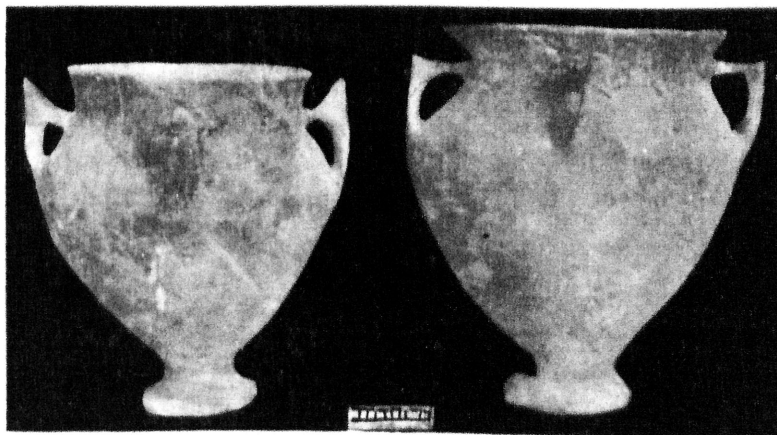
Μονόχρωμα α'. Ἐντύπωσιν προξενοῦσι πρὸ πάντων μεταξύ τῶν ὄστράκων τοῦ Θέρμου, ὡς ἰδιάζοντα, πολυάριθμα συντρίμματα ἐκ πηλοῦ πρασινοφαίου μὲ διαφόρους ἐκάστοτε ἀποκλίσεις εἰς τὸ κυανοῦν ἢ σκοτεινόν, ὄχι πολὺ λεπτά, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν ἀγγεῖα μεγάλα συνήθους οἰκιακῆς χρήσεως. Ἐπίχρισμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἀλλὰ λεπτοτέρου λευκοπρασίνου ἦτο σύνηθες, ἀλλὰ συχνότατα ἀπετρίβη. Τροχοῦ ἔγνη δὲν φαίνονται ἀλλὰ βεβαίως τῶν λιθίνων ἢ πηλίνων ἐργαλείων, δι' ὧν ἐλείαινετο ἡ ἐπιφάνεια. Ἐκ τῶν διαφόρων μεγεθῶν καὶ τῆς ποικιλίας τῶν συγκολληθέντων ἀγγείων ἐξάγεται, ὅτι ταῦτα εἶναι κατασκευῆς ἐγχωρίας. Τοιοῦτος ἄλλως πηλὸς ὄχι μόνον ὑπάρχει πέραξ τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ καὶ εὐρέθῃ παρεσκευασμένος παρὰ τὴν βᾶσιν πίθου κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ.

Συνήθεις εἶναι μεταξύ τῶν πρασινοφαίων οἱ μὲ τέσσαρας λαβὰς κρατῆρες (εἰκ. 15 καὶ εἰκ. 16 α-β). Τὸ μέγεθος εἶναι ἐπιβλητικὸν καὶ ποικίλλει. Ὑψος τοῦ τῆς εἰκ. 15 0.58, τοῦ α 0.55, τοῦ β 0.48. Ὁ πρῶτος ὅστις εἶναι ὁ μέγιστος πάντων προέρχεται μεθ' ἑνὸς ἄλλου μικροτέρου ἐκ τοῦ χώρου α¹, οἱ λοιποὶ δύο μετ' ἄλλων τριῶν ἐκ τοῦ χώρου β². Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅλων τῶν χώρων καὶ ἐξ α¹ καὶ τοῦ

μεγάλου Α προέρχονται χαρακτηριστικαὶ λαβαί. Ἐκ τούτων ἀρχαιότεραι εἶναι βεβαίως αἱ μεθ' ὀριζοντίας ἢ ἐλαφρῶς καμπτομένης ἄνω πλευρᾶς λαβαὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τοῦ κρατήρος, εἰκ. 16, β, τὰς παρουσιαζούσας ἐξεζητημένον σχηματισμόν. Ἄλλ' ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε παρατηρήσεων φαίνεται, ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι καὶ νεώτεραι μορφαὶ παρουσιάζονται συγχρόνως. Ὁμοίαν περίπου λαβὴν ἀπεικονίζει ὁ Τσούντας ἐκ Σέσκλου (Προϊστ. Ἄκρ. σ. 279 εἰκ. 214). Ἄλλως καθόσον γνωρίζω, τὸ πρῶτον παρουσιάζονται τοιοῦτοι κρατήρες. Εὐφρόσυνος εἶναι ἡ θεὰ τῶν ἐπτὰ συγκροτηθέντων πάλιν κρατήρων ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Θέρμου. Ἡ χωρητικότης των εἶναι μεγάλη διὰ τὴν μέγιστην δυνατὴν ἔκτασιν τῆς κοιλίας καὶ ἡ χρῆσις εὐκόλος διὰ τὸ μέγα στόμιον. Τονίζεται δὲ καὶ ἡ ἐντύπωσις τῆς εὐσταθείας τῶν μεγάλων ἀγγείων διὰ τῶν εἰς πάσας τὰς διευθύνσεις μετὰ δυνάμεως ἐντεινομένων λαβῶν καὶ ἡ χάρις δὲν εἶναι μικρὰ διὰ

Εἰκ. 15. Κρατὴρ μετὰ τεσσάρων λαβῶν.

Εἰκ. 16. Κρατῆρες μετὰ τεσσάρων λαβῶν.

τὴν συμμετρίαν τῶν μερῶν καὶ τοῦ ὅλου καὶ τὴν κομψὴν βίαν. Βεβαίως αἱ ἐντυπώσεις τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς ἡμετέρας, ἀλλὰ θὰ ἴσαν ἰσχυρότεραι καὶ πληρέστεραι, ὅταν οἱ συμπτώται ἠπένειον τὰ μεγάλα

ἀγγεῖα κατόπιν ἀγγέλματος οἶον τὸ τῶν κατόπιν χρόνων, κρατήρας *ιστάναι*.

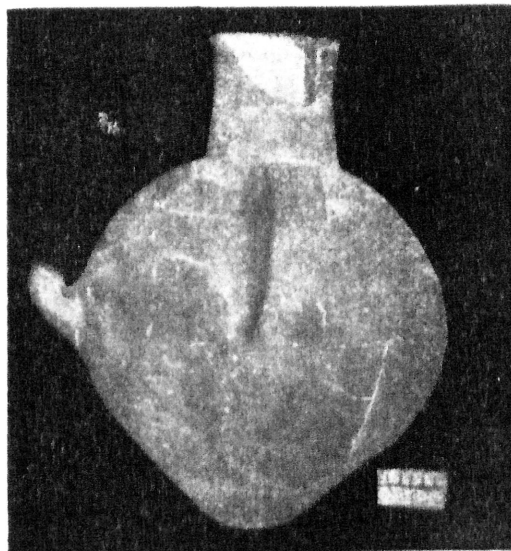
Ἄξια τῶν κρατήρων εἶναι ἡ μεγάλη κύλιξ, εἰκ. 17, τὸ ὠραιότατον πάντος ἀγγεῖον τοῦ εἴδους τῶν πρασινοφαιών. Τὰ ὄστρακα συνελέχθησαν ἐν 6². Ὑψ.

Εἰκ. 17. Μονόχρωμος κύλιξ.

0.25, διάμετρος μεγίστη κοιλίας 0,30. Εἶναι ἄρα τόσον χωρητικὴ ἡ κύλιξ, ὥστε νὰ ἐπαρκῆ εἰς παντός αἰτωλικοῦ ἀνακτος τὴν δίψαν. Ἡ κυριαρχοῦσα μορφή εἶναι ἡ τοῦ σφαιρικοῦ καὶ στρογγύλου. Διὰ τοῦτο στερεῖται ἰδιαίτερας βάσεως, πρὸς τὴν καμπυλότητα δὲ τῆς κοιλίας προσαρμόζονται τελειῶς αἱ ὀργανικῶς ἐκφυόμενα καὶ πρὸς τὰ ἄνω ὑπερηφάνως ἀνατεινόμενα λαβαί.

Τοῦ αὐτοῦ τύπου λαβαὶ εὐρέθησαν καὶ ἐν α¹, α², α³. Ἐν α² ἀπετελέσθη κύλιξ μικροτέρα, ὕψ. μεγ. 0.18, ἧς ὁ πηλὸς ἔνεκα ἀνίσου καύσεως ἐνιαχοῦ μετεβλήθη εἰς κοκκινωπὸν. Ὁμοίως αὐτόθεν προέρχονται τεμάχια κύλικος ἰδιαζόντως εἰργασμένης. Ὁ πηλὸς ἐσωτερικῶς εἶναι συνήθης, ἀλλ' ἔξωθεν περιβάλλεται ὑπὸ ἰκανῶς παχέος μελανωποῦ ἐπιχρίσματος, ἐπιλειανθέντος διὰ τριβῆς, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια νὰ λάμπη μετρίως. Παρόμοιαι κύλικες, ὡς μέχρι τοῦδε ἔχει δειχθῆ, κατασκευάζοντο καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ Τσουντας δημοσιεύει ἐν τῷ βιβλίῳ του τεμάχιον ἐκ Σέσκλου τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, εἰκ. 193 σ. 172, καὶ οἱ Wace καὶ Thomson εὔρον εἰς τὸ Λιανοκλάδι (Preh. Thes., f. 134) καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας παρομοίας λαβιάς. Κατὰ τι διάφορος ἀλλὰ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς εἶναι καὶ ἡ παρὰ τὴν Βέρροϊαν τῆς Μακεδονίας συλλεχθεῖσα λαβὴ παρὰ H. Schmidt, Zeits. f. Ethn. 1905, 98, F. 15.

Εἰκ. 18. Μονόχρωμος ὕδρια.

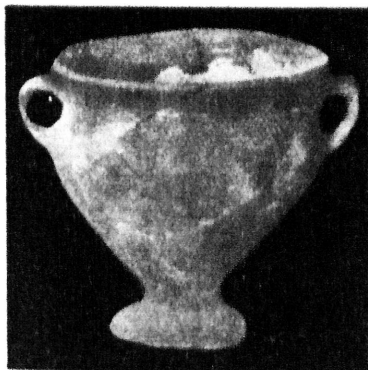
Ἡ ὕδρια συνεχροτήθη ἐκ τεμαχίων τοῦ α². Ὑψος 0.46. Ἡ βᾶσις, ἀφανῆς ἐπὶ τῆς εἰκόνης 18 εἶναι μικρά, διαμέτρου 0.06. Συντριμματα μεγάλα ὁμοίων ὕδριων μετὰ τῆς στενῆς βάσεως καὶ τοῦ ἰδιαζόντος ἐκ τῶν ἡμα-

φροστόμων ἀγγείων προελθόντος λαιμοῦ εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ μεγάρου Α καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὸ μέγα ἀγγεῖον, εἰκ. 19, ἀπετελέσθη ἐκ τεμαχίων τοῦ α' καὶ α', ὥστε πιθανὸν εἶναι, ὅτι θὰ συνετριβή προδ τῆς καταστροφῆς τῆς οἰκίας α'. Ὑψος 0.66. Τὸ ἀγγεῖον στερεῖται ἐντελῶς βάσεως καὶ θὰ ἐτοποθετεῖτο ἢ ἐπὶ καταλλήλου κοιλότητος τοῦ ἐδάφους ἢ ἐπὶ τρίτοδος. Παρόμοιον σχῆμα εἶναι εἰς ἐμὲ ἄγνωστον. Αἱ ἐπὶ τοῦ ὤμου λαβαὶ καὶ ἡ ἀνάγλυπτος παρυφὴ τοῦ λαιμοῦ, εἰς ἣν καταλήγουσιν αὐται, εἶναι χαρακτηριστικαὶ τοῦ χαλκοῦ προτύπου.

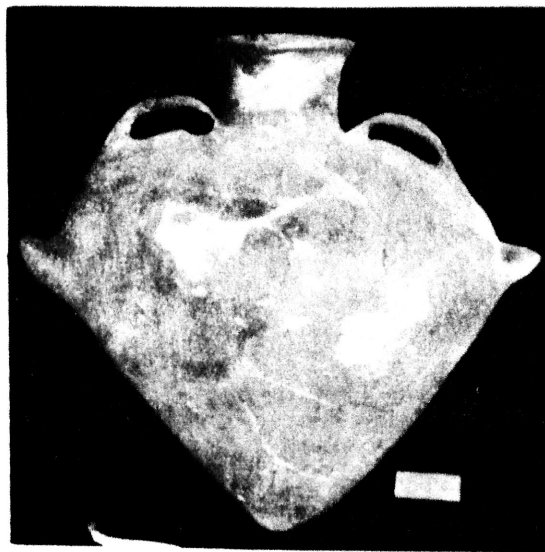
Τὸ κρατηρίδιον μὲ τὰς δύο λαβὰς εὑρέθη ἐν β'. Εἰκ. 20, ὕψος 0.17. Ὁ πηλὸς εἶναι κοκκινωπός. Ἄλλ' ὁμοίωτατον ἀγγεῖον ὕψ. 0,28 συνεκροτήθη ἐξ ὀστράκων τοῦ β' πρᾶσινοφραίων.

Τὸ ἀγγεῖον μετὰ τῆς πλαγίας λαβῆς, εἰκ. 21, εὑρέθη ἐν α'. Τὸ κατώτερον μέρος ἔχει συμπληρωθῆ μετὰ βεβαιότητος, Δύο ἄλλων μεγάλα τεμάχια εὑρέθησαν ἐπίσης ἐν α'. Ἀκριβῶς ὅμοια ἀγγεῖα εὑρέθησαν πολλὰ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τοῦ Σέσχλου καὶ τοῦ Διμηνίου (Τσουντας, Προϊστ. Ἀκρ. εἰκ. 43, 44, 47, 52, 56). Ὁ ἀμφορεὺς, εἰκ. 22, προέρχεται ἐκ τῆς οἰκίας α'. Ὑψος 0.26. Ὁ πηλὸς εἶναι ὄχρὸς στακτερός. Ἡ βάσις ἀφανὴς ἐπὶ τῆς εἰκόνας, εἶναι μικρά, διαμ. 0,037.

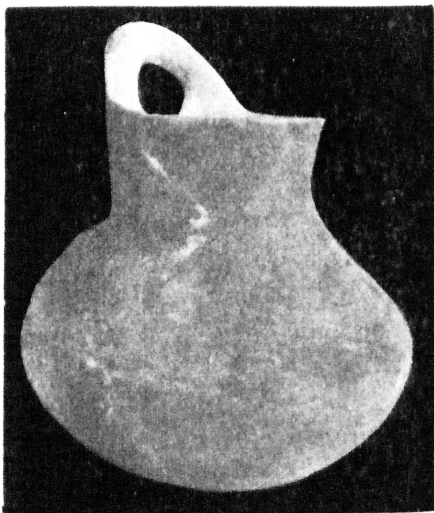
Εἰκ. 20.
Μικρὸς μονόχρωμος κρατήρ.

Ἐν τέλει παραθέτομεν τὴν εἰκόνα 23 ἐνὸς ἐκ τῶν πιλοειδῶν ἀγγείων τῆς τάξεως τῶν πρᾶσινοφραίων. Ὑψος 0.94. Προέρχεται ἐκ β', ὁπόθεν καὶ τεμάχια ἄλλου μικροτέρου πίθου συνελέγησαν. Ἐπὶ τοῦ ὤμου παρατηροῦνται τρεῖς ἀτροφικαὶ ἀτρούπητοι θηλαί, ὡσεὶ ἀναμνήσεις τῆς δι' αὐτῶν καὶ σχοινίων ἀνυψώσεως τοῦ πίθου. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου γενομένην θέρμανσιν τῶν συντριμμάτων χάριν ἀσφαλεστέρας συγκολλησεως ἐξεχόνετο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας φανερώς ἔλαιον, δι' οὗ διετέλουν ἐμπεπο-

Εἰκ. 19. Μέγα μονόχρωμον ἀγγεῖον.

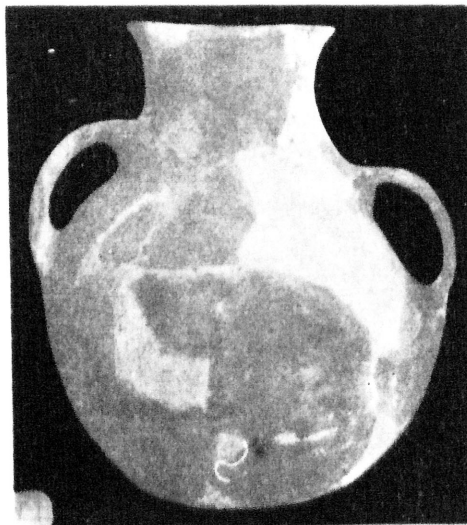
τισμένα τὰ τεμάχια. Καὶ ἡ ἀφή καὶ ἡ ὄσφρησις τῶν παρισταμένων ἐβεβαίωνον τὴν μέχρις ἡμῶν διατήρησιν ἐλαίου, ἀποθηκευθέντος ἐντὸς τοῦ πίθου κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 21.

Ἡ τάξις τῶν πρασινοφαίων, πλουσία εἰς σχήματα ἀγγείων, φαίνεται οὕτω, ὅτι ἦτο ἐν μεγάλη χρήσει ἐν Θέρμῳ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐντὸς τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β εὐρέθησαν παρόμοια ὄστρακα, ἔπεται ὅτι καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον θὰ διετηρήθησαν. Ἀγνοοῦμεν πότε ἐγκατελείφθησαν, διότι δὲν διετηρήθη ὑπὲρ τὸ γεωμετρικὸν ἄλλο νεώτερον στρώμα, εἰμὴ τὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅτε βεβαίως τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶχον λησμονηθῆ. Ἐπὶ τῶν κρατήρων, τῶν κρατηριδίων, τοῦ μεγάλου καρδιοσχήμου ἀγγείου καὶ τῆς ὑδρίας ἀπαραγνώριστος εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν χαλκῶν προτύπων. Ὅπως κατὰ τὸ ἀνώτερον

μέρος τῆς κοιλίας ἀποτόμως κάμπτονται οἱ κρατῆρες, οὕτω συμβαίνει μόνον ἐπὶ τῶν σφουρηλατουμένων μετάλλων. Ἀλλὰ καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἐξελέχθη ἢ διετηρήθη κατὰ τὴν καμίνευσιν, ἵνα ἐπιτευχθῆ μεγαλυτέρα προσέγγισις πρὸς τὰ λαμπρότερα χαλκᾶ ἀγγεῖα. Τὰ αὐτά, ὡς γνωστόν, παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν λεγομένων μινυείων, πρὸς τὰ ὅποια μεγάλως πλησιάζουν τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου. Τὸ ἀνωτέρω ἀπεικονισθὲν εἰκ. 20 κρατηριδίον ἐμφανίζεται ὁμοίως καὶ μεταξὺ τῶν μινυείων (Furtw. Lösch. Myk. Tong. Taf. X 48). Ἐκτὸς τούτου συνελέχθησαν καὶ θραύσματα μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς εἰς τὰ μινύεια αὐλακώσεις καὶ τὰ χαράγματα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς παραλλαγὰς τῆς ἐργασίας ὁμοιάζουν αἱ δύο τάξεις, ὅπως ὅταν ὁ πηλὸς ἀφήγεται ἐνίοτε νὰ ἀποβαίῃ κοκκινωπὸς ἢ περιβάλλεται διὰ μελανωποῦ ἐπιχρίσματος (Forsdyke ἐν JHS, 1914, 130 κέ. περὶ τῶν ἐξ Ἄργους μινυείων). Διὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀμφιβάλλω, ὅτι τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου

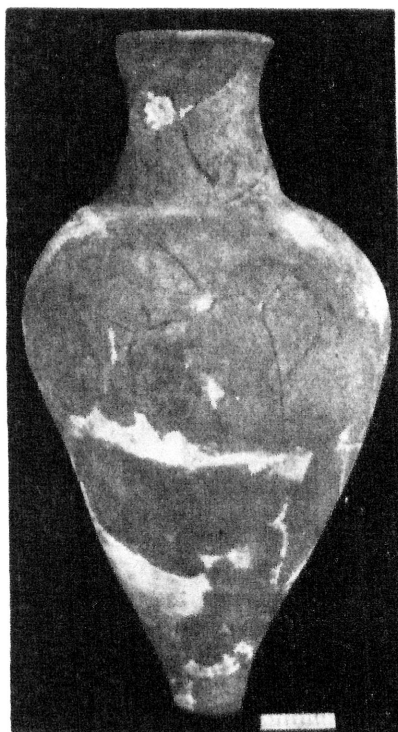
Εἰκ. 22. Μονόχρωμος ἀμφορεύς.

ἀποτελοῦσι τάξιν παράλληλον καὶ εἰς πολλὰ ταυτιζομένην πρὸς τὴν τῶν μινυείων. Μάλιστα εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι, ὅταν ἐξετασθῶσι καλύτερον τὰ μινύεια καὶ ἀποτελεσθῶσιν ἐκ τούτων πλείονα σχήματα, διότι τὰ ὑπάρχοντα μέχρι τοῦδε εἶναι περιορισμένα τὸν ἀριθμόν, θὰ δειχθῆ, ὅτι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος ἀγγείων πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν αἱ δύο κατηγορίαι. Αἱ διαφοραὶ ἄλλως εὐκόλως ἐξηγοῦνται διὰ τὰς προτιμήσεις τῶν ἐργοστασίων, τὴν διαφορὰν τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν ὄχι πανταχοῦ ὁμοίαν δεξιότητα τῶν κεραμῶν.

Μονόχρωμα β'. Τὰ μετὰ κοκκινωποῦ πηλοῦ ὄστρακα παρουσιάζουν ἓν γένει ἐργασίαν κατωτέραν τῆς ἐπὶ τῶν πρασινοφαίων. Ὁ πηλὸς δὲν ἔχει πλυθῆ ἀρκετὰ καὶ εἶναι διὰ τοῦτο χονδροειδῆς καὶ ἡ ἐπιφάνεια δὲν ἐλειάνθη διὰ τριβῆς. Ἐννοεῖται, ὅτι καὶ τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα κατασκευάσθησαν ἐν τῷ τόπῳ. Ἐκτὸς πολλῶν χυτροειδῶν ἀγγείων, ἐξ ὧν μέρη μόνον διὰ τὴν γενικῶς κακὴν διατήρησιν τῶν τεμαχίων ἀπηρτίσθησαν, συνεκολλήθησαν τέσσαρα πιθοειδῆ ἀκέραια ἀγγεῖα ὡς τὸ τῆς εἰκόνας 24.

Εἰκ. 24. Πιθοειδῆ ἀγγεῖον ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 23. Πιθοειδῆ ἀγγεῖον.

Τὸ παρόμοιον πρὸς πελωρίαν κρεμαμένην σταγόνα ἀγγεῖον προέρχεται ἐκ τοῦ β² καὶ ὕψος ἔχει 0,47. Τροχοῦ δὲν φαίνεται ἵχνος, ὅπως ἄλλως πάντα τὰ ἀγγεῖα τῆς τάξεως εἶναι χειροποίητα. Διὰ τοῦτο ἡ τολμηρὰ καὶ κομπῆ καμπυλότης εἶναι θαυμαστή. Ἐπὶ τῶν ὁμοίων διακόπτουσι ταύτην τέσσαρες συμμετρικῶς διατεταγμέναι ἀτροφικαὶ θηλαί, προσδίδουσαι νέαν ζωὴν. Τὸ ἀγγεῖον παρὰ τὴν κομπότητά του, τὴν ὀξεῖαν βάσιν καὶ τὸ μέγεθος θὰ ἐχρησίμευεν εἰς μαγειρικὰς χρεῖας τοποθετούμενον ἐπὶ χυτροπόδος, διότι ἡ ἐπιφάνειά του ἢ ἐξωτερικὴ δεικνύει τὴν ἐπήρειαν τοῦ πυρός. Παρόμοιον, ἀλλ' ἀρχαιοτροπότερον καὶ ἀκομπῶν ἀγγεῖον ἀπηρτίσθη ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τοῦ Διμηνίου (Τσουντας, Προϊστ. Ἄκρ. εἰκ. 170).

Ἄλλὰ καὶ μικρὰ ἄγγεῖα κατεσκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀμελείας. Ὅμως συχνάκις τὰ σχήματα εἶναι κομψά. Οὕτω πολλάκις ἀπαντᾷ ὁ μαστοειδῆς κύαθος εἰκ. 25, παρεμφερῆς πρὸς τὸν τοῦ Διμηνίου (Τσοῦντας Π. Α. εἰκ. 168) καὶ ἄλλα ποτήρια ὡς τὸ μεθ' ὑψηλῆς λαβῆς, εἰκ. 26, καὶ ἄλλα μετὰ ταπεινοτέρας.

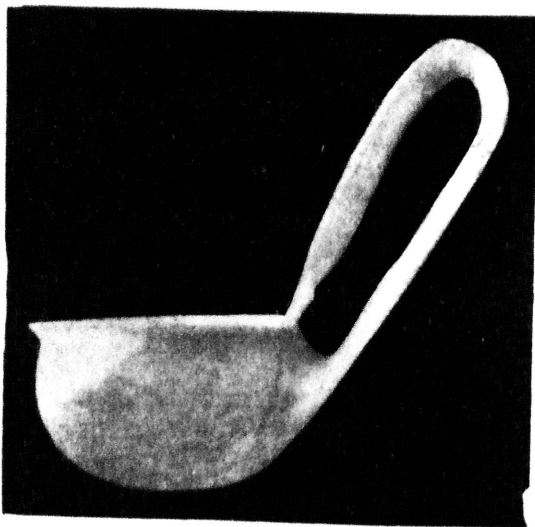
Μονόχρωμα γ'. Ἐκ τῶν μετὰ λεπτοῦ πηλοῦ μονοχρῶμων ὀστράκων δὲν ἀπετελέσθησαν πολλὰ σχήματα, διότι τὰ συντρίμματα τῶν ἄγγείων διὰ τὴν λεπτότητα ἦσαν πολλὰ καὶ δυσεύρετα. Ἐννοεῖται δ' οἴκοθεν, ὅτι τὰ μονόχρωμα γ' ὠνομάσθησαν οὕτω μόνον χάριν εὐκολίας. Διότι τὸ μοναδικὸν κοινὸν γνώρισμα αὐτῶν, ὁ λεπτὸς πηλός, εἶναι τυχαῖον χαρακτηριστικὸν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἀναγνώρισιν νέας τάξεως ἄγγείων.

Τὸ προχοῖδιον, εἰκ. 27, ὕψους 0,13, ἀπετελέσθη ἐξ ὀστράκων τῆς οἰκίας α'. Ὁ πηλὸς εἶναι λευκὸς λεπτότατος. Ἐνιαχοῦ διατηρεῖται καὶ ἐπίχρισμα λεπτότατον ῥοδίζον. Τὸ κομψὸν σχῆμα ἐνθυμίζει ὡς πρὸς τὸν λαιμόν, τὴν λαβήν, καὶ τὰ λοιπὰ πλὴν τῆς κωνικῆς βάσεως τὴν ὡραίαν γραπτὴν προχόην τοῦ Α' τάφου τῶν Μυκηναίων (Furtw. Lössch. Myk. Ton. T. III, 8). Τὸ προχοῖδιον οὐδεμίαν εἶχε γραπτὴν διακόσμησιν.

Εἰκ. 25.

Μαστοειδῆς κύαθος ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 26. Ποτήριον ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

Ὁ σκύφος μετὰ τῶν καθέτων λαβῶν, εἰκ. 28, εὐρέθη ἐν β'. Ὑψος 0,19. Ἀποτελεῖται ἐκ πηλοῦ λευκοῦ ἐλάχιστα ἀποκλίνοντος εἰς τὸ πρασινωπόν. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια περιβάλλεται δι' ἐπιχρίσματος λεπτοτάτου καὶ λευκοτέρου, λειανθέντος ἰσχυρῶς. Αἱ λαβαί, ὄχι πολὺ κομψαί, εἶναι νεωτέρα μορφή τῆς ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα, Π. Α. εἰκ. 187 δημοσιευθείσης. Ὁ σκύφος

κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀνωτέρω, εἰκ. 20, ἀγγεῖον, ὅπερ ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν μινυείων. Ὅμοίων σκύφων μέρος, ἀλλ' ἐκ πηλοῦ κοκκινωποῦ λεπτοῦ, εὑρέθησαν ἐν β², α², α³. Ἐπίσης ἐκ πηλοῦ λεπτοῦ κοκκινωποῦ εἶναι τὸ ἀγγεῖδιον, εἰκ. 29, ὕψ. 0,12, εὑρέθην ἐν β². Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ συχνάκις μεταξὺ τῶν μινυείων (Myk. Tong. Taf. X, 49).

Γραπτὰ ἀγγεῖα· α') γεωμετρικά. Ταῦτα διακρίνονται διὰ τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν διακόσμησίν των. Κατεσκευάζοντο δὲ ἀναμφισβητήτως ἐν Θέρμῳ ἢ οὐχὶ μακρὰν αὐτοῦ. Τοῦτο ἐξάγομεν ὄχι μόνον ἐκ τῆς μεγάλης πληθύος τῶν ὀστράκων, τῆς μετρίας ἢ κακῆς ποιότητος τοῦ κοκκινωποῦ πηλοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐπὶ τινῶν παχέων ὀστράκων φαινομένου, καθ' ὃ τὸ ἐσωτερικὸν στρώμα τοῦ πηλοῦ εἶναι τὸ ἐγγώριον γνωστὸν πρασινωπὸν, ἐνῶ αἱ ἐκατέρωθεν πλευραὶ ἢ ἐκοκκίνισαν ἐκ τῆς καύσεως ἢ ἀρχῆθεν προήρχοντο ἐξ ἐπιχρίσματος ἐρυθροποῦ πηλοῦ. Τὸ τελευταῖον παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγγείου τῆς τάξεως, εἰκ. 30.

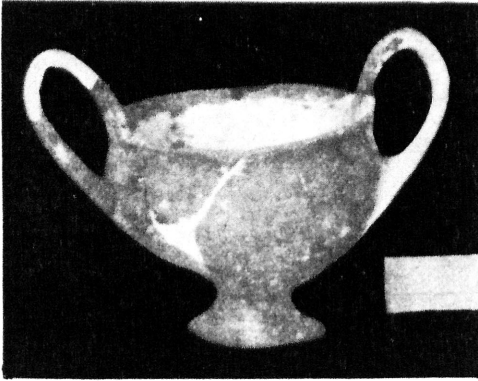
Πιθανώτατα τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι ὕδρια, διότι ἐλλείπει μὲν τὸ ὀπισθεν μέρος, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη κάθετος λαβή, ἀλλ' ὁ σχηματισμὸς τοῦ στομίου, ὅστις δὲν εἶναι ἐντελῶς κυκλοτερῆς, ὑποδεικνύει τὴν πρόθεσιν τοῦ νὰ προχύνεται ἐντεῦθεν τὸ ὑγρὸν περιεχόμενον. Τὰ συντρίμματα, ὡς καὶ ἄλλα μὴ συγκολληθέντα, εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας α¹. Ὑψος τοῦ συγκροτηθέντος μέρους 0,38. Τροχοῦ οὐδεμία χρῆσις. Ἐκτὸς τοῦ ἐκατέρωθεν ἐπικολληθέντος εἰς τὸν πρασινωπὸν πυρῆνα παχέος κοκκινωποῦ ἐπιχρίσματος, ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας ἐπετέθη καὶ δεύτερον λεπτότατον ἐπίχρισμα, ὅπερ ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς τριβῆς καὶ λειάνσεως ἀπέβη χρυσοκόκκινον, ὅπου διατηρεῖται. Τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων στερεῖται τῶν συστατικῶν τοῦ καλοῦ βερνικίου καὶ λάμπει μό-

Εἰκ. 27. Μικρὰ μονόχρωμος πρόχους ἐκ λεπτοῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 28. Σκύφος μονόχρωμος ἐκ λεπτοῦ πηλοῦ.

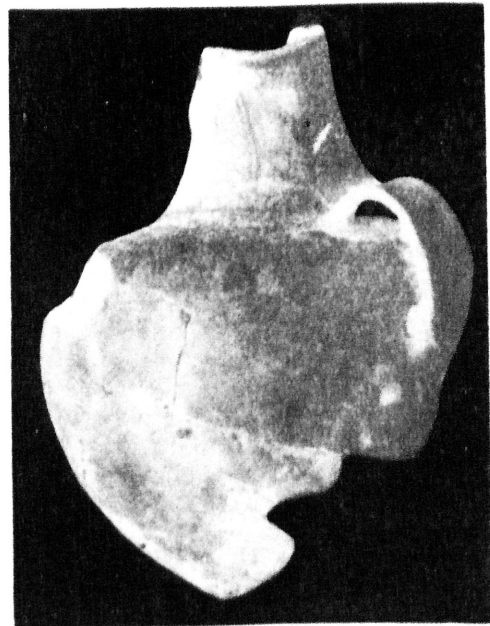

Εικ. 29. Μικρὸν ἀγγεῖον ἐκ λεπτοῦ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

νον μετριώτατα ὀρώμενον πλαγίως. Ὁ λαιμὸς κοσμεῖται διὰ καθέτων γραμμῶν μεταξὺ τῶν ὀποίων τρέχει ἄλλη ὀφιοειδής. Τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ περιβάλλει τεθλασμένη γραμμὴ μεταξὺ εὐθειῶν. Πρὸς τὰ κάτω ἡ διακόσμησης ἀποτελεῖται ἐκ πλατείας ταινίας περιβαλλομένης ἐκατέρωθεν ὑπὸ μικροτέρας μετριπλᾶς τεθλασμένης. Τὴν πλατεῖαν ταινίαν διαιροῦσιν εἰς μετόπας ζῶναι κάθετοι διακοσμούμεναι μὲ διασταυρουμέναις γραμμᾶς. Αἱ μετόπαι κοσμοῦνται μὲ ἀντικόρυφα πλήρη διασταυρουμένων γραμμῶν τρίγωνα.

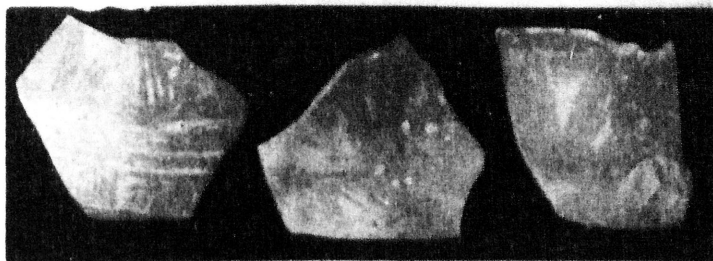
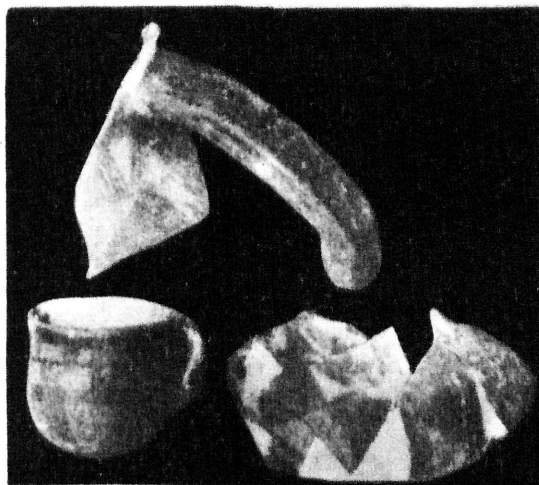
Τὸ ἐν εἰκ. 31 κάτω ἀριστερὰ μικρὸν μόνωτον ἀγγεῖον, ὕψ. 0,10, εὐρέθη, ὡς εἶναι λίαν πιθανόν, κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ μεγάρου Α. Τὰς ζῶνας διακόπτουσιν εἰς συμμετρικὰ διαστήματα συμπλέγματα, οἷον εἰς τρίγλυφοι, ἐκ τεσσάρων γραμμῶν.

Τὸ τεμάχιον α τῆς εἰκ. 31 ἀνήκει εἰς παμμέγιστον ἀγγεῖον, διότι τὸ ὑπάρχον μέρος τοῦ λαιμοῦ ἔχει ὕψος 0,20. Προέρχεται ἐκ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν καὶ εἶναι ἄγνωστος ὁ τύπος τῆς εὐρέσεώς του. Τὸ τεμάχιον β τῆς αὐτῆς εἰκόνος εὐρέθη ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὑποστέγου τῶν ἐπιγραφῶν οὐχὶ εἰς μέγα βάθος καὶ εἰς στρῶμα ἀκαθόριστον. Εἶναι πιθανῶς μέρος ὑδρίας. Τὴν ζώνην τοῦ ὤμου κοσμοῦσι ῥόμβοι καὶ μεταξὺ τούτων πρωτογενεῖς ῥόδακες. Τὸ γ (εἰκ. 31 κάτω), ὅπερ μετὰ τοῦ δ εὐρέθη κατὰ τὴν δυτικὴν περίστασιν καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ παλαιότερου δαπέδου τοῦ μεγάρου Β, ἀνήκει εἰς σχῆμα ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ ἀνωτέρω μόνωτου ἀγγείου. Τὸ ε τέλος εὐρέθη πλησίον τῶν προηγουμένων καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρώματος, ὅθεν καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἀγαλμάτια. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ στρῶμα παρατηρήθησαν καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα γραπτὰ συντρίμματα τῆς αὐτῆς τάξεως. Ἐκ τούτων ἄρα ἔχομεν ὡς βέβαιον ἐξαγόμενον, ὅτι τὰ ἐγγώρια γεωμετρικὰ ὑπῆρχον κατὰ τὴν παλαιότεραν

Εἰκ. 30. Γεωμετρικὴ ὑδρία.

ἐποχὴν (ὕδρια α', μόνωτον μεγάρου Α), καὶ διετηρήθησαν κατὰ τὴν νεωτέραν γεωμετρικὴν τοῦ μεγάρου Β. Ἀτυχῶς ἐκ μὲν τῆς πρώτης ὀλίγιστα ἔχομεν σχήματα ἀγγείων, ἐκ δὲ τῆς νεωτέρας οὐδέν. Βέβαια σχήματα εἶναι τὸ τοῦ μονώτου καὶ τὸ τῆς ὑδρίας. Ἴσως εἰς μέγαν πιθοειδῆ ἀμφορέα ἀνήκει τὸ τεμάχιον εἰκ. 31 α. Ἄλλ' ἢ διακόσμησις εἶναι τυπικὴ καὶ σχεδὸν ἢ αὐτὴ ἐπὶ πάντων. Πολλαπλαῖ τεθλασμέναι ἢ ἀπλῶς συμπλέγματα πλαγίων γραμμῶν μεταξὺ ὀριζοντίων, ὄφιοειδεῖς πληροῦσαι στενὰς ζώνας, ῥόμβοι, τρίγωνα καὶ ἢ διαίρεσις εἰς μετόπας εἶναι τὸ σύνολον τῶν διακοσμητικῶν μέσων.

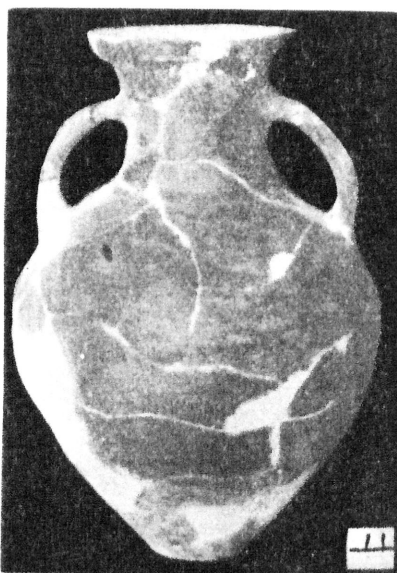

Ὅμοια γεωμετρικὰ ἀγγεῖα εὗρον οἱ Wace

καὶ Thomson εἰς τὸ Λιανοκλάδι (Preh. Thessaly, 180, Fig. 125, 126 c, d) ἐπὶ τοῦ 3ου στρώματος μετὰ μινυείων καὶ λαβῶν ὡς αἱ τῶν ἡμετέρων πρασινοφαίων κυλίκων. Εἶναι τῆς αὐτῆς τεχνικῆς κατασκευῆς, χειροποίητα, κεραμοχρόου πηλοῦ σκοτεινοῦ, παρουσιάζουν σχήματα ὡς τὸ τοῦ μονώτου μὲ πυθμένα ὄχι ἐντελῶς ἐπίπεδον καὶ διακόσμησιν περίτου τὴν αὐτὴν (διαίρεσιν εἰς μετόπας, τεθλασμένας, καθέτους ζώνας). Οἱ Ἄγγλοι ἐρευνηταὶ εὗρισκουν εἰς τὰ ἐκ Μαρμάριανης καὶ Θεοτόκου ἀγγεῖα τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν τοῦ Λιανοκλαδίου καὶ τὸ προϊόντων τῶν ἀγγείων τοῦ Διτύλου. Εἰς τὸ Λιανοκλάδι προστίθεται καὶ ὁ Θέρμος νῦν, ὡς τόπος κατασκευῆς προδιτυλικῶν ἀγγείων, ὧν ὁμοῦς ἢ ἱστορία δὲν εἶναι μακρὰ, διότι οὐδεμίαν μέχρι τῆς ὥρας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπ' αὐτῶν ἐξέλιξιν.

β') Ἀμαυρόχρωμα. Τούτων ὁ πηλὸς εἶναι ἐλαφρῶς κοκκινωπὸς ἢ πρασινόφαιος. Τὸ ἐπίχρῖσμα δὲν λείπει καὶ εἶναι λευκόξανθον ἐλαφρῶς πρασινίζον. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ἐξαιρετικῶς κομψά, ἔνια δὲ παρουσιάζουν τὰς στενὰς ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων γνωστάς, ἐλαφρῶς εἰς τὸ κατώτατον μέρος διευρυνόμενας βάσεις, ἂν καὶ σημεῖα τροχοῦ δὲν φαίνονται. Τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων

Εἰκ. 31. Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον. Τεμάχια ἄλλων γεωμετρικῶν ἀγγείων.

Εἰκ. 32.
Ἄμαυρόχρωμος ἀμφορεύς.

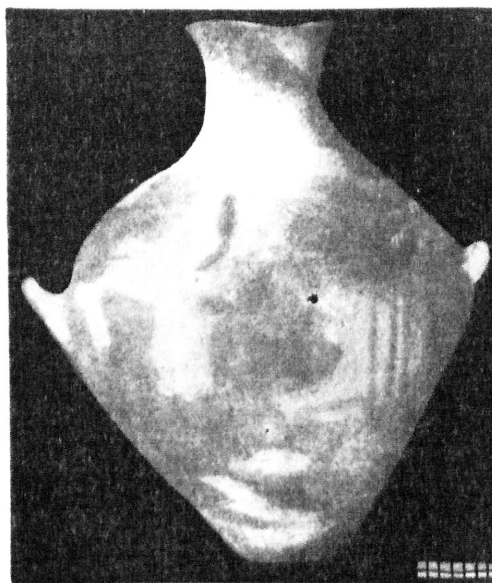
ἔχει ἐλαχίστην λάμπιν καὶ ταύτην ὄχι πανταχοῦ, συνήθως δὲ ἔχει τὴν ὄψιν σοκολάτας. Τὰ κοσμήματα εἶναι ἐλάχιστα, ζῶναι ὀριζόντιοι ἢ κάθετοι μὲ ὀφιοειδεῖς μεταξὺ γραμμᾶς καὶ ἰδιάζοντα σπειροειδῆ ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἐν γένει διαφέρουν σημαντικῶς τῶν γεωμετρικῶν καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν, τὴν τεχνικὴν παρασκευὴν καὶ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων. Εὐρέθησαν τὰ πλεῖστα ἐν α¹ καὶ ὀλίγα ἐν α², α³. Δημοσιεύονται ὡς δείγματα τὰ ἀκόλουθα τρία ἀγγεῖα.

Ὁ ἀμφορεύς εἰκ. 32, ὕψ. 0.37, εὐρέθη ἐν α¹. Τοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων κοσμήματος ἐπαναλαμβανομένου καὶ ὀπισθεν δὲν γνωρίζω ἄλλο ἀκριβῶς ὅμοιον παράδειγμα. Παρεμφερὲς ἀπόκομμα σπείρας βλέπει τις ἐπὶ τοῦ ἀμαυροχρόμου τοῦ 6^{ου} τάφου τῶν Μυκηναίων Myk. Tong. T. XI, 54.

Τοῦ τετραώτου ἀγγείου τὰ τεμάχια εὐρέθησαν ἐπίσης ἐν α¹. Εἰκ. 33. Ὑψ. 0.49. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν καὶ συνεχῶν καθέτων ταινιῶν, ὧν ἑκάστη πληροῦται διὰ τεθλασμένων διασταυρουμένων. Ἡ βᾶσις εἶναι λίαν μικρά. Παρόμοια ἀμαυρόχρωμα τετράωτα ἀγγεῖα εὔρε δύο ὁ Κεραμόπουλος ἐν θολωτῷ τάφῳ τῶν Θηβῶν, τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν ΑΕ, 1910, 231, εἰκ. 22, 23.

Ὁ κἀνθαρος, εἰκ. 34, εὐρέθη ἐν α³. Ὑψος 0.24. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν μινυείων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παραλλήλων ὀριζοντίων γραμμῶν.

γ') Κρητομυκηναϊκά. Ταῦτα δὲν εἶναι πάντα ὅμοια κατὰ τὸ τεχνικὸν μέρος. Ἀλλὰ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἔχουν τὴν κακὴν ποιότητα τοῦ βερνικίου, ὅπερ δὲν λάμπει εἰμὴ ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων γεωμετρικῶν ἢ καὶ τι πλεόν. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἀρκεῖ, ἵνα δειχθῆ, ὅτι πρόκειται περὶ μιμήσεων

Εἰκ. 33.
Ἄμαυρόχρωμον τετράωτον ἀγγεῖον.

γενομένων ἐν ἐπαρχιακῷ ἐργοστασίῳ ὑστερομινωϊκῶν ἀγγείων. Ὅτι τὸ ἐπαρχιακὸν τοῦτο κεραμεῖον ὑπῆρχεν ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Θέρμου εἶναι λίαν πιθανόν. Ἄλλ' ὡς προταχθῆ καλύτερον ἢ περιγραφῆ τῶν ἀγγείων.

Τὸ χροανοειδὲς ῥυτόν, *εἰκ. 35 α* εὐρέθη ἐν α'. Ὑψος 0.17 τοῦ συγκροτηθέντος μέρους. Ὑπεράνω διατηρεῖται ὁ συνήθης ἀνάγλυτος δακτύλιος, ἡ βάσις τοῦ ἐκεῖ ἀρχομένου στενοῦ λαιμοῦ. Ἄν καὶ δὲν εἶναι κάτω καὶ ἄνω πλήρες τὸ ἀγγεῖον, ὅμως εἶναι φανερὰ καὶ ἐπὶ τοῦ μέρους ἢ κομψὴ καμπυλότης τοῦ περιγράμματος. Ὁ πηλὸς εἶναι ὠχροόλευκος, τὸ δ' ἐπίχρῖσμα λευκόξανθον πρασινωπόν. Τὸ βερνίκιον ἐπιτεθὲν πυκνὸν θρυμματίζεται καὶ εἶναι μελανωπὸν μὲ λάμπριν μετρίαν. Ἡ διακόσμησις συνίσταται εἰς ζῶνας ὀριζοντίας πληρουμένας πάντοτε

Εἰκ. 34. Ἀμαυρόχρωμος κἀνθαρος.

διὰ διπλῶν πελέκεων. Τούτους χωρίζουν κάθετοι γραμμαὶ ἀποτελούμενοι διὰ στιγμῶν.

Ὁ μετὰ προχύσεως ἀμφορεύς, *εἰκ. 35 β*, εὐρέθη ἐπίσης ἐν α'. Ὑψος 0.19. Ὁ πηλός, τὸ ἐπίχρῖσμα καὶ τὸ βερνίκιον εἶναι τὰ αὐτά, ὅπως ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ. Ἄνα τρεῖς τεθλασμένοι περιβάλλουν τὸ ἀγγεῖον φέρουσαι κατὰ τὰς γωνίας διπλοῦς πελέκει. Ὁμοίαν διακόσμησιν βλέπει τις ἐπὶ μεγάλου τεμαχίου ἀγγείου τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ ἐκ Θορικοῦ (Στάης, ΑἸ, 1895, 260, πίν. 11, 2). Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν καμαραϊκῶν χρόνων (πρβλ.

α

β

Εἰκ. 35.

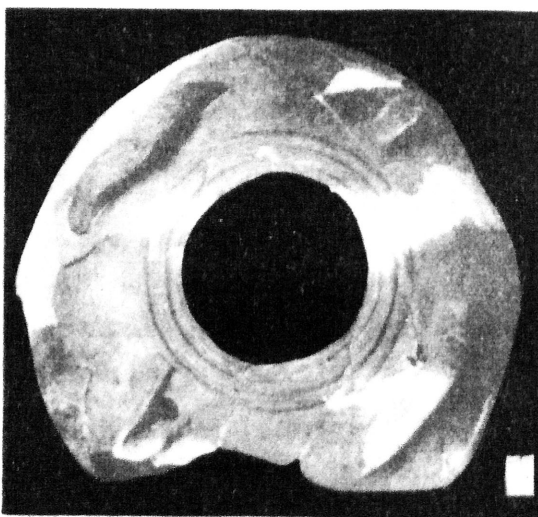
Χροανοειδὲς ῥυτόν καὶ ἀμφορεύς, κρητομυκηναϊκά.

Reisinger, Kretische Vasenm. T. II, 10), ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ ὄλου ἐπὶ τὸ κομψότερον καὶ ραδινώτερον διαμόρφωσις ἐνθυμίζει τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ.

Τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν ἀμφορέα κατὰ τὸ σχῆμα, τὰς λαβὰς καὶ τὴν πρόχυσιν ἀλλὰ μεγάλων διαστάσεων ἀγγεῖον εἶναι τὸ ἐν εἰκ. 36 παριστώμενον. Τὰ συντρίμματα εὐρέθησαν ἐν α⁴. Δὲν συνεκροτήθη ὁλόκληρον, ἀλλ' ὑπολογίζω τὸ ὕψος αὐτοῦ ὡς φθάνον τὰ 0.60. Ὁ πηλὸς εἶναι κοκκινωπὸς, τὸ δὲ ἐπίχρισμα ἐρυθροκίτρινον. Τὸ βερνίκιον μέλαν σκοτεινόν· ἀραιὸν ὅταν εἶναι, κοκκινίζει ῥυπαρῶς. Τὸ ἀγγεῖον κοσμεῖται πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ὤμων διὰ τετραγωνιδίων ζατρικίου ἐκατέρωθεν τῆς ἀπέναντι τῆς προχύσεως λαβῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ δύο χωρίσματα ἔμπροσθεν διὰ ζωνῶν ὀριζοντίων κοσμουμένων μὲ συγκεντρικὰ ἡμικύκλια. Ὁμοίων ἀγγείων μεγάλα μέρη συνεκροτήθησαν ἐκ τοῦ β¹ καὶ β². Ἡ μικρο-

τέρα μεταξὺ τῶν καθέτων λαβῆ εἶναι συνήθης ἐπὶ ἀμφορέων τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ.

Ἐν εἰκ. 37 ἔχομεν μέρη πέντε διαφόρων ποτηρίων, ἐκ τῶν πολλῶν, ὅσα εὐρέθησαν ἐν α¹, α², α³. Ὁ πηλὸς τούτων εἶναι κοκκινωπὸς (α, β), κιτρινωπὸς (γ), λευκοπράσινος (δ, ε). Διὰ τὴν μεγάλην λεπτότητα τοῦ πηλοῦ τὰ ποτήρια στεροῦνται ἐπιχρίσματος. Πρέπει νὰ εἶναι τροχοποιήτα, ἂν καὶ τὰ ἴχνη τοῦ τροχοῦ δὲν φαίνονται, ἀποσβεσθέντα διὰ τῆς τριβῆς πιθανῶς. Τὸ βερνίκιον δὲν λάμπει σημαντικῶς καὶ ὅταν ἀραιώνεται ἀπο-

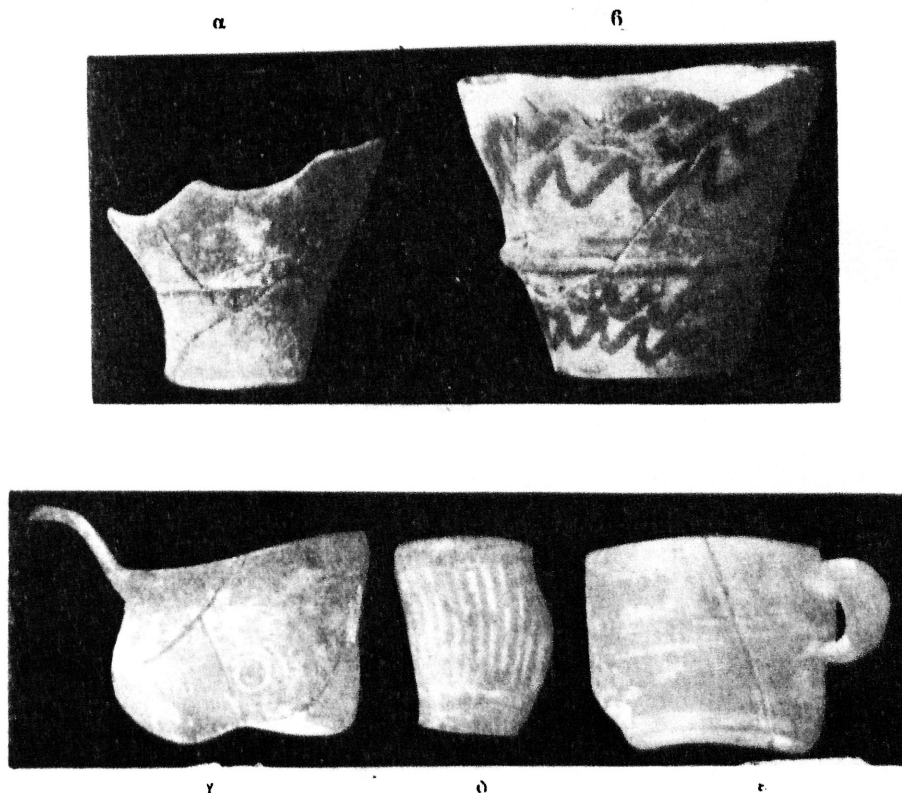
Εἰκ. 36. Κορυφή κρητομυκηναϊκοῦ ἀμφορέως.

βαίνει οἰνωπὸν ῥυπαρόν. Ἐπὶ τῶν πλείστων ὁ γλυπτὸς δακτύλιος εἶναι κοῖλος ἐντός. Ἡ μοναδικὴ λαβὴ τοποθετεῖται ἐκάστοτε διαφόρως. Ὁμοῖα ποτήρια χρυσᾶ ἔχομεν ἰκανὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων, ὡς εἶναι γνωστόν, πῆλινα δὲ γνωρίζω μόνον τὰ ἐκ τῆς Φυλακωπῆς τῆς Μήλου (Phylakopi pl. XXV, 8, 10).

Τὸ ῥυτόν, ὁ ἀμφορεὺς καὶ τινὰ τῶν ποτηρίων ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ λευκοῦ ἐλάχιστα πρασινίζοντος, ὁ αὐτὸς δὲ πηλὸς, ὅστις ἀναλόγως τῆς καύσεως δύναται νὰ κοκκινίξῃ καὶ τὸ αὐτὸ ἐπίχρισμα ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τῶν ἀμαυροχρῶμων. Ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ἑτέρου σωροὶ ὀστράκων ἐκ τοιοῦτου λεπτοῦ πηλοῦ εὐρέθησαν πολλαχοῦ καὶ ἰδίως ἐντός τῶν νοτίως τοῦ ναοῦ προϊστορικῶν οἰκημάτων, πείθομαι, ὅτι τὸ ἐπαρχιακὸν κεραμεῖον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ κρητομυκηναϊκὰ τοῦ Θέρμου, δὲν ὑπῆρχε πολὺ μακρὰν, ἂν μὴ ἐν αὐτῷ ἀκριβῶς τῷ τόπῳ. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ κεραμεῖον ἀποδίδω καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα. Οἱ κεραμεῖς, οἵτινες ἐπλαττον μὲ τόσην δεξιότητα

τὰ πρασινόφαια καὶ τὰ γεωμετρικὰ μετὰ τῶν τυπικῶν κοσμημάτων, ἠδύναντο νὰ κατασκευάζουν ἐπίσης συμφώνως πρὸς πρότυπα ἔξωθεν εἰσαχθέντα τὰ ἀμαυρόχρωμα καὶ τὰ κρητομυκηναϊκὰ. Ἡ, ἂν ἠδύνατό τις νὰ ἀμφιβάλλῃ ὡς πρὸς τὴν ἐγγωρίαν κατασκευὴν τοῦ μικροῦ μετὰ προχύσεως ἀμφορέως, περὶ τῶν ὁμοίων μεγάλων ἀγγείων εἶναι βέβαιον, ὅτι οὐδαμῶς εἰσήχθησαν ἔξωθεν.

Εἶναι δὲ αἱ δύο αὗται τάξεις χαρακτηριστικαὶ τοῦ παλαιότερου στρώματος μόνον. Διότι οὐδὲ ἐν παρόμοιον ὄστρακον συνελέχθη ἐκ τοῦ νεωτέρου στρώματος

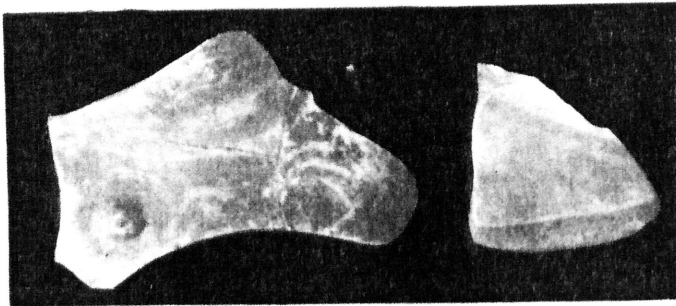
Εἰκ. 37. Τεμάχια κρητομυκηναϊκῶν ποτηρίων.

τοῦ μεγάρου Β, ἐνῶ, ὡς εἶδομέν, τὰ γεωμετρικὰ καὶ πρασινόφαια ἐξακολουθοῦσι μέχρι τέλους. Διὰ ταῦτα τὰ κρητομυκηναϊκὰ καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα ἔχουν μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας.

Μεταξὺ τούτων πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν, ὅσα στοιχεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὸ χρονικῶς κατώτατον δυνατὸν ὄριον, ἵνα οὕτω ἔχωμεν ἀσφαλῆ χρονολογικὴν βᾶσιν. Τὰ νεώτατα στοιχεῖα εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ μικροῦ ἀμφορέως καὶ ἡ μικρὰ λαβὴ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγγείου εἰκ. 36, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ. Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων (L. M. III) δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν, διότι στερούμεθα ἐντελῶς ὄστράκων, ἅτινα θὰ ἀνήκον εἰς ὑπίποδας κύλικας ἢ ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, συνήθη ἀγγεῖα

τῶν χρόνων τούτων. Αἱ οἰκίαι ἄρα α¹, α³ μετὰ τῶν μικρὸν παλαιότερων ἔλλειψοειδῶν θὰ ἀνήκουν εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν χρόνον, μεταξὺ δηλ. 1500-1350 π. Χ., ἵνα ἐκφρασθῶμεν διὰ τῶν παραδεγμένων ἀριθμῶν.

Ὅτι τὰ σύγχρονα πρὸς τὴν οἰκίαν α¹ κτίσματα δὲν πρέπει νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς τὴν ὑστερομυκηναϊκὴν ἐποχὴν ὑποστηρίζει καὶ ἡ συχνὴ ἐμφάνισις τῶν ἀμαυροχρῶμων. Διότι πανταχοῦ ταῦτα, ὡς ἐν τοῖς τάφοις τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐν Ὀρχομενῷ (III στρῶμα), ἐμφανίζονται πολυάριθμα μόνον κατὰ τὴν παλαιότεραν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν (L. M. I, II). Σποραδικὰ εὐρήματα ἀμαυροχρῶμων ἐντὸς στρωμάτων ὑστερωτέρων, ὡς τὸ παρὰ Τσουντα, Πρ. Ἄκρ. εἰκ. 33 ἀμαυρόχρωμον ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Διμηνίου καὶ τὸ ἐξ ἔλλειψοειδοῦς

Εἰκ. 38. Ὑστερομυκηναϊκὰ ὄστρακα.

οἰκίας τῆς Ὀλυμπίας ἐν ΑΜ, 1911, 176, στηρίζουσι μᾶλλον τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν.

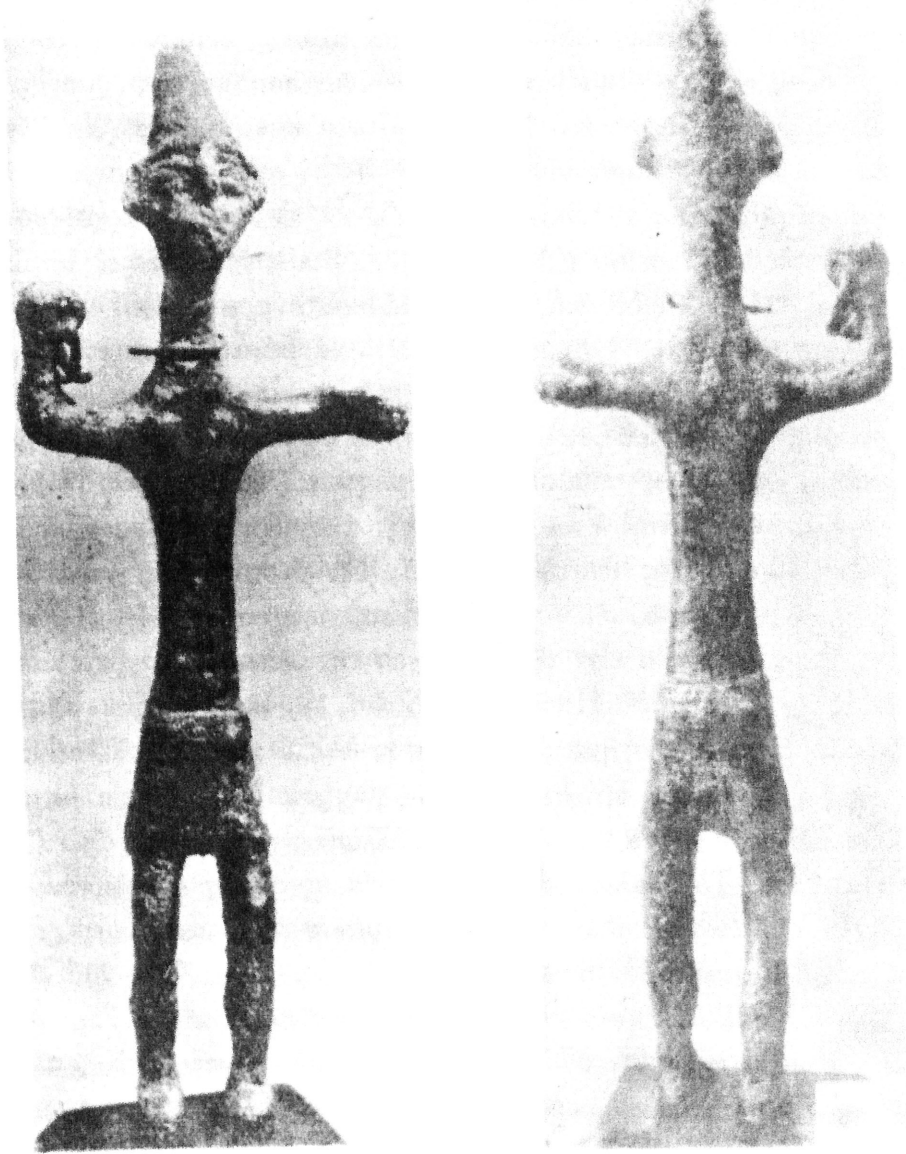
Ὑστερομυκηναϊκὰ ὄστρακα συνελέχθησαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ προήρχοντο ἐκ στρωμάτων τεταραγμένων διὰ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Τὰ μόνον μυκηναϊκὰ, ὅσα συνέλεξα ἐντὸς τοῦ ἀδιαταράκτου ἀνωτάτου μελανοῦ στρώμα-

τος νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ ἐγγύτατα τοῦ ἀγαλματίου τῆς ἀκοντιζούσης, εἶναι τὰ ἐν εἰκ. 38 δημοσιευόμενα. Τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἀνήκει πιθανώτατα εἰς ὑδρίαν, ὅμοιαν πρὸς τὴν ὑπὸ Κουρουνιώτου ἐν θολωτῷ τάφῳ τῆς Μεσσηνιακῆς Πύλου εὑρεθεῖσαν καὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν ΑΕ, 1914, 106 εἰκ. 9. Αἱ ἀνάγλυπτοι θηλαὶ ἐπὶ τοῦ ὄμου καὶ ἡ διακόσμησις τῶν συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ ἐκεῖ. Εἶναι δὲ ἡ ἐκ Πύλου ὑδρία χρόνων ὑστερομυκηναϊκῶν. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον τεμάχιον ὑδρίας ὡς καὶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ὄστρακον τὸ παρουσιάζον γραπτὴν ἔλικα. Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον, ὅτι μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τῶν ἀγαλμάτων κατέρχονται τὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, διότι εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιβίωσις παλαιῶν ῥυθμῶν μάλιστα εἰς τοὺς ἀποκέντρους τόπους. Ἄλλ' εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἡμετέραν χρονολογικὴν κατάταξιν, ὅτι ἐντὸς τοῦ νεωτέρου γεωμετρικοῦ στρώματος εὑρέθησαν ὄστρακα ὑστερομυκηναϊκὰ, ὅποια ἐκ τῆς οἰκίας α¹ καὶ τῶν συγχρόνων δὲν συνελέχθησαν.

Κατωτέρω ἀπεικονίζονται τρεῖς χαλκᾶ ἀγαλμάτια, ὑπάρχοντα νῦν ἐν τῷ

Ἐθνικῶ Μουσείῳ, δι' ὧν ἐκτὸς τῶν ἄλλων χαλκῶν ἀναθημάτων ὀρίζεται ἡ ἡλικία τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β.

Ἐν εἰκ. 39 ἔχομεν εἰς δύο ὄψεις τὸ ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθὲν ἀγαλμάτιον κατὰ τὸν

Εἰκ. 39. Ἀγαλμάτιον ἀκοντιζούσης Ἀρτέμιδος.

Ὀκτώβριον τοῦ 1912. Ὁ τόπος τῆς εὑρέσεώς του ἀκριβῶς εἶναι 3 μ. ἀνατολικῶς τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ καὶ 3.70 μ. νοτίως τοῦ νοτίου στυλοβάτου, εἰς βῆθος 0,45 λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐντὸς τοῦ 0,20 παγῆος μελανοῦ.

στρώματος. Ὑψος 0.22. Ἡ παριστοιμένη εἶναι γυνή διὰ τοὺς ἐμφαντικῶς δεδηλωμένους, ὡς δι' ἐπιθέτων σφαιριδίων, μαστοὺς καὶ τὴν περιβάλυψιν δι' ἐνδύματος τῶν περὶ τὴν αἰδῶ μερῶν, ἂν καὶ ἀγαλμάτια ἀρχαῖκὰ ἢ γεωμετρικὰ γυμνῆς ἐντελῶς γυναικὸς εἶναι γνωστά. Τὴν δεξιὰν ὑψώνει ὡς μέλλουσα νὰ ἀκοντίσῃ, ἐνῶ διὰ τῆς προβαλλομένης ἀριστερᾶς ἐκράτει φαίνεται ἀσπίδα. Εἶναι φανερόν τὸ ἄκρον τοῦ μεταξὺ τῶν συγκλειομένων δακτύλων ἀκοντίου ὡς καὶ ὁ κύκλος σύρματος πλατέος ἐλισσομένου καὶ κατὰ τὰ δύο πέρατα. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἔχομεν διὰ τῆς ὀξειδώσεως συγκεκολλημένον ἄλλο λείψανον παρομοίου σύρματος, παρατηρήθησαν δὲ κατὰ τὴν εὗρεσιν καὶ ἄλλα μικρότατα συντρίμματα. Ὑποθέτω, ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ λείψανα παριστώσι σχοινίον, δι' οὗ συνεκρατεῖτο καὶ ἄλλως ἢ ἀσπίς ἐπὶ τοῦ σώματος, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τινος ἐκ Θεσσαλίας ἀρχαῖκου ἀγαλματίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Ἀριθμ. 12831. Stais, *Marbres et Bronzes du Musée National*, 256). Τὸ δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατούμενον σπειροειδὲς σύρμα σημαίνει ἴσως σχοινίον, ὅπερ ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ δύναται ἢ ἀκοντιζούσα καὶ μετὰ τὴν βολὴν νὰ ἀνασύρῃ πάλιν καὶ διασώζῃ δι' ἑαυτὴν τὸ ἀκόντιον. Σχοινίον τοιούτου προορισμοῦ ἄλλοθεν δὲν γνωρίζω, ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ κατασκευάσμα ἄλλως, ὡς παράστασις ἀγκύλης π. χ. Ὅπως καὶ ἂν ἔχουν τὰ κατὰ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ἢ παράστασις τῆς ἀκοντιζούσης εἶναι πολὺ σημαντική. Διότι περὶ ὁμοιώματος θνητῆς γυναικὸς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἡ εἰκονιζομένη εἶναι θεὰ καὶ ὠρισμένως ἡ Ἄρτεμις, ἀφοῦ αὕτη ἐξόχως ἐλατρεῦετο ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε τὴν ἐπίκλησιν τῆς *Αἰτωλῆς*. Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ λαμπρῶς ἡ εἶδησις τοῦ Πausanίου (X, 38, 12) καθ' ἣν ἢ ἐν Ναυπάκτῳ Ἄρτεμις Αἰτωλὴ παρέχεται σχῆμα ἀκοντιζούσης. Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἀπλῆ σύμπτωσις, ὡς βέβαιον ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι διὰ τοῦ ἀγαλματίου ἐτιμᾶτο ἢ καὶ ἐκ παλαιῶν χρόνων μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος συνδεομένη θεὰ (Gruppe, *Religionsg.* 1296 κέ.). Τὸ ἀγαλμάτιον τεχνικῶς καὶ χρονικῶς πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐν τῷ παλαιότερῳ τοῦ Ἡραίου στρώματι εὐρεθέντα ἀγαλμάτια, ὡς τὰ παρὰ Furtwängler *Bronzen*, 244, 245, 246 Taf. XVI, 237, 247 Taf. XVI, 617 Taf. XXVII. Ἐκ τούτων τὰ πλεῖστα δεικνύουν τὴν αὐτὴν κεφαλὴν, ἄνω καὶ κάτω στενήν, πλατεῖαν δ' ἐν τῷ μέσῳ, τὸ αὐτὸ τριγωνικὸν στήθος καὶ τὴν διὰ σφυρηλατήσεως ἐπιπέδωσιν τοῦ κορμοῦ. Ἐπ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου ἀγαλματίου οὐδὲν φαίνεται ἴχνος ἐπιδράσεως τῆς λεγομένης ἀνατολιζούσης τέχνης. Διὰ τοῦτο πέραν τοῦ 700 π. Χ. πρέπει νὰ ζητηθῇ ἢ κατασκευὴ καὶ ἀνάθεσις τοῦ ἀγαλματίου τῆς Ἄρτέμιδος.

Τὰ ἐν *εικ. 40* καὶ *41* δημοσιευόμενα εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἀνωτάτου στρώματος τοῦ μεγάρου Β. Ὅτι δὲν εὐρέθησαν εἰς μεγαλύτερον βάθος καὶ εἰς τὰ ἀρχαιότερα στρώματα τοῦ μεγάρου φαίνεται πιθανὸν καὶ ἐκ

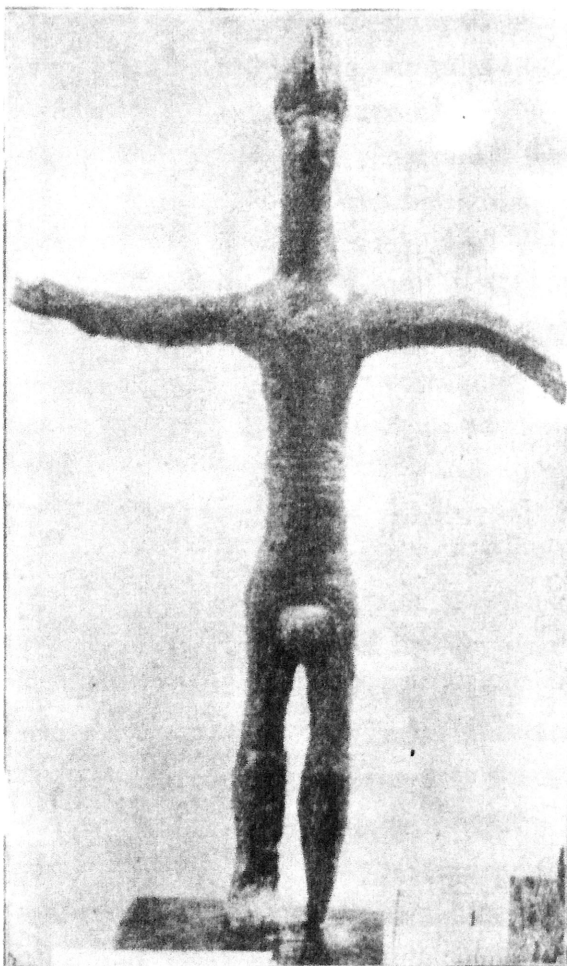
τῆς ἐν ΑΕ, 1900, 178 περιγραφῆς, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ χαλκᾶ ἀγαλμάτια μέ τινα ἰσπάρια χαλκᾶ ἄτεχνα καὶ τροχοῦς χαλκοῦς ἀρμάτων εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ 1 μ. παχέος στρώματος ἐκ τέφρας κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ σπηκοῦ. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, τὰ ἀρχαιότερα στρώματα τοῦ μεγάρου ἢ δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ τέφρας ἢ συνίσταντο εἰς λεπτὸν στρώμα μελανῆς στάκτης, ὅπου ἀπίθανά εἶναι ἐν γένει τὰ εὐρήματα. Τὰ ἀγαλμάτια, ἕψ. 0,20 καὶ 0,11, ἔχουν κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὴν ὑποτυπώδη δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν παράστασιν τοῦ κατὰ τὴν μέσην ζώματος. Τὸ ζῶμα χαρακτηρίζει ὁμάδα γεωμετρικῶν ἀγαλματίων ἀπαντόντων κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς, 700 π. Χ., ὡς ὀρθῶς ἀνέπτυξεν ὁ Furtwängler (SBMA, 1906, 446 κέ.), ἀποδώσας εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα καὶ τὸ ὠραῖον ἀγαλμάτιον τὸ εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ Ἡραίου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (AM, 1906 T. XVIII). Σύγχρονα πρὸς τὸ τοῦ Ἡραίου δύνανται νὰ εἶναι τὰ δύο ἀγαλμάτια τοῦ Θέρμου, ὧν ἡ ἀτέλεια τῆς παραστάσεως δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀρχαιότερους χρόνους, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ τεχνίτου. Τὸ μικρότερον καὶ ἀτελέστερον παριστᾷ κρονοφόρον ἄνδρα. Ἡ κεφαλὴ τοῦ μεγαλυτέρου μὲ τὴν δῆλωσιν γενείου καὶ κόμης διὰ χαραγμάτων ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν πρωτῶν ἀρχαϊκῶν, ὡς τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, de Ridder, Catalogue des bronzes d'Acr. 649). Καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγαλματίου τῆς Ὀλυμπίας παρατηρεῖται ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος τῆς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν παράστασιν τῆς κόμης καὶ τοῦ ὅλου σώματος. Εἶναι ἄρα δυνατόν τὰ μετὰ τοῦ ζώματος ἀγαλμάτια ἀνδρῶν ἐκ Θέρμου νὰ εἶναι κατὰ τι νεώτερα τοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλὰ σημαντικῶς νεώτερα τοῦ 700 π. Χ. δὲν δύνανται νὰ εἶναι.

Ἡ συμφωνία πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν εἶναι ἀξία προσοχῆς, διότι ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων τῶν χρονολογικῶν ζητημάτων. Ὑπὸ τὸ Ἡραῖον, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀναβιβασθῇ ὑπὲρ τὸ 6' ἡμισυ τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ὑπάρχει στρώμα γεωμετρικῶν φθάνων μὲ τὸ μνημονευθὲν ἀγαλμάτιον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πρωτῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἐν Θέρμῳ ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἰδρύθη κατὰ

Εἰκ. 40. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ἀγαλμάτιον.

τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους τοῦ Ἡραίου, ὑπάρχει ἐπίσης γεωμετρικὸν στρῶμα φθάνον μὲ τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ γενειῶντος κατωτέρω τοῦ τέλους τῆς περιόδου. Προσέτι ὑπὸ τὸ γεωμετρικὸν στρῶμα μεταξὺ Ἡραίου, Πελοπίου καὶ Μητρώου χωριζόμενον φανερῶς δι' ἄμμου ἀπεκαλύφθη τὸ στρῶμα τῶν ἐλλειψοειδῶν

Εἰκ. 41. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ἀγαλμάτιον.

οἰκῶν¹, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν σιδηροῦν ἀντικείμενον οὐδὲ γεωμετρικὸν χαλκοῦν εὑρέθη, ἀλλ' ἰδιαίζοντα ἐγγῶρια ἀγγεῖα χρονολογούμενα δι' ὑστερομυκηναϊκοῦ ὀστράκου. Ἐν Θέρμῳ δὲν ἔχομεν τὸν δι' ἄμμου χωρισμόν, ἀλλὰ τὴν παλαιότεραν χαλκῆν ἐποχὴν διακρίνουσι τὸ μείζον βάθος, ἡ ἀπουσία τοῦ σιδήρου καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ πολὺ σημαντικώτερα τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ. Διὰ τούτων ἐπιτυγχάνεται νὰ ἀναδιβασθῶσι τὰ σύγχρονα πρὸς τὸ μέγαρον Α κτίσματα μέχρι τῶν παλαιομυκηναϊκῶν χρόνων. Καὶ ἄλλο ὡς εἶπαμεν πλεονέκτημα τοῦ Θέρμου εἶναι, ὅτι ὑπὸ τὸ μέγαρον Α, τὴν οἰκίαν β καὶ ἀλλαχοῦ ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ξυλοπλέκτων ἐν μέρει ὑπογείων καλυβῶν καὶ ἀρχαιότερα περίοδος. Ἄλλ' ἴσως εἰς τὰς ἀνεπαρκεῖς εἰσέτι ἐρεῦνας ὀφείλει ἡ Ὀλυμπία τὴν μειονεκτικὴν τῆς θέσιν.

Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο τόπων, οὗς ἡ μυθικὴ καὶ θρησκευ-

τικὴ παράδοσις συνδέει², εἶναι σπουδαιότερα καθόσον ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ ἐνὸς μέρους τῆς παλαιότερας τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ἱστορίας. Ἐν Θέρμῳ ἔχομεν συνοικισμόν, ὅστις ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχη μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν. Ἐν Ὀλυμπίᾳ συνέβη τὸ ἴδιον. Ἡ θεωρία τῶν διαφόρων βωμῶν, εἰς οὗς ἀπεδίδοντο τὰ στρώματα τῆς τέφρας μὲ τὰ χαλκᾶ ἢ πῆλινα ἀναθήματα ὑπὸ τὸ

¹ Περί τούτων ἰδὲ Dörpfeld ἐν AM, 1908, 185 κέ., περί τῶν ἀγγείων Weege ἐν AM, 1911, 168 κέ.

² Ἐφορος παρὰ Στράβωνι I, 463, περί τοῦ ἐν Θέρμῳ ἀνδριάντος τοῦ Αἰτωλοῦ, τοῦ Ὀξύλου ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῶν σχετικῶν ἐπιγραφμάτων. Παισ. V, 15, 7 περί τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ βωμοῦ τοῦ Θεσμίου Ἀπόλλωνος.

Ἱεραῖον, μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πελοπίου, ὑπὸ τὸ Μητροῦον, παρὰ τὸ ἔλλειπτικὸν κτίσμα, ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς ὁ μέγας βωμὸς τοῦ Διὸς καὶ ἀλλαχοῦ (Furtw. Bronzen 2 κέ.) πρέπει μεγάλως τούλάχιστον νὰ περιορισθῇ. Διὰ τί τόσοι πολλοὶ βωμοὶ διὰ μιᾶς; Ἐπειτα πῶς ἐστεγάζοντο τόσοι πολλὰ καὶ πολύτιμα ὡς οἱ λέβητες χαλκᾶ ἀναθήματα; Εἰς τὰ ἐρωτήματα δὲν ἐδίδετο μεγάλη προσοχὴ οὔτε ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις, ἀλλ' ὁμως σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεκαλύπτετο βαθμηδὸν ἡ ἀλήθεια. Ὁ Ruchstein (AJ, 1896, 68) ὑπέδειξεν, ὅτι τὸ δυτικῶς τοῦ Μητροῦου γεωμετρικὸν στρώμα τέφρας ἴσως ἀνήκε εἰς θυσίας γινομένας ἐντὸς οἰκίας, ὁ Bulle ἔπειτα (Orchoomenos, 48-49) κατέδειξεν, ὅτι τὸ μέγα ἔλλειπτικὸν κτίσμα πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένην ἐνταῦθα οἰκίαν τοῦ Οἰνομάου (V, 20, 3) καὶ τέλος ὁ W. Dörpfeld (AM, 1908, 188) μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἔλλειψεϊδῶν οἰκημάτων παρεδέχθη, ὅτι καὶ τὸ νοτίως τοῦ Ἱεραίου παλαιότερον στρώμα τέφρας θὰ ἀνήκει εἰς οἰκίαν. Τὸ παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Οἰνομάου στρώμα τέφρας περιεῖχεν ἐκτὸς τῶν συνήθων γεωμετρικῶν χαλκῶν ἀναθημάτων καὶ συντριμμάτα ὀσταρίων καὶ κατὰ τὸν πιθανώτατον λόγον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ θυσίας. Πῶς δὲ τοῦτο εἶναι δυνατόν, διδασκόμεθα τὸ πρῶτον καὶ κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφισθητήσεως ἐκ Θέρμου. Διότι τὸ μέγα μελανὸν στρώμα τῶν θυσιῶν τὸ περιέχον τὰ μικρὰ ἀναθήματα συνδέεται, ὡς εἶδομεν, ἀρρήκτως μετὰ τοῦ μεγάρου Β καὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ ἐκπηγάζει.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Θέρμου παρατηρήσαμεν ἐξέλιξιν τῆς λατρείας τερματιζομένην εἰς τὴν Ἱδρυσιν τοῦ ναοῦ ἢ τῶν ναῶν. Ἐκπαλαί ἐτελοῦντο θυσίαι ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἢ παρ' αὐτάς καὶ διετηρεῖτο ὡς ἱερὰ ἡ τέφρα. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ εἰς μέγα βάθος παρατηρηθέντα στρώματα τέφρας μετὰ συντριμμάτων ὀσταρίων, οἱ πλήρεις τέφρας τῶν θυσιῶν πίθοι καὶ τὰ παλαιότερα στρώματα τοῦ μεγάρου Β¹. Εἶναι φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ παλαιότεραι αὗται θυσίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μόνων τῶν ἐνοίκων καὶ ὁμοστέγων ἐκάστης οἰκίας, θὰ ἦσαν δὲ ἀνάλογοι πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τούτων¹. Βαθμηδὸν καὶ διὰ πολλοὺς λόγους ἡ λατρεία ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ βασιλέως ἀπέβη δημοτελεστέρα, ὡς τοῦτο φανερόνουν τὰ πολλὰ μικρὰ ἀναθήματα τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρώματος. Δὲν εἶναι λοιπὸν τότε μόνος ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἀπέναντι τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ ἄλλοι μέτοχοι δικαιωμάτων λατρείας. Οὕτω ἡ θεότης καταλαμβάνει ἀεὶ μείζον ἔδαφος ἐντὸς τοῦ μεγάρου καὶ ὁ βασι-

¹ Περὶ τῶν πολυαριθμῶν βόθρων πλήρων τέφρας θυσιῶν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τοῦ II στρώματος ἐν Ὁρχομενῷ ἰδὲ Bulle Orchoim. 25 ἔξ. Σωροὺς τέφρας καὶ ὀστῶν ἐντὸς οἰκιῶν παλαιομικηναϊκῶν χρόνων παρατήρησεν ὁ Στάης ἐν Αἰγίνῃ καὶ Θορικῷ (AE, 1895, 247). Περὶ τῆς ἱερότητος τῆς τέφρας ἰδὲ καὶ Ada Thomesen ἐν Arch. f. Relig. XII, 460 κέ. καὶ Nilsson αὐτόθι XVI, 315.

λεύς όσημέραι αποβάλλει, έως ότου ή μεταβολή εις ναόν επέλθη όριστικώς. Κατά ταυτα άδιάφορον είναι άν ή μεταβολή επήλθε και δια της βίας, ως δια της καταλύσεως της βασιλείας, ή άνευ αυτής.

Τήν αυτήν εξέλιξιν της λατρείας πρέπει να δεχθώμεν και έν Όλυμπία. Έντός τών έλλειποειδών οικημάτων της 2^{ας} χιλιετηρίδος δέν παρατηρήθησαν λείψανα θυσιών, άλλ' είναι εύκολον να ύποτεθοϋν. Κατά την νεωτέραν γεωμετρικήν έποχήν δέν θα ήτο έν τῷ τόπῳ ή «οίκία του Οίνομάου» μόνη. Θα ήσαν και άλλαι, περι δέ τας σημαντικωτέρας θα έτελοϋντο δημοτελέστεραι θυσίαι μαρτυρούμεναι δια τών μικρών αναθημάτων. Ούτω μόνον τας οικίας τών άνάκτων ήτο δυνατόν να άντικαταστήσουν οι έπ' αυτών ή παραπλεύρως ιδρυθέντες ναοί. Άν και πρέπει να σημειωθῆ, ότι άλλαι λατρείαι ως ή της Θέμιδος κατά τὸ λεγόμενον Στόμιον (Παυσ. V, 14, 10) και ή της Γῆς δέν ειχον την αυτήν καταγωγήν.

Ό Α. Frickenhaus έν τῇ σπουδαία μονογραφία περι της Τιρυνθίας Ήρας παρὰ την άνεπάρκειαν του ύλικου κατόρθωσε δι' εύφυών συνδυασμών να δείξῃ, ότι ή αυτή θεότης, ή λατρευομένη έν τῷ κατά τὸ τέλος του 7^{ου} αιώνος επί του άννακτόρου ιδρυθέντι ναῶ, έτιμᾶτο έντός του άννακτόρου και κατά τὸν βωμόν από τών μικηναϊκῶν χρόνων και έξῆς διαρκῶς (Tiryns I, 1-126, ιδέ ιδίως 31-41). Η θεωρία είναι άναμφισβητήτως όρθή, άν και φανερά είναι ή ισχνότης τών αποδεικτικῶν μέσων. Διότι έν Τιρυνθι δέν έχομεν ένδειξεις λατρείας έκ της σπουδαίας, ως μεταξύ κειμένης, γεωμετρικῆς έποχῆς. Τὸ αυτό και μεγαλύτερον έτι κενόν ύπάρχει επί της Άκροπόλεως, του Όρχομενου, του Μενελαείου και τών Μυκηνῶν, ὡστε να μη δύναται έπαρκῶς να ύποστηριχθῆ ή καθ' έαυτην αλάθητος γνώμη, καθ' ήν οι ναοί τών τόπων τούτων είναι αι νεότεραι κατοικίαι τών θεῶν τών συνοικούντων παλαιότερον μετά τών βασιλέων έντός τών πλησίον μεγάρων.

Η παρέκβασις εις την Όλυμπίαν και τούς άλλους τόπους αποδεικνύει έμφανῶς την μεγίστην σπουδαιότητα του μεγάρου Β έν Θέρμῳ. Λιά πρώτην φοράν έχομεν κτίσμα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ίκανῶς άκέραιον διατηρούμενον, ὅπερ άφ' ένός μὲν συνδέεται μετά κτισμάτων της 2^{ας} χιλιετηρίδος ως έξ εκείνων παραγωγον, άφ' έτέρου δέ συνάπτεται προς τὸν κατόπιν ναόν¹. Η εύτυχῆς διατήρησις του οικοδομήματος, προερχομένου έκ τῶν χρόνων του «έλληνικου μεσαίωνος», τὸν ὁποῖον ιδίως διακρίνει έρημία αρχιτεκτονικῶν μνημείων, παρέχει την μεγίστην απόδειξιν περι της αληθείας της άνωτέρω έκτεθείσης γνώμης ως προς την εξέλιξιν της έν Θέρμῳ λατρείας, επικουρικῶς δέ δύναται να χρησιμεύσῃ εις την

¹ Ό γεωμετρικός ναός της Όρθίας έν Σπάρτη (BSA XIV, 18, Fig. 6, 19) οὔτε προς παλαιότερας κατασκευάς συνίπτεται οὔτε προς τὸν κατόπιν ναόν του 6^{ου} αιώνος

έρμηνειαν τῆς λατρείας καὶ ἄλλων τόπων¹. Ἐπειτα τὸ μέγαρον Β μετὰ τῆς κιο-
νοστοιχίας ἀποκαθιστᾷ ἐν Θέρμῳ πλήρη τὴν σειρὰν τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν τόπον
ἀρχιτεκτονικῆς παραδόσεως, εἰς τὴν συνοπτικὴν ἐξέτασιν τῆς ὁποίας ἐν τέλει
μεταβαίνομεν.

Τὰ πρῶτα οἰκήματα ἐν Θέρμῳ ἦσαν ξυλόπλεκτοι καὶ διὰ πηλοῦ ἠλειμμένα
καλύβαι ἀνευ λιθίνων βάσεων. Μετὰ ταύτας, ὧν ἀκριβῶς τὸ σχέδιον καὶ τὴν ἐπο-
χὴν εἰσέτι δὲν γνωρίζομεν, ἐμφανίζονται τελείως ἀνεπτυγμένα καὶ κατὰ τὸ σχέ-
διον καὶ τὴν λοιπὴν κατασκευὴν οἰκήματα, ὡς τὸ μέγαρον Α καὶ ἡ οἰκία α'. Τὸ
μέγαρον Α εἶναι ἔλλειψοειδές, ἤδη ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλοθεν γνωστά, ἐὰν ἐξαιρέ-
σωμεν τὴν οἰκίαν τοῦ Χαμαιζίου, ἀνεπτυγμένον. Εἰς τοῦτο πιθανώτατα συνετέ-
λεσε ἡ ἐλαφροτέρα καὶ εὐκολωτέρα ξυλόδομος ὑπὲρ τὰς λιθίνας βάσεις κατα-
σκευῆ, εἰς ἣν ἔμειναν πιστοὶ ἐν Θέρμῳ μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ ξυλο-
δομία αὕτη ἦτο πρὸς τούτους κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίουδον θολωτή. Διὰ τοὺς
δύο τούτους λόγους ἡ ἀρχικῶς βραχεῖα ἔλλειψις ἠδύνατο νὰ ἐπιμηκυνθῆ, ἀλλ'
ᾧφειλε νὰ μείνῃ στενὴ διὰ τὸν εὐκολώτερον καταρτισμὸν τοῦ θόλου. Οἱ δύο
ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἦσαν ἀναγκαῖοι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μακροῦ θόλου καὶ ἐχρη-
σίμευσαν εἶτα διὰ τὴν κατάλληλον διαίρεσιν τοῦ χώρου. Τὸ ἕτερον πέρασ τῆς
ἐλλείψεως ἀπέβη εὐθύγραμμον πρωτίστως διὰ τὴν στερεότητα τῆς κατασκευῆς
καὶ ἔπειτα χάριν τῆς καλυτέρας προσόψεως. Οὕτως ἀνεπτύχθη κατὰ τὸ δυνατόν
τὸ ἔλλειψοειδὲς σχέδιον, ἐνῶ ἐν Ὀρχομενῷ διὰ τὴν μεγάλην δυσκολίαν τῶν ἐκ
πλίνθων ὠμῶν θόλων περιορίσθησαν εἰς τὰ ἀρχικὰ ἀπλᾶ σχήματα ἢ ταχέως
μετέβησαν εἰς τὰ ὀρθογώνια μετὰ καθέτων τοίχων κτίσματα (Bulle, Orchome-
nos, 35 κέ.).

Θόλοι ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῶν ὀρθογωνίων οἰκιῶν α', α'', καὶ ἦσαν, ὡς εἶδομεν,
παράδοξοι. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν ἔλλειψοειδῶν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι κατ' ἀνάγκην ἔδει
νὰ διατηρηθῶσι κατακόρυφοι, συνέβη, ὥστε καὶ οἱ λοιποὶ κλίνοντες πρὸς τὰ ἐντὸς
χάριν τοῦ θόλου τοῖχοι νὰ ὀρθοῦνται κάθετοι, ὅταν πλησιάζουν πρὸς τοὺς μετ'
αὐτῶν συναπτομένους ἐγκαρσίους. Τὸ σύστημα τῆς τοιχοδομίας δὲν εἶναι ἀπλοῦν,
ἀλλ' εἶναι ἤδη ἀνεπτυγμένον ἀπὸ τῆς παλαιότερας ἐποχῆς. Σύστημα μεικτόν,
ἐνθα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κτιρίου καὶ τοίχου αἱ καμπύλαι γραμμαὶ τοῦ θόλου συνά-
πτονται κατὰ τὰς γωνίας πρὸς καθέτους καὶ ὑπεράνω πρὸς γωνιουμένας μετὰ τῶν
καθέτων εὐθείας γραμμᾶς. Πόσον τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀνεπτυγμένον καὶ γενι-
κὸν δεικνύει ἡ οἰκία α', ἥτις παρὰ τὸ ὀρθογώνιον σχέδιον ὁμοιάζει τελείως πρὸς
τὰ ἔλλειψοειδῆ κατὰ τὴν λοιπὴν κατασκευὴν. Ἡ οἰκία α' δύναται τις νὰ εἴπῃ

¹ Εἰς ἐκ τῶν τόπων τούτων εἶναι ἡ Ἐρέτρια, ἐνθα ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Δαρνηφόρου Ἀπόλλωνος ὁ Κοι-
ρουνηϊότης ἀνέσκαψεν ἔλλειψοειδῆ οἰκήματα καὶ ἐβεβαίωσε διὰ τῆς εὐρέσεως γεωμετρικοῦ ἀγαλματίου, ὅτι ἡ
λατρεία εἶναι παλαιότερα τοῦ ναοῦ.

προήλθεν ἐξ ἔλλειψοειδοῦς ὡς τὸ μέγαρον Α, ἀφ' οὗ ἀπεκόπησαν τὰ ἐκατέρωθεν τῶν ἐγκαρσίων τοίχων πέρατα, ἀποθάντων οὕτω ὁμοίων πρὸς τοὺς ἄλλους ἐξωτερικοὺς τοίχους. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου ὁ θύλος δύναται νὰ στερηθῆ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς γωνίας καθέτων στύλων καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν τριγωνικῆς στέγης. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ δὲν παρετηρήθη οὐδὲν ἴχνος ἐσωτερικοῦ στηρίγματος.

Ἡ αὐτὴ θολοδομία ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, ὅπως ἐπιτρέπεται κρίνοντας ἐκ τοῦ μόνου καλῶς διατηρηθέντος μεγάρου Β νὰ εικάσωμεν καὶ περὶ τῶν συγχρόνων. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν προσθήκην ἔτι τῆς ἔλλειψοειδοῦς κιονοστοιχίας δὲν ἐνομιόσθη ἀναγκαία ἡ ἐσωτερικὴ σειρὰ τῶν κιόνων. Ἡ θολοειδὴς κατασκευὴ ἐστηρίζετο καλῶς ἐπὶ τῶν τριῶν ἐγκαρσίων τοίχων καὶ τῆς βορείας ἐλάχιστα τοξοποιουμένης πλευρᾶς. Ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία εἶναι ἀναγκαία, ὅταν λείπουν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι, τὸ οἰκοδόμημα εἶναι μακρὸν καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κάθετοι. Ταῦτα πάντα παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ ναοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτοῦ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία. Ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν λιθίνων βάσεων τῶν ἐσωτερικῶν στύλων ὡς ἀντιστοιχῶν πρὸς τὰς τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς χρησιμότητος τῶν νέων στηριγμάτων¹. Ἐπίσης ὑπῆρχεν ἡ ἐσωτερικὴ σειρὰ, ὡς βέβαιαι ἐνδείξεις πείθουσιν, καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων μικροτέρων ναῶν. Τὸ νὰ μὴ φαίνεται οὐδαμοῦ ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν κτιρίων εἶναι εἰς ἐπὶ πλέον λόγος ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ξυλόδημος κατασκευὴ αὐτῶν ἦτο θολοειδής.

Ἄν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν ξυλοπλέκτων οἰκημάτων οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη ἰδιαιτέρων στύλων δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Βορείως τῆς οἰκίας α' καὶ τοῦ ἔλλειψοειδοῦς α' καὶ (βορ. καὶ βορειοδ.) τῆς οἰκίας β εἶδομεν πλάκας καθέτως ἐμπεπηγμένας, αἵτινες θὰ προεφύλασσον στύλους ξυλίνους. Οὗτοι διὰ τὴν συνεχῆ σειρὰν τῶν πλακῶν θὰ ἀπετέλουν μᾶλλον τοῖχον ἢ κιονοστοιχίαν, τοῖχον χρήσιμον, ἵνα προφυλάσῃ τὰ κτίρια ἀπὸ τῆς βιαιότητος τοῦ βορρᾶ καὶ στηρίξῃ περισσύτερον τὴν ὅλην κατασκευὴν. Διότι πιθανώτατα ἡ στέγη τοῦ πλησίον οἰκοδομήματος θὰ ἐξετείνετο κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ὑπὲρ τὸ ἐκ πυκνῶν ξύλων τοῦτο προπέτασμα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἔχομεν εἰς τὴν τοιαύτην κατασκευὴν τὸν πρόλογον τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἥτις ἐμφανίζεται ἐπὶ τοῦ μεγάρου Β κατὰ τὴν νεωτέραν, ὡς εἶδομεν, περίοδον αὐτοῦ.

¹ Οἱ ἐσωτερικοὶ στῦλοι τοῦ γεωμετρικοῦ ναοῦ τῆς Σπάρτης ἀντιστοιχοῦν εἰς στύλους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν μακρῶν τοίχων ἱφουμένους, ὡς δεικνύουσιν ὀλίγαι διατηρηθεῖσαι λίθιναι βάσεις (BSA, XIV, 18 Fig. 6, 19). Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐπὶ τοῦ Ἡραίου τὰ κατὰ μῆκος τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ χωρίσματα καὶ οἱ κίονες ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς εἰς τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως. Λαμβανομένου ἴσ' ὅψιν ὅτι καὶ τὰ τριεὶ μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κτίσματα ἦσαν ξυλόδημα γίνεται φανερὸς ὁ λόγος τῆς ἀντιστοιχίας.

Πόσον σημαντικὴ εἶναι ἡ κιονοστοιχία αὕτη, ἡ ἔλλειψοειδής, ἐξετιμήθη δεόντως ὑπὸ τοῦ Bulle ἐν μακρῷ περὶ τῶν περιφερικῶν κτισμάτων λόγῳ (ξ. ἀ. 50 κέ.). Εἶναι βεβαίως τὸ πρῶτον καὶ μόνον διατηρηθὲν μέχρι τοῦδε παράδειγμα κιονοστοιχίας περιφερικῆς, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ κυριώτερα πηγὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πτεροῦ τῶν κατόπιν ναῶν.

Ὅτε παλαιότερον δὲν ἦτο γνωστὴ ἡ ἀληθὴς ἐποχὴ τοῦ μεγάρου A, ὁ Noack (Kret. Pal. und Ovalhaus 65) ἠδύνατο νὰ νομίζῃ, ὅτι τὸ μόνον τότε ὀπωσθήποτε γνωστὸν ἔλλειψοειδὲς τοῦ Θέρμου ἀπέβη οὕτω μακρὸν καὶ στενὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαϊκῶν σηκῶν ναῶν. Σήμερον πρέπει νὰ ὀμιλήσωμεν ἀντιστρόφως. Ἡ μόνη δυνατὴ εἰς μῆκος ἀνάπτυξις τῶν ἔλλειψοειδῶν, ὅπως βλέπομεν ταύτην συντετελεσμένην ἐν Θέρμῳ κατὰ τὴν θ' ἤδη χιλιετηρίδα, κατέστησε τὰς παλαιὰς ταύτας καὶ λίαν συνήθεις κατοικίας μακρὰς καὶ στενάς. Διὰ τοῦτο εἶναι μακροὶ καὶ στενοὶ οἱ σηκοὶ πολλῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἄνευ ὀπισθοδόμου τριμερῆς σηκὸς τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἐκ τοιούτων ἔλλειψοειδῶν, ὡς τὰ μέγαρα A καὶ B, ἔχει τὴν καταγωγὴν. (Πρὸβλ. π. χ. τὸν ἀρχαιότερον ναὸν τῶν Λοκρῶν, τὴν ἐν Ποσειδωνίᾳ λεγομένην βασιλικήν, τοὺς ναοὺς C καὶ D τοῦ Σελινοῦντος).

Ἐν Θέρμῳ ὁ τριμερῆς σηκὸς δὲν διετηρήθη ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἢ ἐξάρτησις ἀπὸ τοῦ μεγάρου B εἶναι βεβαία. Κατὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ εἰσῆχθησαν τὸ πρῶτον ἔξωθεν νέα στοιχεῖα, ὡς ὁ μετὰ προδόμου καὶ ὀπισθοδόμου σηκός, ἡ εὐθυγραμμία τῶν τοίχων καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ἀλλ' οὐδαμῶς ἰσχυσαν τὰ νέα στοιχεῖα νὰ ἐκτοπίσουν τὴν λοιπὴν παλαιὰν παράδοσιν.

Οὕτως ἡ ξυλοπηλίνη τοιχοδομία μετὰ τῆς λιθίνης βάσεως διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ πηλὸς ἦτο ἤδη ὀπτός. Ἐπειτα εἰς τὴν τοπικὴν παράδοσιν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ ναός, ὅπως καὶ τὰ μέγαρα A καὶ B, διευθύνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν ὀρμὴν τοῦ βορρᾶ ξυλόπλεκτον κτίριον μὲ τὴν ἑτέραν ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐκτεθειμένην εἰς οὕτω βίαιον ἄνεμον. Ἄλλ' ὅπερ σημαίνει ἔτι στενωτέραν συγγένειαν καὶ ἐξάρτησιν εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς πρώτης στέγης τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν τοῦ προηγηθέντος μεγάρου. Ὡς ἐκ τῶν μελετῶν κατὰ τὸ 1911 ἐξήχθη, ἡ παλαιοτάτη στέγη τοῦ ναοῦ ἐσχηματίζετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς σκυφίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἀέτωμα. Ἡ τοιαύτη στέγη δὲν φαίνεται παράδοξος, ἐὰν ἀποβλέψῃ τις εἰς τὸν εὐτυχῶς ἐν Θέρμῳ διατηρηθέντα πρόδρομον τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ.

Ἀθῆναι. Ἰούλιος 1915.

K. A. ΡΩΜΑΙΟΣ